

Mózessy Gergely (szerk.) Prohászka-tanulmányok. 2007–2009

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Prohászka-tanulmányok, 2007–2009

*A Székesfehérvári Egyházmegye
Prohászka-konferenciáinak előadásai*

Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár
Székesfehérvár, 2009

Impresszum

**Mózessy Gergely (szerk.)
Prohászka-tanulmányok. 2007–2009
A Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka-konferenciáinak előadásai**

Szerzők

Frenyó Zoltán
Klestenitz Tibor
Mózessy Gergely
Orvos Levente
Sarnyai Csaba Máté
Szabó Ferenc S.J.
Szénási Zoltán

Fotók

Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár fotótára és Lakata Pál

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című könyv elektronikus változata. A könyv 2009-ben jelent meg Székesfehérvárott, a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár kiadásában, a 978-963-88071-1-3 azonosítóval. Az elektronikus változat a szerkesztő, Mózessy Gergely engedélyével készült. A könyvet lelkipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más jog a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltáré.

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
Előszó.....	4
Bevezetés	5
Kereszténység, közéletiség	6
Orvos Levente: A „közéleti kereszténység” eszme tartalma Prohászka Ottokárnál.....	6
Frenyó Zoltán: Prohászka Ottokár és a keresztény nemzeti újjászületés	13
Mózessy Gergely: Pohászka Ottokár és a „nagy háború”	19
Klestenitz Tibor: Pohászka Ottokár sajtószervező tevékenysége	27
Orvos Levente: Prohászka Ottokár és Bangha Béla egyházképe	43
Szabó Ferenc S.J.: Három szociális apostol. Prohászka Ottokár – Kerkai Jenő – Apor Vilmos.....	51
Orvos Levente: Prohászka hatása Mindszenty bíboros életművére.....	60
Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár zsidóellenességéről.....	67
Esetvonalások a püspök arcképéhez	73
Szabó Ferenc S.J.: Prohászka Ottokár és a Biblia	73
Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár és Szent Imre.....	82
Sarnyai Csaba Máté: Prohászka Ottokár és a valláspszichológia megjelenése Magyarországon.....	84
Szénási Zoltán: Prohászka Ottokár művészetfilozófiája.....	89
Mózessy Gergely: Prohászka egyházmegyéje lelkipásztori jelentések fényében.....	95
Szabó Ferenc S.J.: Prohászka Ottokár és Antonio Rosmini	106
Függelék.....	112
Források és irodalom.....	112
A Prohászka Imaszövetség	126
Páger Bernadett: A Prohászka Imaszövetség zászlaja, 2009	131
A konferenciák plakátjai	132

Előszó

A Székesfehérvári Egyházmegyének kötelessége Prohászka Ottokár püspök lelki és szellemi hagyatékának ápolása.

A XX. századi Magyarország egyik legnagyobb gondolkodójának, mély lelki életet élő főpapjának, a „kisemberek” felkarolójának és szószólójának nem csak emlékét akarjuk ápolni. Szeretnénk gondolatait mind mélyebben megismerni – és megismertetni a társadalom mind szélesebb rétegeivel. Tennünk kell ezt azért, mert a püspök meghatározó személyisége volt korának: nagyhatású szónok, jelentős publicista, sokak lelkipásztorja, a közélet olyan szereplője, akire figyelni kellett azoknak, akik szimpatizáltak gondolataival – és azoknak is, akik benne szellemi ellenfélre találtak. Tennünk kell ezt azért is, mert mi korunk sok tekintetben megdöbbentően hasonlatos az övéhez, így iránymutatásai számunkra is gyakorta aktuálisak. Kutatásainkkal, írásainak és gondolatainak mélységét igaz módon feltárni akaró törekvéseinkkel védelmet kell adnunk személyének a megújuló igaztalan vádakkal szemben, amelyek gyakran egyoldalúak, előítéllettel terheltek, és csak az életmű egészéből kiragadott eseményekre vagy mondatokra alapulnak.

Prohászka Ottokár pap volt, aki tudta: Krisztusnak tartozik számadással, ezért saját lelkiismerete előtt kellett tisztán élnie. Lelkiismerete mondta ki az első ítéletet szavairól és tetteiről. Ez a lelkiismeret késztette arra, hogy az igazságot, benső meggyőződését képviselje akkor is, ha tudta: ezért korábbi barátai elfordulnak tőle, támadások keresztüztüzebe kerül. Még azzal is számolnia kellett, hogy egyházi hivatalok sem értik meg igazságra törekvő, tiszta szándékát.

Közéleti ember volt, aki szolgálatnak tekintette a közszereplést. Soha semmilyen hasznot nem húzott fárasztó, sok testi-lelki gyötrellemmel járó feladatainak végzéséből. Figyelt a szegényekre; azokra, akinek nem volt szószólója, akikkel igazán nem törődött senki, akikkel – isteni Mestere tanítását követve – örömmel megosztotta mindenét. Egyedülálló szociális érzékenységű ember volt, aki nem csak beszélt a leszakadt rétegek felemeléséről, de tett is érte. Elsőként jelentetett meg cikkeket e tárgyban, lefordította magyarra az Egyház első szociális enciklikáját, és példamutatóan élte meg annak tanítását.

Minden tetteiben, mondatában ott volt a másik felé felelős szeretettel forduló ember, a hazáját és nemzetét féltő szeretettel szerető ember, a gondolkodásában és megnyilatkozásaiban is fejlődő ember, aki nem sablonokban, hanem az igazság keretei között akart gondolkodni, aki szüntelenül kész volt megújítani önmagát, és aki azért dolgozott, hogy megújítsa a világot Krisztus tanításának szellemében.

Hiszem, hogy e tanulmányok közreadása segíti az elfogulatlan olvasót az igazság megismerésében. Hiszem, hogy e kötet is lehetőség arra, hogy az olvasó a boldogemlékű főpásztornak ne csak gondolatait ismerje meg, hanem életét is; és ez ösztönzi majd – saját lehetőségei szerint – Prohászka követésére.

Akkor remélhető, hogy megújul a magyar társadalom, hogy építünk egy olyan világot, ahol nem tartjuk – akár mesterségesen – életben a gyűlöletet, ahol igazán a szeretet parancsa szerint keressük azt, ami összeköt, szemben azzal, ami szétválaszt.

Ekkor fognak Prohászka gondolatai megvalósulni; ez lesz életműve igazi beteljesülése, ez teszi őt – és majd minket is – igazzá Isten és ember előtt.

Székesfehérvár, 2009. szeptember 18.

Spányi Antal
Székesfehérvár 20. püspöke

Bevezetés

A Székesfehérvári Egyházmegye 1994-ben fogott a diktatúra évtizedekben agyonhallgat(tat)ott Prohászka Ottokár püspök „ébresztésébe”. Az azóta eltelt másfél évtized alatt megjelent szövegkiadásokról és tanulmánykötetokről a kutatás főkoordinátora, páter Szabó Ferenc S.J. tett közzé részletes áttekintést a centenáriumi emlékévk bezárultakor.¹ A következő esztendőben, 2007-ben a régóta várt tudományos igényű szintézis is megszületett továbbá a püspökről.²

A Prohászka-kutatás ezzel mérföldkőhöz érkezett, de természetesen nem zárult le. Maradt feltáratlan, homályban hagyott részterületek; a gazdag életmű pedig igényli is bizonyos kérdések részletesebb újratárgyalását. A hagyományos – születési és halálévfordulón tartott – egyházmegyei megemlékezések tudományos programjának összeállításakor éreztük ezt; így – Frenyó Zoltán 2005-ös javaslatát szem előtt tartva – elsősorban a hatástörténeti megközelítésekre koncentráltunk a szimpozionokon.

Jelen tanulmánykötetünk gerincét az elmúlt három esztendő konferenciáinak előadásai alkotják. Ezt az anyagot egészítettük ki az ebben az időszakban végső formát öltő, de üléseinken el nem hangzott, közlésre érdemesnek tartott tanulmányokkal és más fórumokon tartott előadások anyagával. E tekintetben is követtük a rendszerváltás után megjelent Prohászka-tanulmánykötetek³ hagyományát. Az egyes írások elhangzásának körülményeiről, esetleges korábbi publikálásáról a szövegek végén emlékezünk meg.

A kötet szerkesztése során minden írást önálló egészként kezeltünk. Ezért valamennyi tanulmány lábjegyzet-apparátusában a szakirodalmi hivatkozások első előfordulásukkor pontos bibliográfiai adatokkal jelennek meg, később már csak a szerző nevével és a kiadási évvel utalunk a kötetre, valamint a vonatkozó oldalszámokkal a pontos helyre. E vezérelnél alól kevés kivételt tettünk: többszerzős, vagy szerkesztett művek esetében néha kifejezőbb, egyszerűbb, ismertebb rövidítést kerestünk, különösen az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai esetében. A Prohászka-kutatásban már meghonosodottnak számító módon rövidítettük a Schütz Antal által szerkesztett *Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái* címmel 1928-1929-ben megjelent díszkiadású sorozat köteteit. Ezen „ÖM. kötetszám, oldalszám.” szerkezetű rövidítések feloldását a lábjegyzetekben nem tartottuk szükségesnek, miként a *Naplójegyzetek 1-3.* 1997-es kiadására való hivatkozások feloldását sem. A naplók kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy 1997-ben két kiadás is készült, melyek között néhány apróbb, kezelést megkönnyítő változtatás is történt a szövegben (pl. fejlécebe kiemelt dátum). Ennek nyomán azonban a két kiadás kötetei közt oldalszámeltérés alakult ki. A félreértések elkerülése végett hivatkozásainkban a kötetszámot és a naplójegyzet pontos dátumát közöljük az oldalszámok helyett.

A szakirodalmi rövidítések áttekintését – egyúttal a Prohászka-irodalomban való eligazodást – a kötet végén közölt összesített irodalomjegyzék segíti. Csak itt oldottuk fel a szerzőink által kutatott levéltárak és más speciális gyűjtemények nevének rövidítéseit is.

Székesfehérvár, 2009. szeptember 1.

a szerkesztő

¹ Szabó Ferenc: A Prohászka-kutatás története. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért.* Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 13-21.

² Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár élete és műve (1858-1927).* Budapest, 2007.

³ *Prohászka ébresztése I.* Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1996.; *Prohászka ébresztése II.* Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998.; *Prohászka Ottokár. Magyarország apostola és tanítója.* Szerk. Szabó Ferenc – Mózessy Gergely. Szeged, 2002.; *Prohászka Ottokár – püspök az emberért.* Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006.

Kereszténység, közéletiség

Orvos Levente: A „közéleti kereszténység” eszme tartalma Prohászka Ottokárnál

Fogalmak

A címben található fogalommal kapcsolatban szükséges elmondani, hogy Prohászka több helyütt hangsúlyozza a „gyakorlati kereszténység” fontosságát, 1919. augusztus 22-i pásztorlevelét⁴ is ennek a kérdésnek szenteli. Írásaiban ugyanakkor nem találkozunk a „közéleti kereszténység” kifejezéssel. Banghától vettük kölcsön, aki a *Világhódító kereszténység*ben használta⁵ több mint tíz évvel a püspök halála után. A kettő között nincs számottevő különbség, Bangha kifejezése azonban átfogóbb, pontosabb, ezenkívül hűen tolmácsolja Prohászka eredeti szándékait. Előrebocsátjuk, hogy a fogalom értelmezési köre mindkét esetben meghaladja azokat a teológiai tartalmakat, melyeket hagyományosan az egyház társadalmi tanításához szoktunk sorolni, mert Prohászka közéleti működése nemcsak szociális, hanem evangelizációs, inkulturációs, azaz *apostoli* törekvéseit is felöleli. Ebből a megfontolásból kerüljük a politikai katolicizmus fogalmát is, továbbá azért, mert e szóösszetétel a marxista történelemszterminológiában egyházidegen értelemben vált bevetté.

Háttér

Talán túlzás arra gondolni, hogy az alapvetően misztikus Prohászka sohasem lesz közéleti ember, szociális apostol, ha nem tölt hét évet Rómában, pontosabban a Német-Magyar Kollégiumban, mindenesetre ezzel a feltételezéssel nem járhatunk nagyon messze az igazságtól. Prohászka római éveinek mérlegét többen megvonták már, ezért csak utalok rá, hogy az 1875-1882 közötti időszak a német kultúrharc kellős közepére esett, Szent Péter trónján pedig 1878-ban váltotta XIII. Leó IX. Pius pápát. Mindkét tényező fontos Prohászka közéleti gondolatfejlődése szempontjából.

a) A protestantizmus színre lépése óta meglehetősen nyomás alatt élő németországi katolikus kisebbség végül túlélte a Bismarck-i egyházüldözést is, ráadásul az egyházellenes intézkedések épp az ellenkező hatást érték el: a német egyház megerősödött, öntudatra ébredt. Ebben a folyamatban nem kis szerepet játszott a német katolikusok politikai formációja, a Centrum-párt, az pedig, hogy az egyházi életbe történő illetéktelen állami beavatkozással szemben immár egy politikai párt nyújtott támaszt, követendő példát szolgáltatott a következő évtizedekre. A kollégium növendékekre gyakorolt német hatása vitán felül áll – erre máskülönben *A Collegium Germanico-Hungaricum*ban című Prohászka-műben számos példát találunk⁶ –, úgyhogy a közéleti tapasztalatokkal rendelkező német jezsuiták példája, éppúgy mint a kispaptársaké, jól kitapintható irányt adott a már akkor is apostoli lelkű magyar papnövendéknek. Schütz Antal írja erről az időszakról: „*A hitvalló német püspökök többnyire megfordultak a Germanicum-ban, és tiszteletet parancsoló megjelenésük, példájuk, nem egyszer allokúciójuk a nyomasztó élettapasztalatoktól még ki nem kezdett ifjú levitákra*

⁴ ÖM 9, 265-272. – Lásd még kötetünkben Frenyó Zoltán tanulmányát – szerk.

⁵ *Bangha Béla összegyűjtött munkái*. Szerk. Biró Bertalan. Budapest, 1942-1943., XXX, 171-192.

⁶ ÖM 16, 158-271.

olyan hatással voltak, mint az ősegyházban a vértanúk az ifjú nemzedékre. Kipirult arccal olvasták a centrum lapjait, lobogó lelkesedéssel vettek részt lélekben a katolikus nagygyűléseken, rejtett vágygal tekintettek föl a harcos német püspökökre és papokra.”⁷ Prohászka elbeszéléséből tudjuk, hogy az intézet hivatalos programjában is helyet kaptak a keresztényszocialista eszmék, ugyanis a refektóriumban egyéb művek mellett a „centrumpárti képviselők beszédeinek”⁸ olvasására is sor került.

b) A hetvenes-nyolcvanas évek szentszéki egyházpolitikájának Prohászka gyakorolt hatását a korábbi kutatások sorra hozzák, főként XIII. Leót nevesítik, „*Prohászka kedvenc pápáját*”⁹ – ahogy Szabó Ferenc monográfiájában fogalmaz. Az eddigieket még kiegészíthetnénk azzal, hogy a modernizáció már IX. Piusszal elkezdődött, tudniillik ő már „felismerte, hogy az elkerülhetetlen társadalmi fejlődés az apostolkodás új útjainak és eszközeinek alkalmazását teszi szükségessé.”¹⁰ Pápasága alatt következett be jelentőségteljes elmozdulás a klérus és a világi hívek viszonyában is. Kezdetben még határozottan ellenezte a világiak bevonását az egyház ügyeibe, az I. Vatikáni Zsinat után azonban felülbírált korábbi álláspontját, és már maga szorgalmazta a katolikusok közéleti szerveződését. Ennek folyamányaként az ő kormányzói periódusa alatt jött létre Itáliában a Katolikus Akció előképének számító *Opera dei Congressi* mozgalom.¹¹ XIII. Leóval kapcsolatosan pedig szeretnénk nyomatékosítani, hogy noha Prohászka közéleti működését kétségkívül a *Rerum novarum* (1891) kezdetű szociális enciklika befolyásolta legmarkánsabban, azért már Leó 1878-as programadó körlevelében (*Inscrutabili Dei consilio*)¹² előkerül az ökumenikus szempont, és ami talán legfontosabb, az egyház és a modern világ kibékítésének szándéka.

Prohászka lapja, a *Magyar Sion* teljes egészében közli és kommentálja a szentatya *Constanti Hungarorum* (1893) kezdetű magyar püspökökhöz intézett körlevelét.¹³ Ebben a pápa a magyarországi kultúrharc kapcsán a közéleti munka éppen azon szegmenseinek megerősítését várja a főpapságtól (nagygyűlések, sajtó, nevelés, alkalmas képviselők a parlamentbe), amelyek terén később Prohászka is a legégetőbb hiányosságokat illetően visszaéléseket véli fölfedezni – nyilván nem véletlenül. Leó megadja a közéleti munka túlzásoktól mentes eljárás módját is, amikor egyfelől minden korábbinál nagyobb közéleti részvételre buzdít: „*Úgy sürgetünk benneteket – írja –, mint eddig még soha, hogy semmilyen erőfeszítést, semmilyen munkát ne sajnáljatok annak érdekében, hogy elhárítsátok e veszedelmet nyájatokról és hazátokról*”; másfelől Pálra utalva óv az ellenkező végétől: „*legyetek óvatosak, ne bocsátkozzatok bele mértéken felül a politikai ügyekbe. Gyakran emlékezzetek Szent Pál szavaira: «Aki harcol, nem bonyolódik bele az élet mindennapi dolgaiba, különben nem vívja ki vezére elismerését» (2Tim 2,4).*”¹⁴

⁷ ÖM 25, 29.

⁸ ÖM 16, 164.

⁹ Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár élete és műve*. Budapest, 2007. 20.

¹⁰ Mondin, Battista: *Pápák enciklopédiája*. Budapest, 2001. 608.

¹¹ MONDIN 2007: 608.; Vö. Jedin, Hubert: *The Church in the Industrial Age*. In: *History of the Church* Vol. IX. London, 1981. 87.

¹² JEDIN 1981: 18.

¹³ Kereszty Viktor: *A Szentatya körlevele a magyar főpásztorokhoz*. In: *Magyar Sion*, XXXI. (VII.) évf. (1893) 9. f. 641-657.

¹⁴ XIII. Leo: *Constanti Hungarorum* – Encyclical of Pope Leo XIII on the Church in Hungary. In: http://www.vatican.va/holy_father/leo_xiii/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_02091893_constanti-hungarorum_en.html – hozzáférés: 2008. október.

Prohászka közéleti gondolkodásának egysége

Utaltunk rá, hogy Prohászka Ottokár közéleti működése tág halmaz, ezért semmiképpen sem szűkíthető le a szociális elkötelezettségre vagy a politikai érdekérvényesítésre, melyek mindamelllett kellőképp hangsúlyos szempontok. Említettük, hogy apostoli tevékenységét is ide kell sorolni, és pedig azért, mert Prohászka programja – miszerint az egyházat, a maga évezredes hagyományával minden fontos kérdésben intenzív összefüggésbe kell hozni a széteséssel fenyegető modern világgal – épp annyira közéleti gondolat, mint szót emelni például a gazdasági téren jelentkező igazságtalanságok ellen. Míg ez utóbbi a krisztusi tanítás fényében inkább az anyagi következménnyel járó visszaéléseket igyekszik megszüntetni, addig az előbbi ugyanezeket az elveket az erkölcsi, kulturális életben juttatja érvényre. Következésképp az átfogó, egységesítő elv mindkét esetben azonos; ez pedig nem más, mint a főparancs, vagyis Isten és a felebarát szeretete. Az 1892-ben közéleti arénába lépett Prohászka évi lelkigyakorlatán az alábbiakat jegyzi föl naplójába: „*Én Uram, szeretlek és szolgállok! semmit sem akarok mást, csak amit te; amit akarsz, úgy legyen! De minél többet tenni, tűrni, dolgozni, fáradni, áldozni, szenvedni. Ez az! ne felejtse el soha*”.¹⁵ Nem alaptalanul jegyzi meg tehát Barlay, hogy „*Prohászka közéleti szereplése a Tabernákulum előtti adorációk ismerete nélkül egyszerűen érthetlenné és hitelét vesztetté válik*”.¹⁶ A szegény emberek iránti odaadó szeretetére pedig a fiatal germanikusnál találjuk az egyik legszebb példát. 1881. május 15-én két temerini földműves látogatja meg, akik a Szentföldről hazafelé kértek szállást a római kollégiumban. A fiatal Ottokárt megrendíti e két ember lelki tisztasága, egyszerűsége és mély hite, s rajtuk keresztül a „*szegény, zaklatott, szorongatott*” magyar nép sorsát látja lelki szemei előtt. „*...mint tehetek valamit érted, magyar nép?*” – fogalmazódik meg benne talán legelőször együtt népnevelői illetve szociális programjának lényege.

Szeretnénk tehát hangsúlyozni, hogy Prohászka közéletiségét *egységes egészként* kell kezelni, mert ezzel elkerülhetőek azok az aránytévesztések, amelyek leggyakrabban a politikus püspök bemutatása kapcsán jelentkeztek és jelentkeznek. Véltetően sok más tényező mellett az egyház politikai szereplésének ilyen összefüggésből való kiragadása is hozzájárult a hívek közélettől és politikától való elidegenedéséhez.¹⁷ A Hittani Kongregáció közelmúltban kelt dokumentuma,¹⁸ *A katolikusok részvételéről és magatartásáról a politikai életben* bizonyítja, hogy ez a kérdés jelenleg is megoldatlan. Ezt az aspektust ezért ki kell emelnünk:

Prohászka politikai felfogása

Prohászka közéletiségének sajnos egyházon belül is egyik legtöbbet bírált szelete politikai pályafutása. Nyilván mert kevésbé köztudott, hogy a püspök politikai tárgyú nyilatkozatain, naplójegyzetein egyértelmű kettősség mutatkozik.

Ha nem lenne egészen kézenfekvő keresztény igazság, akkor azt mondhatnánk, hogy az egyház és a politika viszonyának kérdésében Prohászka éppúgy XIII. Leó hűséges tanítványának bizonyult mint társadalmi működésének egyéb területein. Így azonban csak mint érdekes párhuzamot említjük, hogy a pápának, számos buzdítása mellett, melyekben szorgalmazta a hívek aktív részvételét a politikai életben, alkalma nyílt megfogalmazni ez

¹⁵ Naplójegyzetek 1. 1892. VIII. 12.

¹⁶ Barlay Ö. Szabolcs: *Prohászka, az alkotó*. Székesfehérvár, 2000. 231.

¹⁷ BBÖM XXX, 176-187.

¹⁸ A 2002. november 24-én kelt dokumentum 2003. január 16-i magyar fordítása elérhető: <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=147> – hozzáférés: 2008 október.

irányú fenntartásait is, kiváltképp franciaországi egyházkormányzati kudarc (1892) után. Leó elvi problémát látott abban, hogy az egyház pártpolitikai küzdelmekben vegyen részt, ugyanis a katolikus hit pártok feletti, egyetemes. H. Jedin így összegzi Leó álláspontját: „*Kétségtelen, hogy tisztán politikai sikon (in genere politico) a keresztények harcolhatnak saját vélemény szabadságuk érdekében «feltételezve az igazság és az igazságosság tiszteletben tartását», de az egyház nem válhat párttá, mert mindenkié.*”¹⁹

Prohászka hasonlóképpen elengedhetetlenül fontosnak tartja, hogy a katolikusok ne csak imádkozzanak, hanem dolgozzanak is minél többet s minél buzgóbban a társadalmi igazságosság előmozdítása érdekében. Ennek az elvnek az érvényesítését legelőször saját magán kezdi: „*Lüktet bennem, dübörög a gőz, [...] tele vagyok tettvágygal, tele lelkesüléssel.* – Jegyzi be naplójába említett 1892-es lelkigyakorlatán – *Kivált pedig tenni akarnék; hatni magamon kívül. [...] A világ üres és hideg; mi lesz vele? Föl kell azt rázni s praktikus kereszténységét kezdeni.*”²⁰ Vagy néhány évvel később: „*Menj ki a világba és lázíts; áldozd fel magad és mozgasd az embereket.*”²¹ Érez bizonyos feszültséget befelé forduló alkata és tettvágya között, mégis a közéleti munkát választja az elvonulás békéje és biztonsága helyett: „*Mondják, nem való nekem; én is úgy vettem többször észre, hogy nekem inkább cella való, de az agitáció nem.*”²² – írja a lelkigyakorlat kezdetén. Majd két napra rá: „*Mégis azt mondom, jobban kellene a külső óvóeszközöket igénybe venni s egy megtestesült külső munkásságot a benső összeszedettség kerekében folytatni!*”²³ Másutt pedig: „*irigylem azt a magányos madárkát, mely a lombos lejtőn estimára hangolja zöngéit; itt szeretnék én meghalni; nem az emberek közt [...] S mégsem akarok maradni abban a csendben, ó az megölne; az embereken akarok segíteni.*”²⁴ Prohászkanak kezdettől voltak bizonyos ellenérzései a közéleti szerepléssel kapcsolatban, mely tanúsítja, hogy nem a klerikalizmus vagy az öncélú politizálás áll törekvései mögött, hanem a lelkiismereti belátás; vagyis Isten és az egyház iránti szeretetből tett meg mindent, amelynek hasznossága és fontossága felől meggyőződött.²⁵

1919 után aztán, részint a terror, részint a kereszténynek nevezett kurzus visszásságai miatt belátja a napi politizálás kemény korlátait és főleg naplójában egyre élénkebb színekkel ecseteli a keresztény meggyőződés és a pártpolitika közötti feszültségeket. „*Van-e hitványabb dolog, mint a politikai üzem, melybe belenéztem!* – kiált föl 1921. március 2-án – *Emberaprólék fortyogása! Üres fejek döngése, mikor egymásba ütköznek. Mint hatalom pedig? pelyva, szemét, moslék, kóc és fűrészpör. Csupa hulladék! Ezt mind kavarja, keveri, rágja és falja s okádja a legbutább pártszenvedély. Fúj, fúj, fúj!*”²⁶ Nem arról van szó, hogy Prohászka a modernistákkal együtt megkérdőjelezte volna az egyház politikai lehetőségeit – ez nagygyűlési beszédeiből²⁷ egyértelműen kiderül –, pusztán a szoroson vett politikai küzdelmek és egy tágabb halmaz a „*praktikus kereszténység*”, vagyis a közéleti működés között tesz éles különbséget, például így: „*Minket nem politika, hanem a nagy közérdek vezet állammal, társadalommal szemben is. Tudjuk, hogy szolgálhatunk neki, s hogy a tiszta erkölcsöt csak mi biztosíthatjuk. Ettől függ az állam, társadalom, ettől rend, fegyelem, boldogság.*”²⁸

¹⁹ JEDIN 1981: 239.

²⁰ Naplójegyzetek 1. 1892. VIII. 12, 14.

²¹ Naplójegyzetek 1. 1895. I. 11.

²² Naplójegyzetek 1. 1892. VIII. 12.

²³ Naplójegyzetek 1. 1892. VIII. 14.

²⁴ Naplójegyzetek 1. 1892. VIII. 16.

²⁵ BARLAY 2000: 230-231.

²⁶ Naplójegyzetek 3. 1921. III. 2.

²⁷ ÖM 13, 158-292.

²⁸ Naplójegyzetek 3. 1919. VII. 7.

Prohászka közéleti gondolkodásának összetevői

Prohászka közéleti felfogásának mozgatórugójáról már szoltunk, ez pedig nem más, mint az Isten és emberszeretet kettős parancsa. Mindenképpen ideveendő még szenvedélyes egyház- és hazaszeretete is, noha ez utóbbi annak ellenére nem tartozik a preferált teológiai kifejezések közé, hogy a *Katolikus Egyház Katekizmusa* külön említi, mint „*a hála kötelességéből és a szeretet rendjéből következő*”²⁹ fogalmat. Meg kell jegyezni, hogy az elmúlt évek, évtizedek Prohászka-kutatásai mára számos nézőpontból feldolgozták a 20. század legnagyobb hatású katolikus gondolkodójának életművét, mégis e kettő, az egyházszeretet és hazaszeretet³⁰, mint önálló kutatási téma eddig még nem került elő. A terjedelmi korlátok miatt most sincs erre mód, ám annyit mindenképpen látni kell, hogy Prohászka szeretetének ezek a rétegei nemcsak gazdagok, színesek, hanem – és ez az érzelmekre kevésbé fogékony mai ember számára is nóvum lehet – arányosak is. Prohászka írja: „*Ez a két elv a mi vezérelvünk: a mélység elve, a katolikus keresztény elvek szolgálata — s a szélesség elve: a magyar haza szeretetes nagyságának biztosítása.*”³¹ Schütz az ilyen és ehhez hasonló gondolatok miatt jegyzi meg Prohászka egy kötetben közzétett hazaszeretet tárgyú tanulmányihoz írt szerkesztői bevezetőjében a következőket: „*ezek a dolgozatok [...] azon a területen mozognak, hol az Isten-szeretet és hazaszeretet, a katolikum és magyarság fölséges, termékeny egységbe folynak, hol Isten országának egy tartománya a legeszményibb akarásban mutatkozik be: mint Szent István népe*”.³² Ami pedig egyházszeretetét illeti, Schütz ezeket a dolgozatait is összefogta, és *Az Úr házáért* címmel bocsátotta közre. Itt elég a Schütz által adott fejezetcímeket felsorolni – *Az egyház szabadsága, Az egyház igaza, Egyházi korszerűségek, Egyházi élet* – ahhoz, hogy lássuk, tökéletesen átfogó, az egyházi élet minden szeletére kiterjedő programról van szó.

* * *

Prohászka Ottokár törekvéseinek, apostoli szándékának jobb megértéséhez hozzátartozik még azoknak a céloknak illetve eszközöknek az áttekintése, amelyek közéleti tevékenysége során megjelentek, és amelyek egyúttal láttatni engedik társadalomszemléletének és emberképének horizontját is. Ezeknek a területeknek a részletes feldolgozására itt szintén nem nyílik lehetőség, az alábbiakat azonban szükségesnek tartjuk elmondani.

Magyarország apostolának és tanítójának szociális törekvései – főleg eredményei – az elmúlt évek kutatásait tekintve életművének egyik legjobban dokumentált része. Ami teljesen méltányos, hiszen a társadalmi kérdés XIII. Leó szociális programjának meghirdetése óta nemcsak a megújuló egyházi gondolkodás középpontjában áll, hanem természeténél fogva az istenkereső modern világ érdeklődésének is súlypontja. Argumentációs értékük folytán ugyanez a helyzet azokkal a szempontokkal is, amelyek gond nélkül összefüggésbe hozhatók az új teológiával és a II. Vatikáni Zsinat iránymutatásaival, különösen azokkal az elvárásokkal, amelyek a zsinat szellemére hivatkozva teremtenek valamiféle teológiai trendet. Főként Prohászka modern katolicizmusát, valamint baloldali jellegű politikai, társadalmi reformelképzeléseit sorolhatjuk ide. Ezek szintén értékes részei a Prohászka-életműnek, azaz

²⁹ KEK 2239.

³⁰ Barlay Ö. Szabolcs: *Hitvédelem és hazaszeretet avagy antiszemita volt-e Prohászka?* Székesfehérvár, 2004. című könyve érintette ugyan a hazaszeretet kérdéskörét, ám a szerző elsődleges célja inkább az antiszemitizmus vád feldolgozása volt.

³¹ ÖM 22, 65.

³² ÖM 25, V.

igazságtalanság itt sem történik. Legfeljebb annyi, hogy a többi feldolgozásra méltó, ám valamely okból kevésbé népszerű gondolat, eszme a háttérbe szorul.

Prohászka mellőzött, ám annál fontosabb törekvései közé sorolhatjuk a katolikus öntudat és kultúra megerősítésére irányuló erőfeszítéseit, Róma-hűségét, egyháziasságát, nemzeti gondolkodását, lényeglátását valamint radikális szókimondását. Ezek közül most lássuk az első kettőt.

Az *öntudat* – mint teológiai kifejezés – jelenkori elutasítása mögött vélhetően egy helytelenül felfogott egységtörekvés szándék áll, jóllehet ez az ellenvetés sem a teológiai megfontolások fényében nem állja meg a helyét, sem pedig Prohászkanál nem találunk arra utaló példát, hogy az öntudatébresztés akár a szeretetparancs akár valamely más keresztény érték rovására érvényesült volna. Viszont – ahogy írja – „*csak a kifejelett, katolikus öntudatra lehet egyházzabadságot építenünk*”.³³ A vallási-kulturális öntudat kifejlesztését – tekintettel a németországi tapasztalatokra, amelyekre utal³⁴ – az egyház megújulásával, megerősödésével hozza összefüggésbe. Szerinte az egyház ezen keresztül válik ellenállóvá az állami beavatkozással, a helytelen és túlzott nacionalizmussal vagy a különféle egyházellenes mozgalmakkal szemben. S talán épp ezért tartja fontosnak többször is hangsúlyozni, hogy „*az öntudaton múlik minden*”.³⁵ Mindebben persze szó sincs klerikalizmusról, mert miközben Prohászka sürgeti az egykorvult „*katolikus öntudat visszaállítását*”, egyúttal le is szögezi, hogy „*egy tapodtat sem tehetünk [...] ez irányban a laikus hívek nélkül*”.³⁶ A munka oroszlánrészét tudniillik a híveknek saját lelkükben kell elvégezniük. Az ő kreatív közreműködésük nélkül nincs reális esély a sikerre.

A második szemponttal kapcsolatban újra XIII. Leóra utalhatunk. Battista Mondin a pápa egyházpolitikáját értékelve aláhúzza a nevéhez kötődő „*kulturális katolicizmus*”³⁷ szerepét, melyet Leó szociális eredményeivel egy sorban említ. Ugyanezt látjuk Prohászkanál is, aki sok más apostoli törekvése mellett, a keresztény kultúra fontosságára is rámutat. „*Lehet-e a keresztény világnézetet beleállítani a mai kultúrvilágba? Ez az én problémám*.”³⁸ – írja a *Diadalmas világnézetben*. Az elvilágiasodott kultúra keresztény tartalommal való megtöltésének a szándéka nála egyértelműen akkomodációs kérdés, mégpedig – ahogy Gyurgyák János részint helyesen észreveszi³⁹ – „a megtévedt magyar értelmiség megnyerése” miatt (de nemcsak „a nemzeti feladatnak”, ahogy Gyurgyák véli). Igaz, ez inkább a belső, lelki műveltséget jelenti Prohászkanál, ami nem áll ellentétben a világalakítással és a közéleti programmal, sőt – amint írja –: „*A keresztény kultúra bennünk van; ha ott nincs, sehol sincs, mert kívül nem lehet. A keresztény kultúra a mi hitünk, a mi tudatunk. A keresztény kultúra Krisztus világossága, melyben látunk célt, utat, eredményt, lelket és kötelességet; a keresztény kultúra az az értékelés, mellyel a pogány világot, a pogány gondolatot s érzést átértékeljük; a keresztény kultúra a mi személyes bensőséges viszonyunk az Úrral s Üdvözítővel, kit imádunk és szívből szeretünk, kivel az élet útjain együtt járunk s kinek vére lelkünkön ég. Az ilyen kultúra szellem és élet, erő és lélek; az tud embert talpraállítani s világot megreformálni*.”⁴⁰

³³ ÖM 20, 68.

³⁴ ÖM 20, 95.

³⁵ ÖM 25, 234.; ÖM 20, 70.

³⁶ ÖM 20, 70.

³⁷ MONDIN 2007: 638-639.

³⁸ ÖM 5, 1.

³⁹ Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*. Budapest, 2001. 296.

⁴⁰ ÖM 20, 309.

Elhangzott 2008. október 11-én Székesfehérvárott.

Publikálva korábban a szerző honlapján: http://www.orvosl.hu/pdf/kozeleti_ker.pdf – hozzáférés 2009. július.

Frenyó Zoltán: Prohászka Ottokár és a keresztény nemzeti újjászületés

Az elmúlt négy év különös módon három nagy ünnepi alkalmat is nyújtott arra, hogy megemlékezzünk Prohászka Ottokárról. Ilyen volt püspökké szentelésének centenáriuma, majd halálának 80. évfordulója, s ilyen most végül születésének 150. évfordulója. Ezek az alkalmak – így összeérve – már önmagukban is figyelmeztetnek arra, hogy a mi korunkban nem szabad szó nélkül elmennünk nagy püspökünk szellemi hagyatéka mellett. Számomra sok éve világossá vált, hogy Prohászka Ottokár életműve nemcsak egy évszázada jelenítette meg a legigazabb módon a maga korának problémáit, hanem valódi klasszikusként a legjobb tájékozódási pont a mi jelenünk számára is. Mert ahogy Magyarország számára Prohászka korában az ország és a nép keresztény és nemzeti mivoltának szétbomlasztása jelentette a legkínzóbb problémát, úgy most nekünk is a magyarság keresztény lelkületének és nemzeti tudatának lerontásával kell szembenéznünk. S ahogyan annak idején Prohászka apostoli küldetéssel mutatta az utat és kereste a teendőket a nemzet lelki, erkölcsi és anyagi megerősítésére, ugyanígy kell nekünk is erőnk szerint munkálkodnunk azon, hogy kiutat találjunk abból a talán soha nem látott válságból, amelyben züllött korunk és a pokol tornácán táncoló nemzetünk leledzik.

Ha szemügyre vesszük azokat a folyamatokat, amelyek Európát és Magyarországot minden részleges érdemük mellett is romba döntötték, két világformáló erő tűnik föl előttünk. Ez a két áramlat, mozgalom és rendszer a liberalizmus és a szocializmus. A liberalizmus a szabadságot és az individualizmust; a szocializmus az egyenlőséget és a kollektívizmust abszolutizálja, míg velük szemben a keresztény világnézet e két, eredendően evangéliumi érték egyensúlyában a személy valódi méltóságát vallja. Magyarországnak az elmúlt évszázadban mindkét említett irányzatból bőven kijutott. A dualizmus liberális rendszerétől a '19-es kommün rémuralmán, majd a '45-ben betelepített kommunizmuson át az abból átvedlett arcátlan és gátlástalan liberalizmusig legújabb történelmünk túlnyomó részét ezek a szisztémák teszik ki. Mindkettő internacionális, ateista és materialista, s így mindkettőnek esküdt ellensége a keresztény és nemzeti elv. Szemben azonban a liberalizmussal és a szocializmussal, amelyek mozgalmukból hatalmat és rendszert tudtak megvalósítani, a keresztény társadalmi gondolatnak – részben természetéből fakadóan, részben világtörténeti meghatározottságok folytán – az a tragikum, hogy – legalábbis nálunk – történetileg mindeközéig nem tudott az eszméinek nagyjából megfelelő maradandó rendszert életre hívni. Egyedül a Horthy-rendszernek nevezett korszak tartalmazott némi reményt arra nézve, hogy – amennyiben múltjának tehertételeitől megszabadul és a történelem hosszabb távú szuverén kifutást enged neki – fokozatosan valóban megfeleljen annak a keresztény nemzeti gondolatnak, amelyben megfogant. Ez azonban megnyugtató módon nem valósult meg.

Prohászka mindkét ellenséges irányzat, a liberalizmus és a szocializmus helytelenségére és embertelenségére korán felfigyelt, azokat széleskörűen, szakszerűen és mélyrehatóan bírálta, életében pedig mindkettő pusztításait bőven megtapasztalta – az ő szavajárásával élve – „*az élet egész vonalán*”. Ezekkel a keresztény nemzeti elvet állította szembe, amelyet elvi alapon, keresztény világnézetével és szociális tanításával egész életében és munkásságában képviselt. Prohászka alapvető tétele és üzenete az, hogy Magyarország valóságos újjáéledése csakis keresztény és nemzeti alapon képzelhető el és valósítható meg. Ennek az elvnek a gyakorlati bevezetésére, a társadalmi életnek ilyen szellemű átalakítására Prohászka életében a nagy korforduló, az 1918-1921 közötti néhány év adott reményt mindaddig, amíg a politikáló nemzedékéből való kiábrándulás meg nem változtatta közéleti tevékenységét.

Csalódásának és dilemmájának legekleatásabb ismert formulája: „*keresztény kurzus keresztények nélkül*”.⁴¹ Prohászka e korszakbeli politikai szerepvállalásáról, amelyet persze mindig ellenséges félremagyarzás kísért, az elmúlt években a mi oldalunkról már megnyugtató összefoglalások születtek, s nekem itt nem célokom az erre vonatkozó történeti adatoknak és Prohászka ilyen irányú megnyilatkozásainak részletes számbavétele és elisméltése. A következőkben a keresztény nemzeti újjászületés kérdésköréből nagyjából két témát szeretnék feleleveníteni és szemügyre venni. Az egyik a keresztény kultúra, a másik a nemzeti munka kérdése.

A máig érvényes látélet szerint – amelyet annak idején Prohászka rögzített – a liberális kapitalizmus, a mindent a tőkének átengedés mechanizmusa egyfelől, és a szocializmus, annak akár szociáldemokrata, akár bolsevik-kommunista kiadásában másfelől tönkretette Európa lelkét és benne Magyarország szellemét. Prohászka számára – és mindannyiunk számára, akik az ő szellemében gondolkodunk – a voltaképpeni Európa a keresztény Európával azonos. Prohászka számos alkalommal konstatálja ennek a keresztény európai lelkiségnek és kultúrának a hanyatlását, mint ahogy másfelől egy lehetséges keresztény európai újjászületés fogódzóit, támpontjait is.

Részletesen vall erről naplójának 1922-es és 1924-es bejegyzéseiben. Beszél arról, hogy elhervadt az európai kultúra lelke. S „*ahogy a lelke szétment, úgy bomlik minden más szervezete*”⁴² – mutat rá. Prohászka számára a keresztény kultúra a lélek tisztasága, a rossz letörése, középpontjában pedig az Isten és az ember áll. „*Az ember a világ értelme és gyöngye, s csendes, munkás, nyugodt vagy fáradságos, küzdelmes, szenvedő élete a világ értéke. A föld s a lét csak kagylója e gyöngynek. Amit itt kifakasztunk s kialakítunk s színezzük, s amit úgy magunkban átélünk: az a világ értéke s az igazi kultúra!*”⁴³

Prohászka az európai kultúra válságát a római birodalom hanyatlásához, elpusztítását az akkori barbárok betöréséhez hasonlítja. Felfigyel és rámutat viszont egy fontos különbségre. A régi barbárokat vonzotta az antik kultúra, a mai barbárok viszont megvetik a keresztény európai kultúrát.⁴⁴ S leszögezi: „*A mi problémánk: vagy kereszténység, vagy bolsevizmus. A bolsevizmus a kultúra halála.*”⁴⁵ A barbársággal szemben az élet egymásra épülő elemeit *Kultúra és terror* (1918) című könyvében így állítja sorba: természet, kultúra, kereszténység.⁴⁶

Prohászka felfogása szerint ennek az európai keresztény kultúrának esetleges történeti formái elveszhetnek ugyan, igazi értékei azonban semmiképpen. Az újjászületés előtt viszont rendkívüli akadályok állnak. Már a századforduló küszöbén, *A keresztény ébredés nehézségei Magyarországon* (1899) című írásában kifejti: a pusztítás oly nagy, hogy hovatovább nem újjászületésről, hanem egyenesen születésről kell beszélnünk.

„*Én úgy látom – írja –, hogy a magyar kereszténység ez utóbbi probléma előtt áll: nem renaissance, hanem naissance az ő föladata, nem újjáalkotás, de teremtés, kikezdő alkotás vár rá. Mindez pedig azért, mert múltjában nem találhatja föl az életnek azon ismérveit és erőit, melyeknek életbeléptetése a jelenkor mozgalmában biztosíthatná jövőjét.*”⁴⁷

A veszteségek valóságosak és fájdalmasak. Azonban Prohászka emelkedett szellemére és komolyan vett keresztény történetológiai felfogására és theodíceájára vall, hogy ezeket a folyamatokat is a gondviselés kereteiben szemléli, s arra int, ne haragudjunk a barbárokra,

⁴¹ Naplójegyzetek 3. 1920. VI. 30.

⁴² Naplójegyzetek 3. 1922. VI. 1.

⁴³ Naplójegyzetek 3. 1924. I. 30.

⁴⁴ Naplójegyzetek 3. 1919. VII. 16.

⁴⁵ Naplójegyzetek 3. 1921. VIII. 20.

⁴⁶ ÖM 11, 281.

⁴⁷ ÖM 10, 66.

Isten küldte őket.⁴⁸ Nemegyszer ad hangot annak, hogy a nagy korfordulók mind a kereszténység, mind a nemzet számára a megújulás állomásai lehetnek, amelyek alkalmával sok képződmény méltán ítéltetik elmúlásra. „*Mi hiszünk a keresztény nemzeti feltámadásban, mi hirdetjük a keresztény kurzust, fennen magasztaljuk az erkölcsi ébredést, a társadalom szanalását, az életenergiák feltámadását. De mikor ezt tesszük, szemeink előtt lebeg a nagy szimbolikus igazság is, hogy annak, ami rothadt, ami korrump, ami csak színre keresztény, de tényleg[esen] pogány és alávaló, annak a magyar feltámadásban része nem lehet.*”⁴⁹
 „*Ugyanakkor azonban a meg nem fertőzött, bár megalázott s elfojtott élet támadjon fel bátran! Ilyen meg nem fertőzött, bár elfojtott s létében veszélyeztetett, de még ki nem pusztult élet-elem van még sok a magyar népben.*”⁵⁰

Prohászka még joggal úgy gondolhatta, hogy a magyar nép még meg nem rontott tetemes részére, a falura, az agrárnépességre nyugodtan lehet támaszkodni. A mai viszonyok között ez másként látszik, mert úgy gondolom, a modern kommunikációs és gazdasági viszonyok közepette a népnek nem létezik ilyen értelemben érintetlen része. A magyar nép mindenesetre az adott állapotában éli életét, s a mai keresztény nemzeti politikának ebben a valóságban kell a jót fölfedeznie, mert ennek a készsége viszont mindig létezik valahol, s ez a belátás szintén a theodíceához tartozik.

Az átalakulások tehát új formák irányába kell, hogy sarkalljanak bennünket. Prohászka mindig hangoztatja és markánsan megfogalmazza a kereszténység küldetésének kívánatos vonásait. Nem akarja, hogy a kereszténység egyfajta ambulancia legyen, különféle egyletek szolgálatában merüljön ki, hanem meg kell látnia a hivatását a jelenben.⁵¹ Bírálja az úgynevezett privát katolicizmust is, amelynek képviselője otthon mély hívő, de a liberális közéletben, államférfiúként is, ilyen minőségében hallgat.⁵²

Ezzel szemben áll az az aktív, közéleti katolicizmus, amely a keresztény elveket érvényesíteni akarja a társadalmi élet minden szintjén. Ennek az eszmének a legjellegzetesebb megnyilvánulásai közé tartoznak azok a nagyszabású beszédek, amelyeket Prohászka a Katolikus Nagygyűlések vezérszónokaként 1900-tól 1926-ig elmondott. A Katolikus Nagygyűlések a századfordulótól kezdve a magyar katolicizmus évenkénti nagy seregszemléi voltak,⁵³ és e helyről is szeretném jelezni, hogy ma is igen nagy szükségünk lenne ilyen rendezvényekre. Néhány cím e beszédek közül híven jelzi szellemüket: *A katolikus elvek érvényesítése* (1902), *A kereszténység kultúrfeladatai* (1907), *A keresztény erkölcs a kultúrában* (1909), *Miért van szükség ma is a katolikus egyházra?* (1913). Engedtessék meg mutatóban egy jellegzetes idézet 1902-es beszédéből, hogy hassanak ismét Prohászka szavai.

„*Mélyen Tisztelt Kongresszus! Miért kell a keresztény katolikus elveket az élet egész vonalán érvényesíteni? Világos feleletet adok: Mert a katolicizmus világnézet, amely következőleg az egész világot, az egész életet le akarja foglalni. Mert a katolikus kereszténység nem egy gondolat, nem egy eszme, nem egy fantom. A katolikus kereszténység az élet központjában székelő erő, amely hiten, filozófián, művészetben, iskolán, családon végigjár, amely kitűzi az ember, a család, a kultúra, az emberiség egére a vezető csillagokat,*

⁴⁸ Naplójegyzetek 3. 1919. VII. 16.

⁴⁹ Prohászka Ottokár: Keresztény nemzeti feltámadás. In: ÖM 22, 238-239.

⁵⁰ Prohászka Ottokár: Keresztény nemzeti feltámadás. In: ÖM 22, 240.

⁵¹ Naplójegyzetek 3. 1919. VII. 18.

⁵² Naplójegyzetek 3. 1920. X. 30.

⁵³ A témához lásd: Szögi László: Katolikus nagygyűlések Magyarországon. In: *Egyházak a változó világban*. Szerk. Bárdos István – Beke Margit. Esztergom, 1992. 509-512. Prohászka vonatkozó beszédei az Élet igéi I. kötetben találhatóak meg (ÖM 13, 158-292.) – szerk.

amely értéket ad erkölcsben, jogban, az emberi életnek, amely minket megtanít élni, mindent úgy tenni, elv szerint.”⁵⁴

A kultúra emberformálás,⁵⁵ de Prohászka érzékeli, hogy létezik elerőtlenítő, bágyasztó, dekadens kultúra, és létezik alkotó, serkentő kultúra. Naplójában ezt veti papírra: „*Igazi kultúra az, mely nem lágyít, nem puhít abban, amiben keménynek kellene lennünk. Igazi kultúra az, melyet az érzelmek félre nem vezetnek, hanem amely az egészségből veszi tájékozódását. Igazi kultúra az, mely nem tagadja a finomságokat, de éppen úgy nem zárkózik el a természet s az élet kemény, ropogó pontozatai elől. Csak így lesz képes magát az államot s a társadalmat szolgálni, ellenkező esetben romlásba viszi az emberiséget.*”⁵⁶

A keresztény kultúrának ebből a helyes felfogásából vezet az út Prohászka jellegzetes üzenetéhez, az aktív, tevékeny, gyakorlati kereszténység elvéhez, amelyet számtalan alkalommal megfogalmaz, mindenekelőtt pedig éppen *Gyakorlati kereszténység* címmel a Püspökkari Konferencia 1919. augusztus 22-i keltezésű nagyívű körleveleként.⁵⁷ Ennek tartalmára itt nem térhetek ki.⁵⁸ A korszakban született számos írásában és beszédében sürgeti a küldetéses kereszténység érvényesítését az élet minden szintjén, az egyéni, a családi, a közösségi, a társadalmi, az állami életben egyaránt. S magában a nemzet megerősítésében és összeszedésében is ennek a keresztény kultúrának kell döntő szerepet játszania. Prohászka tudatosan összeköti a kereszténység és a nemzet sorsát. Ismét naplójához fordulhatunk, ahol ezeket a sorokat találjuk: „*Folyton eszemben jár, hogy mi az a nemzeti érzés, faji öntudat s lelkesülés, s egyre jobban érzem, hogy az akkor s addig van, míg egyáltalában a lélek, hit, kegyelem, Isten lakik bennünk. Míg az ember hisz, addig a lelke fiatal [...] A lélek ifjúsága ugyanaz, ami a nemzeté [...] A nemzet is, a kultúra is, ezek csak variációi a léleknek. Kultúrák halnak s nemzetek vesznek, ha a lelkiük vész [...] A nemzeti élet ugyanolyan, amilyen az egyes ember élete. Forrásai, pszichéje, higiéniája, elváltozásai, korszakai ugyanazok, tehát Istenből kell élnie, hitből [...] Tehát az élet, akár egyesé, akár nemzeté, csak a bennünk jelenvaló Istenség ihletése, tüze, lüktetése.*”⁵⁹

A lélek és a szellem primátusa után a nemzetépítéshez természetesen ismét csak minden elképzelhető vonalon hozzá kell járulni. A hit és az erkölcs mellett végtelenül fontos az iskolaügy, a szociálpolitika, egy hatékonyan működő nagy politikai párt, alkotó középosztály, hatékony sajtó, szövetkezetek, szakszervezetek, a tulajdonjog megfelelő szabályozása, a társadalmi élet átalakítása. Ami az egész gazdasági rendszert illeti, Prohászka a *Produktív-e a pénz?* (1898)⁶⁰ és *A pénzgazdaság tarthatatlansága* (1898)⁶¹ című, hallatlanul mélyenszántó terjedelmes értekezéseiben mutatja ki a társadalom ellenőrzése alól kikerült, azt maga alá gyűrő tőke, pénzgazdaság és piaci mechanizmus romboló működését. *A magántulajdon a mai társadalomban* (1911)⁶² című munkájában a tőkét és a tulajdont az államosítás szocialista-szociáldemokrata elvével szemben védi, de a tőke túlhatalmával szemben a munkás helyzetének erősítése mellett száll síkra igazi kiegyensúlyozott világnézettel. Utolsó nagygyűlési beszédében pedig ismét a túltengő és élősködő magántulajdon ellen foglal állást:

⁵⁴ ÖM 13, 178.

⁵⁵ Naplójegyzetek 3. 1919. VII. 17.

⁵⁶ Naplójegyzetek 3. 1919. XII. 12.

⁵⁷ ÖM 9, 265-272.

⁵⁸ Elemzi pl: Gergely Jenő: *Prohászka Ottokár – „A napbaöltözött ember”*. Budapest, 1994; 182-186.; Uő.: Prohászka Ottokár közéleti működése. In: *Prohászka ébresztése*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1996. 191-196.; Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár a püspöki kar tanácskozásain. In: *Prohászka Ottokár, Magyarország apostola és tanítója*. Szerk. Szabó Ferenc – Mózessy Gergely. Szeged, 2002. 197.

⁵⁹ Naplójegyzetek 3. 1920. XII. 6.

⁶⁰ ÖM 11, 154-181.

⁶¹ ÖM 11, 182-216.

⁶² ÖM 22, 72-79.

„Valljuk a magántulajdon szentségét, de nem minden magántulajdonét. Nem valljuk a plutokrácia rettenetes uzoráinak, nem a közjóval ellenkező terjeszkedésének jogait. A magántulajdon a kapitalizmusban oly méreteket ölt, hogy arányai elfojtják az életet, s kevés kézben halmozzák föl a világ gazdaságát. Erre nincs jog, s erre nincs szentség, s erre nem terjeszkedik ki a tulajdon szentsége sem. Nem az elv áttöréséről van itt szó, hanem a mértékről, melyben az elv valósuljon, hogy milliók existenciáját, a még nagyobb elvet, magát az emberi életet lehetetlenné ne tegye.”⁶³

Ehhez még fontos hozzátenni, hogy ugyanebben a fejtegetésében fogalmazza meg Prohászka egy új társadalmi berendezkedés szükségességét. „Azt kell mondanom – írja –, hogy a katolikus akciónak minden áron a kapitalista termelésnek mai anarchikus módja ellen kell irányulnia, s világosan kell látnia, hogy a kapitalizmust más termelési módnak kell fölváltania, mely a munka és a tőke új kapcsolatán, a munkásnak s a tőkésnek közösségén épül. Nekünk programunkba kell vennünk a termelés reformját, s ez irányban kell dolgoznunk a proletariátus érdekében, magának a proletariátusnak megszüntetésén.”⁶⁴

Ezt az elvet Prohászka 1926-ban hangoztatta, s azért emeltem ki ezt a gondolatot, mert ugyanezt a perspektívát XI. Pius pápa 1931-ben hirdette meg *Quadragesimo Anno* kezdetű korszakos szociális enciklikájában. Mint megannyi más kérdésben, e téren is azzal szembesülünk tehát, hogy Prohászka milyen rendkívüli szellemi erővel és látnoki képességgel volt képes megragadni és általánosítani korának problémáit.

Prohászka találóan mutat rá arra, hogy „a liberalizmus melegágyat talált a magyar nembánomságban”⁶⁵, s arra is rávilágít, hogy a politikai szabadság önmagában félszabadság, amely egyenesen szolgáshoz vezet, más szóval a teoretikus szabadság praktikus szolgálata.⁶⁶ Prohászkanál az elmélet és a gyakorlat egységbe olvad, s törekvései középpontjában az igazi élet áll. Ebben mutatkozik meg Prohászkanak mint nemzetnevelőnek a felfogása.

Prohászka nemzetépítő törekvéseinek mármost ebből a szempontból is egyik legjellegzetesebb eleme a nemzeti munka dicsérete, amelyet – megint csak roppant időszerűen – a híres tulipán-mozgalom meghirdetésével fogalmazott meg 1906-ban. Mivel érdekes módon az elmúlt évek méltatásai elkerülték ezt az eszmét, végezetül ennek szellemét szeretném felidézni. *A tulipán* című beszédében⁶⁷ Prohászka a nemzeti ipar pártolására hív fel. A kialakult helyzetet, az idegen tőke uralmát így festi le: „A népek, melyek képtelenek saját nemzeti erejüket és munkájukat diadalra juttatni, sarcot fizetnek, kegyetlen sarcot, többet, mint valamikor Magyarország a töröknek, többet, mint valamikor Ázsiában a népek az ő szatrapáiknak [...] 1904-ben csak Ausztriából 418 millió értékű árut hoztak Magyarországra.” – itt részletezi a cikkeket, majd folytatja – *Hogyan fizetnek a modern népek? Valamint régente vaskéz tartotta a lenyűgözött népeket, s nem engedte, hogy felálljanak és kiegyenesítsék magukat a szabadság vágyában és erejében, úgy tartja a modern küzdelemben szintén vashatalom vaskézzel a gazdaságilag alantasabb népeket [...] Ugye le akarjuk rázni ez igát? Nem akarunk fizetni sarcot, nem akarjuk, hogy milliósámra lelket, vért veszítsünk? Nos, akkor teremtsünk a magyar munkának teret, emeljük fel a magyar ipart és pártoljuk az utolsó krajcárig! Ne bizakodjunk semmiben, ne támaszkodjunk semmire, hogy rónáink vannak, melyeken kalász ring. Volt Sziciliának is rónája, és most egy borzalmas, szegény, kizsákmányolt világ! Ne bizakodjunk erdős hegyeinkben. Voltak hegyei Graeciának,*

⁶³ Prohászka Ottokár: Időszerű katolikus konstrukciók (1926). In: ÖM 281-292. Idézet: 286.

⁶⁴ ÖM 285-286.

⁶⁵ Naplójegyzetek 3. 1920. I. 24.

⁶⁶ Prohászka Ottokár: A liberalizmus utópia (1896) In: ÖM 10, 1-12.

⁶⁷ Prohászka Ottokár: A tulipán-mozgalomról (1906) In: ÖM 13, 334-336. Bővített, szerző által javított verziója: Prohászka Ottokár: A tulipán (1906) In: ÖM 18, 235-241.

*Krétának és a Karsztnak, és most egy sziklás, vigasztalan világ! Ne bizakodjunk, s ne támaszkodjunk idegenek kegyelmére. Aki erre támaszkodik, az ott áll, ahol a part szakad, előbb-utóbb borzasztó tapasztalatra ébred, saját szegénységének tapasztalatára. Egy, csak egy segíthet: Segíts magadon, az Isten is megsegít. Dolgozzál, áll saját lábadra, s bizonyára kivívod szabadságodat! Mi tehát a nagy nemzeti feladat? A nagy nemzeti feladat a magyar munkának, a magyar polgári társadalomnak megteremtése.*⁶⁸

Prohászka kifejti, hogy szükség van az állam segítségére, de csak a segítségére. Szükség van az idegen tőkére is a maga helyén, szükség van a szakértelemre, a házi- és kézműipar, a kisipar fejlődésére, szükség van az iparosság és a helyes szellemű kereskedelem megbecsülésére, amelyek Európát annak idején felvirágoztatták. (Érdemes itt arra gondolnunk, hogy az industria iparkodást jelent.) És szükség van elsősorban a nemzeti érzelmű vásárlókra. A magatartást, amelyen változtatni kell, Prohászka így írja le: „*Mit használ nekünk a honi perkál*⁶⁹, *ha az ember Kosmanosba megy divatkeleméért? Mit a rózsahegy és késmárki vászongyár, ha Rumburg felé kacsintgatunk? Mit a nagykőrösi uborka, ha Znaimból hozatunk, mit az andrási vaj, ha tescheni vaját kívánunk? Füstölnek sonkát Kassán és Nagyszombatban is, és télen minden istenáldotta nap 500 prágai sódar*⁷⁰ *fogy el Budapesten! Mi marad akkor a magyar iparnak, a magyar munkásnak? Marad a szegedi kulacs, marad a kalotai varrottas, a debreceni bicska, a gyetvai vadkörte, marad a lehotai ostornyél, de ezekkel magyar munkát és magyar ipart felvirágoztatni nem lehet.*”⁷¹

Prohászka leszögezi, hogy ha a magyar nép élni akar, új kultúrfokra, vagyis a nemzeti munkának a megbecsülésére kell emelkednie. A nemzeteket a munka neveli, ez hozza el az igazi szabadságot, mert a szabadságot az erkölcsből fakadó gazdagság teremti meg. Prohászka erre a nemzeti feladatra hívja fel az országot, s ennek a vállalkozásnak a jelképét a tulipánban jelöli meg.

Prohászka műveinek összkiadásában Schütz Antal a közölt szöveghez ezt a kommentárt fűzi: „*Ez a székesfehérvári iparkiallítás megnyitásával kapcsolatos színházi ünnepélyen 1906. szeptember 30-án elmondott híres beszéd, melynek folyamán sokat hangosan fölzokogtak, melyet sokan berámázva a szobájukban tartottak.*”⁷² Látnivaló, hogy Prohászka megint igen érzékeny pontra tapintott rá. Ezt érezte a közönség, de más irányból érezhette az uralkodó körök egy része is. Ferenc József ezután Prohászkát gunyorosan tulipánpüspökként emlegette. Az akkori közönséghez hasonlóan pedig érezhetjük mi is, akik igen könnyen értjük és átérezzük, miről beszélt Prohászka. Az viszont már számunkra sírnivaló, hogy egy évszázad elmúltával is hasonló sorskérdésekkel kell szembenéznünk, amikor a megoldás új formáit kell kidolgoznia egy nemzeti elkötelezettségű leendő politikának és kormánzatnak. Ugyanakkor arra gondolhatunk, hogy egy kedvező helyzetbe hozott nemzeti munka bármikor rendkívül rövid idő alatt új világot tud teremteni. Veszteségeink pedig, amelyek mértéke lassan kifejezhetetlen, azzal a vigasszal szolgálhatnak, hogy általuk egy kedvező kibontakozás a lehető legkorszerűbb állapotba hozhatja hazánkat és nemzetünket.

Elhangzott Székesfehérváron, a Szent István Művelődési Házban 2008. október 11-én.
 Publikálva korábban: ugyanezen címmel In: Jel, XXI. évf. 2. sz. (2009. április) 37-40.

⁶⁸ ÖM 18, 237-238.

⁶⁹ Pamutszövet, középfinom fonalból, vászonkötéssel, színes mintázattal – szerk.

⁷⁰ Lapockából készített sonka – szerk.

⁷¹ ÖM 18, 239.

⁷² ÖM 18, 291.

Mózessy Gergely: Pohászka Ottokár és a „nagy háború”

Országszerte 2008 decemberében emlékeztek meg az első világháború befejezésének 90. évfordulójáról. A rendszerváltás óta eltelt évek Prohászka-historiográfiáját áttekintve azt látjuk, hogy kutatásunk elnagyoltan kezelte ezt a korszakot. Résztanulmányok foglalkoztak ugyan a vészterhes időszak nagyszabású akcióival (örökbérlet terv, 1916; Ottokár Hadiárvaház)⁷³, de sem a tanulmányok, sem az összefoglaló életrajzok nem vizsgálták a püspök és a háború kapcsolatának más aspektusait – legalábbis itthon.⁷⁴ Egy német kutató – Bettina Reichman – két figyelemre méltó tanulmánya ugyanis megjelenés alatt áll külföldön.⁷⁵

Pedig lehetőség lenne az egyházkerületi vonatkozások vizsgálata (tábori lelkészek kinevezése és helyettesítése, vagy később a hősi halottak kultusza); a korszakban kiteljesedő személyes karitás áttekintése (bár ennek forrásai nehezen deríthetők fel⁷⁶); vagy akár a lelkipásztori következmények mérlegelése (pl. mennyire válik Prohászka lelki gyakorlatos beszédeinek elemévé a háborúra való reflektálás). Tanulmányomban azonban ezeket egyelőre félretéve – egyszerűsített talán későbbi kutatások irányát kijelölve – ezek hátterét szeretném megvilágítani: Prohászka Ottokár személyes viszonyulását a háborúhoz.

Két síkot kell megkülönböztetnünk: a *magánemberét*, aki naplója tanúsága szerint mélységesen undorodott és idegenkedett a háborútól; és a *közéleti tényezőét*, akinek ezen az attitűdön túllépve foglalkoznia kellett a kérdéssel. Hiszen helyzetéből fakadóan vigasztalnia kellett másokat, útmutatást kellett adnia. És kötelességének érezte azt is, hogy olvasni próbáljon az idők jeléből.⁷⁷

A magánember naplói

Prohászkaról tudjuk, hogy anakronisztikusnak tartotta a Monarchia államszerkezetét. Érzekelte a társadalmi (szociális és nemzetiségi) feszültségeket, próbált tenni is a századforduló Magyarországnak átalakításáért. Keresztényszocialista politikai programja vagy parlamenti szűzbeszédében a túlzott magyarosítás elleni fellépése mindezt jól

⁷³ Pl. Balogh Margit: Örökbérlet vagy verkli? – Prohászka örökbérlet-javaslat. In: *Prohászka ébresztése II.* Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 110-126.; Bella Lászlóné: Prohászka és a Szociális Missziótársulat. In: *Prohászka ébresztése II.* Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 42-68.

⁷⁴ Legteljesebben Schütz Antal: *Prohászka pályája.* Budapest, 1929. 93-96. tárgyalja a kort, kiemelve lélekerősítő pasztorációját, jövőbe vetett hitét és szociális érzékenységét; sőt ő ír egy lényeglátó eszme-futtatást is a háborúval foglalkozó szövegek elé. (Schütz Antal: Bevezetés. In: ÖM 10, V-VII.). Gergely Jenő: *Prohászka Ottokár. „A napbaöltözött ember”.* Budapest, 1994. 156-159. a naplók alapján elemzi gondolkodását és a karitás-akcióit; Szabó Ferenc S.J.: *Prohászka Ottokár élete és műve (1858-1927).* Budapest, 2007. 116-117. pedig Schütz két fenti szövegére támaszkodik.

⁷⁵ Reichmann, Bettina: Die Rolle des ungarischen Bischofs Ottokár Prohászka im Ersten Weltkrieg. Zwischen bischöflicher Hirten Sorge und politischer Theologie. In: *Geistliche in Krieg.* Hgg. Brendle, Franz – Schindling, Anton. Münster, 2009. 291-311.; illetve Reichmann, Bettina: „Die Seele des Krieges” – Zur religiösen Kriegsdeutung des Ersten Weltkrieges. Bischof Ottokár Prohászka (Ungarn). In: *Krieg und Christentum. Religiöse Gewalttheorien in der Kriegserfahrung des Westens* (Krieg in der Geschichte, Bd. 2). Hg. Holzem, Andreas. Paderborn, 2009. 791-808. [megjelenés előtt] – Ezúton is köszönöm a tanulmányok rendelkezésemre bocsátását.

⁷⁶ Prohászka ugyanis messzemenően követi az evangéliumi tanácsot: „Te úgy adj alamizsnát, hogy ne tudja a bal kezéd, mit tesz a jobb” – Mt 6.3. A személyére vonatkozó, Horváth Kálmán által összegyűjtött bőséges visszaemlékezések kiadása ugyan folyamatban van (Vö.: Horváth Kálmán: *Prohászka a szívekben. Magyar Fioretti I.* Szerk. Felsővályi Akos. Székesfehérvár, 2009.), de ezek forráskritikai elemzése még várat magára.

⁷⁷ Vö. Mt 16, 3.

illusztrálja. A rendszer menthetetlenségét személyes kudarcaiban is megérezte. Amikor Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolásának híre érte, így reagált naplójában: „*No, most lángban a politika, s lángban talán a világ.*”⁷⁸ – s mindjárt az osztrák politikát kárhóztatta a kialakult helyzetért. Azt a – maga korábban roppant népszerű – nézetet, hogy a háború gazdasági szükségszerűség lenne, elvetette.⁷⁹

1914 nyarán még Voralbergben vakációzott, a háborús előkészületek hátországi kényelmetlenségeivel hazatérte során találkozott.⁸⁰ Az első belső érzéseit feltáró jegyzete naplójának 1914. augusztus 18-áról való: „*Esik az eső, s a bakák fölvonulnak s ordítják: éljen a háború! Van-e rettenetesebb téboly s alávalóság? S ez, mint hazafiság is fest. Egészen új mentalitás szállja meg az embereket; óriási megfeszülés, erő kifejtés, bátorság, áldozatkészség, hűség! De ez mind a bestializmus szekeren, mely emberhullák fölött hempereg! No, hát erről én nem írok itt. Ezt nem dicsőítem. Tudom, hogy sok nagy érzés fakad a harcok s kínok között, de nem, nem – nincs közöm az öldöklő világhoz. Nem Istennek, nem Krisztusnak világa ez! Mi közöm hozzá?! E házakhoz s hazákhoz, melyeknek lakói egymást agyba-főbe verik, srapnelezik, gránátózzák! Ah, mily igaz, hogy odi profanum vulgus!*⁸¹ *Favete linguis! Hallgassatok róla, s nyelvöltögetéseire s frázisaira azt feleljétek, amit Krisztus mondott: nesciunt quid faciunt!*⁸² *Gondolják, hogy kultúremberek, pedig kultúrából egy szikra sincs bennük!*”⁸³

Horatius szavai később is felbukkannak jegyzeteiben: „*A rettenetes csatákról s veszteségekről, no meg a sajtó hazugságairól nem írok. Igazi boszorkánytánc a hatalom trónja s az aranyborjú körül. Rettenetes, az ember szégyenli magát, hogy ember! Odi profanum vulgus et arceo!*”⁸⁴ És valóban távol tartotta magát mindazoktól a hátországi eseményektől, amelyektől csak tehetett. 1915 januárjában vetette papírra: „*Hál' Istennek én sehol se szerepeltem, mint hadba vonulók megáldója, mint zászlók szentelője, s mint a hősök megbámolója; sehol, soha! Ez evangéliumi vigaszom is!*”⁸⁵

Prohászka elsősorban iszonytal nézte a pusztítást és pusztulást. Tágabb kontextusban szemlélve a világot pedig az emberiség szégyenének tekintette a történeteket, hiszen a kultúra csődjét látta maga körül. Érzékelte az erkölcsök megrendülését (pl. szifilisz terjedését) és az emberi kapcsolatok végzetes fellazulását. „*Megszégyenítő az emberiségre, hogy a háború nemcsak a lovagiasságot pusztítja, hanem szétszakítja egyesek közt a barátság szálait, sőt a tudósok közösségeit egymást exkommunikáló keleti zug-konciliumok nivójára süllyeszti. E részben is a franciák vezetnek. [...] A német tudósokat kizárják a francia tudományos egyesületekből. Itt tisztára a nacionalista fanatizmus végez kecskebakszökelléseket.*”⁸⁶

Prohászka következetesen hazugnak bélyegezte meg és utasította el a háború romantikus beállításait. „*Már benne vagyunk a harci romantikában s hősi halál fikcióiban. Hősi halált szenved mindenki, akit ott agyonütnek vagy lepufognak. Természetesen vannak hősök is; de a hősök nincsenek seregesen. Azt hiába hirdetik. Ez is szópuffancs és frázis. Hős = nagy lélek. Hány van ilyen? Vagy ezek a felhajtott mezei hadak ilyenek? Ne vádoljon senki rossz- vagy beteg-májúsággal, de a józan eszemet nem adom ez áron. Hősiesség nagyság, fölény, s azután hősiesség üdv és béke. Hős, ki békét nem vív ki, tulajdonkép[p]en csak erkölcsi*

⁷⁸ Naplójegyzetek 1. 1914. VI. 29.

⁷⁹ Naplójegyzetek 1. 1914. VII. 4.

⁸⁰ Naplójegyzetek 1. 1914. VIII. 4.

⁸¹ Gyűlölöm az elvetemült népet. – latin. Csonka idézet Horatius Ódáiból (III.1.1.). Vö.: Babits Mihály: In Horatium: „Gyűlöllek: [távol légy.] alacsony tömeg!”.

⁸² Vö.: Lk 23,24. – Nem tudják, mit cselekszenek – latin.

⁸³ Naplójegyzetek 1. 1914. VIII. 18.

⁸⁴ Naplójegyzetek 1. 1914. XI. 30.

⁸⁵ Naplójegyzetek 1. 1915. I. 15.

⁸⁶ Naplójegyzetek 1. 1915. XI. 30.

akrobata; ezeket is elnyeli a halál, s az győz fölöttük. Hős az, ki az életet s a halált is legyőzi. Ilyen csak az, aki Krisztusban hal meg s üdvöt talál s a béke olajágából köt magának koszorút.”⁸⁷ Kapott ugyan a frontról emléktárgyakat, – valószínűleg jótékony célból – vett is egy doberdói emléket magának 1916-ban a 17. számú székesfehérvári gyalogezred kiállításán; de még ekkor is a harcterek retteneteit jegyezte fel magának „gázkiömlésről, a rémes agyonszurkálásról s robbantásokról”.⁸⁸ Még a hátország karitatív rendezvényeit látva is kifakadt – természetesen nem az áldozatkészséget kritizálva, hanem a mögöttes tartalmat kárhóztatva: „*Minnek csinálnak sebeket? Ha nem csinálnak, nem kell tapaszt rájuk.*”⁸⁹

A püspök konkrét hadi eseményről alig tett említést jegyzeteiben. A néhány kivételt jelentő szöveg a nemzetietlen és tehetségtelen monarchikus hadseregvezetés – a „*trottlí generálisok*” – epés kritikája.⁹⁰ A naplókban egészen 1916 őszeig visszatérő téma a háború. A mondatok alapvetően depresszívek: elsötétedésről, éjszakáról szólnak. Legkomorabb sora velős: „*A háború gyakorlati nihilizmus.*”⁹¹ 1917-ből csak kevés naplóbejegyzése marad fenn, ezek kerülnek a témát. 1918-ból pedig mindössze egyetlen: abban már következményeiben jelenik meg a harc. „*Miért nem győzhet most a vallásos irány?*” – tette fel ekkor a kérdést, és válaszának vége kiábrándító: „*Vedd azt a szegény tolnai embert, féllábú, két géppuskával dolgozott. Az inkább a főorvosra nézett, mint rád. Attól többet várt.*”⁹²

„A háború lelke” keletkezéséről

Szintén a naplók őrizték meg Prohászka kritikáját a Regnum Marianumhoz tartozó Izsóf Alajos háborús lelkesültségéről, amelyet a *Zászlónk* korabeli számai is tükröznek. Ennek kapcsán mondta önmagáról Prohászka: „*igaz, én is irkállok s nézem a háborút sok mindenféle oldalról.*”⁹³ Neki ugyanis, mint a papnak, püspöknek – felülemelkedve természetes viszolygásán – hivatásából fakadó kötelessége volt, hogy a vészterhes időkben is szóljon azokhoz, akik vigaszt vagy irányutatást vártak tőle. Hasonló, a világra reflektáló tollforgató ember útkeresését érezni ki egy másik 1915-ös naplójegyzetéből is: „*Írok hébe-hóba cikkeket a háborúról. Van benne páthosz is, s az a rettenetes csak félig éber öntudat, hogy ez a halál útja. Mikor kiabáltak az ablakaim alatt, hogy »éljen a háború«, mintha csak azt kiabáltak volna: »éljen a halál«. De azért ezek nem vértanúk; hisz ezek ölni s nem meghalni akarnak. Egy vértanúban több elszántság van, mint az ármádiában.*”⁹⁴

Egy 1915. június 2-i jegyzet vet fényt arra, hogy miként is jött létre e tapogatózó szövegekből *A háború lelke* címmel megjelent kötet, és szerzője miként is vélekedett róla. „*Sok mindenfélét írok a háborúról, s most az Élet kiadja dolgozataimat »A háború lelke« címmel. [...] Magam ezt nem tettem volna, vagyis nem érdemesítettem volna e dolgozatokat arra, hogy külön kiadassanak.*”⁹⁵ A kiadás szándéka tehát nem az övé volt; de ismerve saját közéleti tekintélyét, nem állt ellen a megkeresésnek. A kiadó pedig jól kalkulált: még a kiadás évében újra kellett nyomni a dolgozatokat.

A keletkezési körülmények ismeretében nem várhatunk koherens alkotást. A kötet túlnyomó részben cikkeket tartalmaz, de egy pásztorlevelet is közöl. Az írások stílusa, mélysége is változó; a közlő lap szintjéhez és az aktualitásokhoz – advent, karácsony – is

⁸⁷ Naplójegyzetek 1. 1914. X. 4.

⁸⁸ Naplójegyzetek 1. 1916. III. 5.

⁸⁹ Naplójegyzetek 1. 1915. X. 28.

⁹⁰ Naplójegyzetek 1. 1915. I. 15.; IV. 6.; V. 25.

⁹¹ Naplójegyzetek 1. 1914. XII. 19.

⁹² Naplójegyzetek 2. 1918. II. 28.

⁹³ Naplójegyzetek 1. 1915. I. 15.

⁹⁴ Naplójegyzetek 1. 1915. III. 30.

⁹⁵ Naplójegyzetek 1. 1915. VI. 2.

igazodnak. Összességében *A háború lelkét* leginkább esszégyűjteménynek nevezhetjük. Fontos azonban kiemelnünk, hogy a könyv imprimaturja⁹⁶ 1915. február 10-én kelt. A szerkesztés ekkorra tekinthető lezártnak, azaz valamennyi textus a háború első háromnegyed évéből származik. Ekkor még a hazai közbeszédet a kardcsörtetés mámora uralta, és erre a közegre vetítve Prohászka megszólalásait, azokat szuverénnek, hangsúlyait figyelemreméltóan egyéninek látjuk. Hiszen ő következetesen kiemelte a háború árnyoldalait is, például egy névtelen levélből idézve hangot adott a gyermekét veszített anya panaszának is.

De ez már egy 1915-ös szöveg, ne siessünk ennyire előre. Jól nyomon követhető ugyanis Prohászka háborús írásain a gondolatok fejlődése, kiérlelődése, a tónusok lassú eltolódása – akár az önmagával való vitatkozásig is. Mondanivalójának több síkja is kibontakozik.

Történelemteológiai megközelítés: a háború Isten tervében

„*Vannak, kik a háborúval hamar végeznek; barbárságnak, örületnek, összes kultúránkból való kivetkőződésnek, a haladás sínjeiről való kisiklásnak mondják; de érzem – bár ugyancsak nem vagyok a háború barátja –, hogy aki így végez vele, az nem sokat értett meg belőle. Nem értette meg s nem látott bele e világtörténeti tünetek pszichológiájába...*”⁹⁷ – írta a kötet legelején. Ezek után nem meglepő, hogy az esszék egyik gyakran visszatérő momentuma a háború értelmének, világ- és üdvösségtörténeti szerepének keresése.

Prohászkaiban szemernyi kétség sem volt afelől, hogy a háború botrány; fő oka pedig az emberi bűn. Az emberiségnek azonban visszatérő tapasztalata a pusztítás. Újra és újra feltette tehát a kérdést magának, miért van mindez? Prohászka értelmezésében a háború egyértelműen nem Isten akarata – de látni vélte helyét Isten művében. Olyan eszköznek tekintette, amely megcsontosodott, önmagán túllépni nem képes szerkezeteket elpusztítja, így a fejlődés reményét, az új ígértét rejti magában. Egy szellemes hasonlattal élt: „*Szememben a háború olyan mint a kalapács, mellyel diót – akarom mondani, embert, emberi életet s kultúrvilágot – törnek; s amely törésben az eszményiség s a lelkeség úgy válik ki, mint ahogyan a mag válik ki a tört hüvelyből, s nyilvánvalóvá lesz, hogy mi hát az élet magva és tartalma, s mi az ember s a kultúra tulajdonkép[p]eni értéke s értelme.*”⁹⁸

Felvetette, hogy a háború lehet isteni büntetés vagy próbatétel is⁹⁹ – de nem foglalt állást benne, hogy melyik is –, hangsúlyozta, hogy lehetőséget teremt egyúttal a világ bűneiért való engesztelésre.¹⁰⁰ Kereste, hogy a magyarságnak lehet-e valami speciális szerepe a harcban, milyen okok hívták a csatamezőre. Mert a magyar „*Nem harcol önzésből, nem hiú foglalási s terjeszkedési vágyból. [...] Nem harcol zsarnoki ösztönök szolgálatában [...]. Nem harcol kalmár-pénzvágtyból [...]. Nem ámtítja magát birodalmi nagyság ábrándjaival.*”¹⁰¹ Vélekedése az, hogy a magyar – vértanú nemzet.

Két 1915-ös szövegre kell még felfigyelnünk. Mindkettő kései volt ahhoz, hogy bekerüljön a kötetbe: „*...aminek csontja, vére, aminek lelke s szíve van, az mind elhárítja magától a háborút, az mind antimilitarista. Militaristák a theóriák, – nem a theoretikusok – s az ördög. Igen, az ördög, a rossz, a bűn.*”¹⁰² És egy összegzés: „*A mi álláspontunk a háborúval szemben tehát az, ami egyáltalában a rosszal szemben. Nem állunk dogmatikus*

⁹⁶ A kiadás egyházhatósági engedélyezése.

⁹⁷ Prohászka Ottokár: Mi a harcok lelke? In: Prohászka Ottokár: *A háború lelke*. Budapest, 1915. 5.

⁹⁸ Prohászka Ottokár: A hősiesség lelke. In: PROHÁSZKA 1915: 15.

⁹⁹ Prohászka Ottokár: Szent István alakja 1914-ben. In: PROHÁSZKA 1915: 73.

¹⁰⁰ Prohászka Ottokár: A háború erkölcsi kihatásai. In: PROHÁSZKA 1915: 174.

¹⁰¹ Prohászka Ottokár: Vértanúság és szeretet. In: PROHÁSZKA 1915: 94.

¹⁰² Prohászka Ottokár: A hívőnek magatartása a háborúval szemben. In: ÖM 10, 292.

szemponton s nem mondjuk, hogy a háború Isten akarata, vagy a gondviselésnek valamiféle világtörténelmi intézménye; nem idealizáljuk e rettenetes történetet, hanem úgy fogjuk azt föl, mint minden keresztet s megpróbáltatást, s iparkodunk a rosszból jót, hasznot meríteni.”¹⁰³

Morálteológiai megközelítés: a háború kihatásai az emberre

Prohászka kezdeti vélekedése szerint a háború lehetőséget teremt arra, hogy az ember jobbá legyen. Ehhez el kell fogadnia a nálánál nagyobb akaratot, s akkor ideális hozzáállása: *„Ezt Isten akarja, tehát nem zúgolódom, nem okoskodom, nem lázadok, hanem megteszem; élek is, halok is, ahogy ő akarja.*”¹⁰⁴

De ez továbbra sem a háború dicsőítése. *Világosság és vigasz* című írásban egyértelműen fogalmazott: *„A rendetlenség nem rend, s a kín és szenvedés nem öröm, az állatiasság nem emberiség, s az erőszak nem erény, a hörgés nem ének, s a sötétség nem világosság, a harc nem szeretet, s a seb nem virág. – De a rendetlenség és állatiasság, az erőszak és sötétség ne nyelje el a lelket [...] Az embernek saját pusztuló világa fölé kell emelkednie, s át kell magát vágnia annak az eszményi s nem emberi hatalomnak zónájába. [...] Természetes, hogy a [...] zsellér botránkozik, mikor a nagy világépítő fölforgat házakat, s hazákat. [...] De hát a tücsök is botránkozik, mikor az eke-vas kifordítja a hantot.*”¹⁰⁵

Prohászka ismerte és elítélte korának dekadenciáját. Úgy érezte, hogy a háború lehetőséget teremt arra, hogy az önző, elpuhult, élvhajász társadalom felülemelkedjen saját korlátain, rátaláljon valami elveszített lényegre, az eszményi világra. Mint mondta: *„A világháború fölpezsdítheti a blazírt közszellemet, de a kultúra igazi haladását csak a lelki értékek s a lelki élet fokozása határozhatják meg.*”¹⁰⁶ A harc nagyobb ön- és közösségtudatot teremthet; önfeláldozást, hősiességet, bajtársiasságot hozhat a fronton; fokozhatja a szolidaritást és a szeretetet a hátszágban; általánosságban pedig nagyobb Istenbe kapaszkodást, hitben való elmélyülést eredményezhet. (De azt is felmutatta, hogy igazi béke csak az ember belsejében fakadhat, csak az Úrtól kaphatja.¹⁰⁷) E gondolatok részleteiben már 1914-ben felbukkantak írásaiban. Legkiérleltebb összefoglalása *A háború erkölcsi kihatásai* című 1915-ös szövegben található, amelyben többször is hangsúlyozta, hogy mindez csak lehetőség: *„a háború önmagában véve – mint az erőszak s az ököl kategóriája – erkölcsöt nem produkál.*”¹⁰⁸

1918-ban mérleget készített, hogy mi is valósult ebből meg. *„A vallásosságban jelentkező fények és árnyak tehát arra a következtetésre kényszerítenek, hogy bár elismerem a háborúnak a vallásos érzést izgató benyomásait, a dolog természetét tekintve azt gondolom, hogy a háború a vallásosságnak többet árt, mint használ.*” Az erkölcsi kihatásokra nézve ekkor mondta ki, hogy a megsejtett pozitívumok megszülettek ugyan, de a hosszú harcba belefásulva már mit sem érnek. *„Kifogytunk nemcsak az élelemből s ruhából, hanem a részvétből s kegyelemből is.*” Összegzése pedig így hangzott: *„a háború által nem leszünk jobbakká, sem erkölcsösebbekké. A jóság s erkölcs a léleknek magas kultúrája, azt tehát csak hosszú s elmélyedő munka teremtheti meg. A háború nem nevel erkölcsöt, legfeljebb ingerekkel szolgál a meglevő erkölcsi erők s értékek előhívására.*”¹⁰⁹

¹⁰³ Prohászka Ottokár: A világháború és az egyháziak feladatai. In: ÖM 10, 128. A szöveget gondozó Schütz Antal külön felhívja a figyelmet arra, hogy a „dogmatikus” szó itt „tétéles” értelmű. (ÖM 10, 351.)

¹⁰⁴ Prohászka Ottokár: A hősiesség lelke. In: PROHÁSZKA 1915: 20.

¹⁰⁵ Prohászka Ottokár: Világosság és vigasz. In: PROHÁSZKA 1915: 46-47.

¹⁰⁶ Prohászka Ottokár: Hajnalodik-e már? In: PROHÁSZKA 1915: 119.

¹⁰⁷ Prohászka Ottokár: „Jöjjön el a Te országod!” In: PROHÁSZKA 1915: 84-90.

¹⁰⁸ Prohászka Ottokár: A háború erkölcsi kihatásai. In: PROHÁSZKA 1915: 148.

¹⁰⁹ Prohászka Ottokár: Érzésvilágunk nyereség- és veszteségmérlege a világháborúban. In: ÖM 10, 307-324.

Lelkipásztori megközelítés: a vigasztaló

Prohászkatól sokan vártak vigaszt és eligazítást gyászukban. Maga is látta a megingó, vagy a csapások hatására hitét veszítő emberek sorát. Sokan keresték meg levélben, gyónásban egyaránt.¹¹⁰ A dolog természete szerint csak keveset tudunk arról, hogy egyéni lelkivezetésben mit mondhatott a hozzá fordulóknak. De vélhetően az egyeseknek ugyanazokat mondta, amit cikkekben, beszédekben, pásztorlevelekben és az ún. missziós levelekben megfogalmazott nagyobb hallgatóságnak.

Egy Szent István napi beszédben hangoztatta: *„Áldozatok nélkül meg nem lehetünk, s aki azok nélkül akarja életét berendezni, az nem érti sem a maga benső világát, sem a nagy világtörténelem folyását s oktanul fájdalmas csalódások elé siet. E csalódások keservesebbek, mint az áldozatok.”*¹¹¹ Ha pedig a püspök – a korábban részletezett módon – képes volt a szenvedés és az áldozat helyét felmutatni a világban, annak megértése-megsejtése hallgatói számára némiképp megkönnyíthette a csapások elviselését. Erre szeretetteljesen buzdított is: *„Édes, kedves testvérem, nem arról van szó, hogy ne legyenek áldozataid, hanem hogy áldozataid dacára is hű maradj Istenhez, hozzá tapadj, hitedben meg ne inogj, reményedben meg ne tántorodjál, megnyugvásodat el ne veszítsd, és Istent mindig nagy kincsnek tartsd.”*¹¹²

Emellett szüntelenül figyelmeztetett a túlvilágra; az emberi élet végső céljára vonatkozó katolikus tanításra, mely szerint a halál nem a legvégső sorsa a léleknek. Érdekes az a kép, melyben a hősök önfeláldozását állította szembe a gyászolók „önzésével”, az elengedni nem tudás képességével. Arra figyelmeztetett, hogy elveszített szeretteikhez fel kell nőniük a gyászolóknak. Ez a méltó hozzájuk, mert: *„A hősből a lélek, a siratóban a depresszió, tehát a lelketlenség dolgozik.”*¹¹³

Gyakorlati megközelítés: az új világ építője

Schütz Antal így fogalmazott: Prohászka *„élő hitből táplálkozó optimizmusa az első megrendülés után a világháború káoszából egy értékesebb jövő kozmoszának körvonalait sejtette ki”.*¹¹⁴ A püspök valóban megdöbbentően korán megkezdte egy a háború után felépítendő új kultúra számára a tapasztalatok leszűrését. Többször is felhívta a figyelmet, hogy egy új rend csak a háborúban megszületett etikai értékekre – szolidaritásra, szeretetre, közösségtudatra, önfeláldozás készségére – lesz felépíthető.

1915-ben – amikor a béke még messze volt – már azokra a szociális veszélyekre hívta fel a figyelmet történeti tapasztalatokra hivatkozva, amelyeket a háború utáni ipari konjunktúra eredményezhet. *„A háború után az ipari föllendülés a lakosságot a nagy ipartelepekre, a nagy városokba készíti; ez a fellendülés azonban megindítja a telekspekulációt is s fölhajtja az építési telkeknek s ezzel egyszersmind a lakásbéreknek is az árát, s a beözönlő nép nyomorult bérkaszárnnyákba szorul össze az uzsora javára, de erkölcsének s egészségének s a népelet erejének kimondhatatlan kárára.”*¹¹⁵

Az események előtt járva, 1918 januárjában pásztorlevelében nemcsak felmérte a világháború lelki és erkölcsi rombolását – hanem már a jövőt is vázolta. Profétikus

¹¹⁰ Schütz Antal: Prohászka pályája. In: ÖM 25, 100.

¹¹¹ Prohászka Ottokár: Szent István király alakja 1914-ben. In: PROHÁSZKA 1915: 74-75.

¹¹² Prohászka Ottokár: Uram, én kitartok melletted. In: PROHÁSZKA 1915: 146-147.

¹¹³ Prohászka Ottokár: Világosság és vigasz. In: PROHÁSZKA 1915: 49.

¹¹⁴ Schütz Antal: Prohászka pályája. In: ÖM 10, 94.

¹¹⁵ Prohászka Ottokár: A világháború és az egyházi feladatai. In: ÖM 10, 131.

megállapítása: „*elkeseredetten fogják kritizálni a fönnálló intézményeket*”. Jól tudta, hogy ezek között az Egyházat is – ezért már ekkor síkra szállt azért, hogy egy eljövendő berendezkedésben az egyházat ne zárják ki se az államból, se az iskolából. Konkrét feladatokat is ad: összefogást hirdetett, hogy a háború utáni ember- és munkaerőhiányban az ipari és mezőgazdasági növekedés megindulhasson; figyelmeztetett a hadirokkantak megbecsülésére és szeretetére, a társadalom özvegyek és árvák iránti kötelességeire; iránymutatást adott a megváltozott léthelyzetű özvegyeknek, hogy ne érezzék feleslegesnek magukat. A sok megcsónkított család miatt a nevelésben az iskola és család fokozott együttműködési kényszerére figyelmeztetett.¹¹⁶

Megfogalmazott utópisztikus vágyakat is: „*A nemzeteknek s államoknak a hatalom s versengés mostani irányzatával föl kell hagyniok. [...] Ha ezt a feszültséget a kapitalizmus hordozza, akkor annak kell a nyakát szegnünk; ha ezt a mai termelési módnak kell tulajdonítani, akkor ezt a termelést kell megszüntetnünk; ha a harcot s háborút az imperializmus vagy militarizmus vagy a túltengő s másokat elnyomó sovinizmus szítja, akkor ebből a neveltlenségből kell kiemelkednünk.*”¹¹⁷ Illetve: „*S mi volna a háború legeslegnagyobb s legáldásosabb erkölcsi kihatása? [...] Az volna, ha többé háború nem volna; az volna, ha a kultúrnépek a nagy világháború vérontásának s emberhekatombáinak láttára úgy megundorodnának minden háborútól, hogy egy nagy temetési világkongresszust tartanának s ott elparentálnák azt a történelmet, melynek főbb eseményei az embermészárlások, s síremléket állítanának, s ráírnák a kövére azt: «Itt nyugszik a háború, s nincs föltámadása.»*”¹¹⁸

Schütz Antal értékelése és a recepció problematikája

A *háború lelke* írásai az 1928-29 folyamán *Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái* címmel kiadott sorozat 10. kötetében jelentek meg ismét. A sorozatszerkesztő Schütz Antal a kötetben szereplő pásztorlevelet áthelyezte a 9. kötetbe, „természetes helyére” –, viszont jó érzékkel kiegészítette a szövegválogatást öt további, eredendően 1915-1918 közt napvilágot látott, háborús tematikájú Prohászka-írással, melyek keletkezési idejük miatt nem kerülhettek bele az eredeti kötetbe.

Schütz Antalra nagy hatással volt a munka, így méltatta: „*Ennek a kötetnek dolgozatai mind magukon hordják a megvesztegethetetlen hívő tájékozódásnak, az apostoli buzgalomnak és zseniális látásnak meg alakításnak ragyogó jeleit. [...] Aki a címből [...] ebben a gyűjteményben egy zaklatott időnek pasztorációs termékeit sejtí, azt eleve óvnom kell a tragikus félreismerés eshetőségeitől. Aki ugyanis elmerül A háború lelkébe, egyre növekvő tisztelettel telik el az apostoli püspök iránt, akit győzelmi mámor és nemzeti felpeszsdülés meg nem tévesztett, s aki a háború zajából elejétől végig kihallotta az Isten ítéletének kemény harsonaszavát. [...] A szélesebb látókörű tanulmányozónak lassan sejtelve kél, hogy itt egy páratlan mélységű és eredeti történetbölcselettel került szembe, melynek jelentősége messze túlragyog azon a kortörténeti talajon, melyből emelkedik. A háború lelke nemcsak a szörnyű világháború színe előtt, hanem általában a történelem és nagy tragédiák színe előtt fölségesen és diadalmasan igazolja a kinyilatkoztatás irgalmas, lelkeket kereső és szerető örök Istenét. Történelembölcselet a javából – ez ennek a kötetnek értéke és értelme. Igaz, Prohászka fáradhatatlan szellemének nem adatott meg a szintézis tudós nyugalma – bár A*

¹¹⁶ Prohászka Ottokár: A világháború romjain. In: ÖM 9, 239-259.

¹¹⁷ Prohászka Ottokár: Mit mond a hős és mit a szent? In: ÖM 10, 305.

¹¹⁸ Prohászka Ottokár: A háború erkölcsi kihatásai. In: PROHÁSZKA 1915: 175.

háború lelke *valami formában ezt is nyújtja; de az elmaradt összefoglalásért bőségesen kárpótol.*”¹¹⁹

Schütz különösen nyitott volt erre az általa felismert, teológiai alapokon álló történelemfilozófiára. Neki megadatott a szintézis írásának lehetősége is: *Isten a történelemben* címmel tette. Valljuk meg, nem könnyű olvasmány. Hasonló katolikus történelemteológiai rendszerező munkát hazánkban csak Lénárd Ödön írt, az is csak halála után jelenhetett meg. (Érdekes még mérlegre tenni, hogy a hazai történelemteológia mennyiben támaszkodott Prohászckára. Schütz említett műve a háború tárgykörének tárgyalásakor nem utal Prohászckára, bár a gondolatok egy része hasonló; máshol azonban előkerül a műben a fehérvári püspök alakja: a történelemben felbukkanó „nagy ember” példajaként, aki felmenőiből ki nem mutatható, akiben isteni közreműködést vél felfedezni.¹²⁰ Lénárd Ödön poszthumusz megjelent munkája pedig meg sem említi Prohászckát – igaz, Schützöt is csak két adata miatt idézi, összesen öt ízben...¹²¹)

A háború lelke a Prohászka-recepció kutatás szempontjából nézve is érdekes mű. 2006-ban egy székesfehérvári sajtóorgánium olvasói levelében számolt be egy idős úr arról, hogy mikor ifjúkorában – a második világháború alatt – kezébe került a mű, elborzadt tőle; belőle ugyanis az esztelen háború dicsőítését olvasta ki.¹²² Korábban is érték militarista vádak Prohászckát.

Pedig – mint arra rámutattunk – Prohászka e könyvben is kifejti nyilvánvaló viszolygását a háborútól. Csak egy markáns idézet még: „*Borzadok a háború borzalmaitól, nem mert a haláltól félek, hanem mert ez az irracionális pusztítás s emberirtás nem fér a fejembe, s ugyanakkor legbensőbb érzésem a szégyen is, hogy a XX. század kulturális magaslatán az ősi barbarizmus nemcsak semmit sem veszített otromba kegyetlenkedéséből, hanem ellenkezőleg, raffinált szörnyűséggel pusztít most is.*”¹²³ Az ifjú – és vélhetően felkészületlen – olvasót azonban egy egzaltált korban nyilvánvalóan más benyomások érték az olvasáskor. Mások is érezhettek így, Prohászka mélységeit sokan nem értették.

Mégis számtalan anekdota szól arról, hogy egészen más intellektuális nívón állók is itták Prohászka szavait, prédikációit.¹²⁴ Úgy tűnik: személyes ismerői hitelességét nem kérdőjelezték meg. Másfél évtizeddel halála után, pusztán a „*halott betű*” mellé viszont ez a tapasztalat már hiányzott egy újabb generációból.

Elhangzott 2008. december 2-án Székesfehérváron, a Kodolányi János Főiskolán a „*Háborús hátország 1914-1918*” konferencián; valamint 2009. április 4-én Budapesten, a Központi Szemnáriumban.

Publikálva korábban más szövegváltozatban, „*Sötét idők, fényes lelkek*” címmel a székesfehérvári egyházmegye honlapján (<http://www.szfvvar.katolikus.hu/hirek/2008/prohmozkod.pdf>); várható megjelenése – rövidített formában – a „*Háborús hátország 1914-1918*” konferencia tanulmánykötetében is.

¹¹⁹ Schütz Antal: Bevezetés. In: ÖM 10, VI-VII.

¹²⁰ Schütz Antal: *Isten a történelemben*. Budapest, 1943. 64-69. ill. 102-103.

¹²¹ Lénárd Ödön: *Történelemszemlélet*. Budapest, 2008. 41., 111., 150., 189., 219.

¹²² Lórádi Attila: Emlékeim Prohászka Ottokárról. (Egy újságcikk margójára). In: *Mi Újság?* VI. évf. 4. sz. (2006. február 24.) 4. Az írásra született reakció: Mózessy Gergely: *Gondolatok egy újabb cikkről*. In: Szent István Városa, XV. évf. 3. sz. (2006. március 26.) 5-6. ill.

www.szfvvar.katolikus.hu/hirek/2006/prohaszkamiujsg02.doc.

¹²³ PROHÁSZKA 1915: 152.

¹²⁴ Pl. HORVÁTH 2009: 27.

Klestenitz Tibor: Pohászka Ottokár sajtószervező tevékenysége

Ottokár által képviselt egyházi reformtörekvések fontos elemét alkotta a katolikus sajtó megújítása. Ennek célja az volt, hogy olyan sajtótermékeket bocsásson a hívők rendelkezésére, amelyek a katolikus világnézetet érvényesítve látják el a modernitás viszonyai között nélkülözhetetlenné váló hírszolgálatot. Prohászka e cél érdekében sokrétű tevékenységet fejtett ki: amellet, hogy rendszeres publicisztikai munkát végzett, a sajtó gyakorlati problémáinak megoldása is foglalkoztatta.

A Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár és a korabeli katolikus sajtó forrásait felhasználva ezeknek a sajtópártoló erőfeszítéseknek a legfontosabb elemeit szeretném számba venni. Dolgozatomban megkíséreltem bemutatni Prohászka sajtóval kapcsolatos nézeteinek alakulását, az országos sajtómozgalom szervezésében betöltött szerepét, illetve ezzel összefüggésben az egyházmegye kormányzása során meghozott sajtótámogató rendelkezéseit.

Az egyház és a sajtó kérdése a XIX. század végén

A XIX. századi Európában fokozatosan kiépültek a modern polgári államok, amelyek egyre nagyobb szerepet töltek be a társadalmi, kulturális és oktatási életben. Ennek következtében gyakran kerültek konfliktusba az egyházzal, amely korábban szinte monopóliumot élvezett ezeken a területeken. A világi hatalom érvényesítette elsőbbségét, amit a papság sokszor egyházüldözésésként érzékelt. A felvilágosodott és antiklerikális ideológiai irányzatok terjedése, a szekularizáció pedig a katolicizmus tudatformáló erejét és közéleti szerepét kérdőjelezte meg.¹²⁵ Ezek a folyamatok arra készítették az egyházat, hogy a korábbiaknál sokkal nagyobb mértékben próbáljon híveinek támogatására támaszkodni. A Vatikán egyik orgánuma már 1882-ben leszögezte: a hívők kötelessége, „*hogy pótolják az államot egyházvédő és segítő feladatában*”; az egyházat meg kell védeni az állami túlkapasoktól, ami a hívők összefogását és megszervezését igényli.¹²⁶

A katolikusok tömörítéséhez, a csoportöntudat megteremtéséhez és a közös célok érdekében való mozgósításhoz elengedhetetlen feladat volt a katolikus sajtó létrehozása. A modern viszonyokhoz való alkalmazkodást célul tűző XIII. Leó pápa számos alkalommal hívta fel a sajtó fontosságára a hívők figyelmét. A pápa 1879 februárjában vendégül látta a világ katolikus újságíróit, akiknek kifejtette: az egyház ellenfelei a sajtót használják fel arra, hogy elfogult cikkeikkel észrevétlenül és fokozatosan elidegenítsék a híveket a vallástól, így a kor kedvezőtlen politikai és társadalmi jelenségei joggal tulajdoníthatóak a nyomtatott betűk hatásának. Ezért arra bízta az újságírókat, hogy a sajtó eszközeivel küzdjenek a hit és az egyház védelméért.¹²⁷

XIII. Leó az 1882-ben kiadott *Lumen de coelo* kezdetű körlevelében adott cselekvési programot: „*szükséges az iratok ellenében iratokat állítani, hogy így ugyanazon eszköz, mely oly nagyban mozdítja elő a romlást, az emberek üdvére és javára használtassék fel, s hogy az orvosság onnan vétessék, ahonnan a mérges baj származik*” – írta. Egyben a hívők

¹²⁵ Atkin, Nicholas – Tallett, Frank: *Priests, prelates and people. A History of European Catholicism since 1750.* Oxford, 2003. 143, 167.

¹²⁶ *A világi katolikusok feladatai a jelen időkben. Kivonat a Civitá katholica utgn [sic!].* In: *Religio*, 44. évf. (1882) 47. sz. (december 9.) 372-373.

¹²⁷ *Szentséges atyánknak, XIII. Leó pápának beszédei és levelei.* Ford. Prohászka Ottokár. Budapest, 1891. 51.

kötelességévé tette, hogy lehetőségeik arányában támogassák a katolikus sajtót.¹²⁸ 1897-ben a pápa az *Officiorum ac munerum* konstitúcióban megtiltotta, hogy a katolikusok olyan lapokat olvassanak, amelyek „a vallást vagy a tiszta erkölcsöt szándékosan támadják.”¹²⁹

Az egyház ezzel harcot hirdetett az antiklerikális, szociáldemokrata vagy kommunista elveket valló, illetve az ateista szellemiségű „rossz sajtó”, és az ideológiai szempontból semlegesnek tekintett, véleményt nem, csak híreket közlő „színtelen sajtó” ellen, arra bátorítva a híveket, hogy elkülönült katolikus laphálózatokat hozzanak létre, amelyek megvédik őket a károsnak ítélt szellemi hatásoktól. A pápaság ösztönzésének hatására, elsősorban a heves állam–egyház konfliktusokat megélt nyugat-európai államokban, például Németországban, kiterjedt katolikus sajtóhálózatok kezdtek meg működésüket.¹³⁰

Magyarországon a sajtót ezzel szemben a katolikus elit sokáig nem kezelte súlyának megfelelően. Noha a Vatikánból érkező sürgetések kiváltottak némi visszhangot, ám a hazai főpapság elsősorban nem a nyilvánosság erejétől, hanem továbbra is a hagyományos módszerektől, a kormány tagjaival ápolts személyes kapcsolatoktól várta az egyházi érdekek biztosítását, az alsópapság pedig a tömegsajtó megjelenésére konzervatív módon reagált, a célt a nép „gyermekded, naiv kedélyének” megvédésében, a hírlapolvasás igényének visszaszorításában látta,¹³¹ nem pedig a katolikus sajtó kiépítésében.

A helyzetet hazánkban az 1890-es években az egyházpolitikai harc kitörése változtatta meg, amely néhány évre a liberális–katolikus szembenállást tette a hazai politika legfőbb törésvonalává. Az eseményekre reagálva a pápa 1893. szeptember 2-án bocsátotta ki *Constanti Hungarorum* kezdetű enciklikáját, amelyben felszólította a főpapokat, hogy a katolicizmus érdekeinek védelmébe vonják be a laikusokat is. Az egyleti szervezkedés, a nagygyűlések tartása, a hívó képviselők választása mellett a pápa a sajtó ügyében is cselekvésre szólított fel.¹³²

A politikai feszültségek és a vatikáni bátorítás következtében az 1890-es években a hazai katolikus sajtó fejlődésnek indult, a példányszámok emelkedtek, és a rétegzettség is a nyugat-európai minták szerint alakult.¹³³ 1902-ben már hatvannyolc katolikus orgánus jelent meg, köztük huszonhét politikai hetilap és öt napilap.¹³⁴

Prohászka szerepe az országos sajtópártoló mozgalmak szervezésében

Prohászka Ottokárra döntő befolyást gyakoroltak római tanulmányai, amelyek hatására XIII. Leó elgondolásainak hű követőjévé vált. A sajtó kérdésében is arra törekedett, hogy megvalósítsa a pápa elgondolásait: magyarra fordította az 1879-es üzenetet,¹³⁵ és ennek szellemében maga is publicisztikai tevékenységet folytatott a *Magyar Sion* és az *Esztergom* munkatársaként. Szembeszállt a hazai papság körében a sajtóval kapcsolatban élő

¹²⁸ Riesz Gáspár: *A katolikus sajtó kötelességszerű pártolásáról*. Budapest, 1882. 1.

¹²⁹ Auer István: *A katolikus sajtó jelentősége és felkarolása*. In: Országos Pázmány Egyesület, I. évf. (1900) 1. sz. 16.

¹³⁰ ATKIN–TALLETT 2003: 242.

¹³¹ Kiss Mária Rita: *Bangha Béla sajtókonceptiója politológiai szempontból*. In: *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848-1918*. Szerk.: Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 2001. 151.

¹³² Magyar Állam. XXXIV. évf. (1893) 206. sz. 1.

¹³³ Dersi Tamás: *Politikai küzdelmek a századvégi katolikus sajtó tükrében*. In: *Századvégi üzenet. Sajtótörténeti tanulmányok*. Szerk. Dersi Tamás. Budapest, 1973. 19.

¹³⁴ Cziklay Lajos: *A katolikus hírlapirodalom*. In: *A katolikus Magyarország I.* Kiss János – Sziklay János. Budapest, 1902. 507-509.

¹³⁵ [XIII. Leó]: Beszéd, melyben a kath. hírlapírókat a sz. szék jogainak védelmére buzdítja. Ingenti sane laetitia. 1879. február 22. In: *Szentséges atyánknak, XIII. Leó pápának beszédei és levelei*. Ford. Prohászka Ottokár. Budapest, 1891. 49-55.

idegenkedéssel, és világosan különbséget tett a sajtó mint médium, illetve az általa közvetített, az egyház által kárhoztatott eszmék között. Hangsúlyozta, hogy a hitvédelmi feladatok megoldásához már nem elegendők a hagyományos módszerek, és a modernitás nyújtotta eszközöket is fel kell használni: „*nekünk is a nyilvánosság terére kell állítani az új gondolatok bűvös keretében a magunk igazát*” – írta 1903-ban.¹³⁶

Prohászka bizalmatlanul szemlélte az általa is frivolnak, erkölcsstelennek tartott tömegsajtó működését, ezért új, szilárd morális alapokon álló orgánumok szükségességét hangoztatta, amelyet a hívő közönségnek erkölcsi kötelessége támogatásban részesíteni.¹³⁷ A katolikus vezetésű sajtóban ezzel szemben egyenesen olyan eszközt látott, amely segíthet abban, hogy társadalmi téren oldja az egyház konzervativizmusát, és hozzájárulhat a belső fejlődéshez: „*az elszigetelődés érzelmeszedés s a végnek kezdete volna, de éppen a sajtó lesz az elszigetelődés ellenszere, mert az eszközli a kapcsolatot a hit világa s a modern világ forгатaga között.*”¹³⁸

A sajtót a népnevelésre, a kultúra tömeges terjesztésére alkalmas eszközként írta le. Ehhez azonban bizonyos feltételek teljesülését látta szükségesnek, így egyrészt olyan újságírói munkát, amely a mindennapokban is érvényesíti a katolicizmus szellemét,¹³⁹ illetve – ahogyan az 1895 előtti korszak egyetlen országos katolikus napilapja, a valóban rendkívül elavult *Magyar Állam* felett gyakorolt határozott kritikájából kiderül – a katolikus sajtó versenyképességét, szakmai minőségének javítását.¹⁴⁰

Ezeknek a kérdéseknek a megoldására jött létre 1896-ban a *Katolikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány Egyesülete*, amelynek munkájában Prohászka a kezdetektől aktív szerepet játszott. 1903-ban a szervezet választmányának tagja lett, majd 1906. március 25-én megválasztották az egyesület elnökévé.¹⁴¹

Az egyesület a szakmai problémák tárgyalása mellett nagy hangsúlyt fektetett a katolikus újságírók csoporttudatának és az egyház iránti szolidaritásának a megerősítésére. Ezeknek a közösségépítő erőfeszítéseknek az egyik legkiemelkedőbb példája az egyesület 1908 októberében tartott római zárandóklata volt, amelynek során a résztvevőket X. Pius is fogadta. A küldöttség nevében Prohászka köszöntötte a pápát, aki támogatásáról biztosította a kezdeményezést: „*folytassátok mindig ilyen bátran a hit védelmét az ellenséges támadásokkal szemben. Az erkölcsök szentségét védelmezzétek meg az erkölcsstenség apostolaival szemben*” – mondta. A pápa kifejezte egyetértését Prohászkaival, aki azt fejtegette, hogy az egyházat Magyarországnak már nem a Kelet, hanem a Nyugat ellen kell megvédelmeznie, mert az innen terjedő felvilágosodott eszmék „*még a legjámborabb hívőket is*” kételkedésbe ejtik.¹⁴²

Prohászka célja tehát elsősorban az volt, hogy megóvja a hívőket a „rossz sajtó” által terjesztett világias szellemtől. Ezért különösen nagy érdeklődést mutatott a katolikus bulvárlapnak is nevezett *Új Lap* iránt, amelyet 1902-ben a *Katolikus Egyesületek Országos Szövetsége* hozott létre. Az újság kiadóinak célja az volt, hogy a vidéki olvasókat megvédjék a krajcáros lapok által közvetített „destruktív” tanoktól. A lap arra vállalkozott, hogy a kisemberek érdekeit képviselje, „*anélkül azonban, hogy elérhetetlen vágyakat támasztana bennük*”.¹⁴³

¹³⁶ Prohászka Ottokár: *A sajtó feladata a modern harcban*. In: ÖM 22, 51.

¹³⁷ Prohászka Ottokár: *A sajtó feladata a modern harcban*. In: ÖM 22, 51-53.

¹³⁸ Prohászka Ottokár: *Sajtóvásárnapra*. In: ÖM 21, 287.

¹³⁹ Prohászka Ottokár: *A sajtó irányítása*. In: ÖM 21, 27.

¹⁴⁰ Prohászka Ottokár: *Magyar Állam*. In: ÖM 21, 25.

¹⁴¹ Országos Pázmány Egyesület, IV. évf. (1903) 1. sz. 12.

¹⁴² X. Pius a magyarokhoz. In: *Alkotmány*, XIII. évf. (1908) 245. sz. 1.

¹⁴³ *Új Lap*, I. évf. (1902) 1. sz. 1.

Az orgánum publicistái a fő ellenfélnek a szociáldemokratákat tartották, akik érvelésük szerint nem segítenek az embereknek, csak fölizgatják, majd a bajban magukra hagyják őket. Velük szemben bölcs vezetőkre van szükség, akik ismerik a nép helyzetét – szólta a lap arisztokrata fenntartóit támogató érvelés.¹⁴⁴ A lap cikkírói a társadalmi feszültségek megoldását a hagyományos keresztény értékrend helyreállításától várták. Felfogásuk szerint a hitéleti reneszánsz egy csapásra megszünteti a szociáldemokrata zavarkeltés veszélyét is.¹⁴⁵

Néhány közvetett jel arra mutat, hogy Prohászka személyesen is közreműködött tanácsaival az *Új Lap* irányításban. Amikor 1904 őszén az orgánum válságos anyagi helyzetbe került, a lap tulajdonos Zichy János és Esterházy Miklós Móric grófok őt is meghívták a kiutat kereső szűk körű megbeszélésre.¹⁴⁶ A püspöki székét frissen elfoglaló főpap pedig egyik első körlevelét 1906 februárjában az *Új Lap* támogatásának szentelte. Ebből egyértelműen kiderül, hogy a sajtót a világnézeti küzdelmek legfontosabb eszközének látta: „*el fogjuk pedig veszíteni pozíciónkat kiváltképp most, mikor a szociáldemokratikus izgatás rávetette magát a népre s falut s tanyát eláraszt szégyenletes sajtótermékeivel*” – írta. Mivel úgy vélte, hogy a Népszavával szemben csak az *Új Lap* léphet fel eredményesen a nyilvánosság előtt, ezért a papság pártfogásába ajánlotta az orgánum ügyét.¹⁴⁷

A századfordulón meginduló katolikus sajtótermékek, amelyek közül a Néppárt lapja, az *Alkotmány* volt a legfontosabb, hamarosan súlyos anyagi válsága kerültek. A *Magyar Állam* és az *Alkotmány* kiadó a püspöki kar segítségét kérték, amely Prohászka Ottokárt bízta meg azzal, hogy tárgyaljon a kérelmezőkkel.¹⁴⁸ A kar üléseit előkészítő bizottság 1906 januárjában szükségesnek találta a lapok fennmaradását, és e célra 50-60 ezer korona támogatást tartott indokoltnak. A testület azt javasolta, hogy a püspökök és káptalanok önkéntes alapon egy évre előre határozzanak meg segílyt a lapok számára.¹⁴⁹

A főpapok azonban az ajánlás ellenére sem tudtak megállapodni a segélyezés részleteiről. A katolikus sajtó mérvadó szereplői ezért az anyagi alapok biztosításának érdekében egy új társadalmi egyesület megalapítását határozták el. A folyamat 1906. június 10-én vette kezdetét, amikor az *Országos Pázmány Egyesület* Székesfehérváron vándorgyűlést tartott. A tagok ekkor megvitatták egy sajtótámogató mozgalom alakításának lehetőségét. Az egyesület javaslatokat fogalmazott meg a katolikus nagygyűlés számára, amely 1907-ben Pécsen határozott a *Katolikus Sajtóegyesület* felállításáról. Az osztrák minta alapján létrehozott új szervezet arra vállalkozott, hogy előmozdítsa az egyházi sajtó versenyképességét és terjesztését.¹⁵⁰

Az egyesület megalakulása hivatalosan 1907. november 4-én történt meg. Az elsősorban reprezentatív szerepet betöltő Esterházy Miklós herceg mellett Prohászkaót választották meg a szervezet társelnökévé. Az egyesület létrejöttéről értesítették a pápát, aki köszöntötte a szervezőket.¹⁵¹ Az eset érdekessége, hogy a pápai üzenet nemzetközi publicitást is kapott. A londoni *The Times* bécsi tudósítója a levélváltásról külön cikkben számolt be, amelyben egyben éles kritikát gyakorolt a nemzetközi katolikus sajtó szakmai színvonalára felett.¹⁵²

¹⁴⁴ *Új Lap*, I. évf. (1902) 43. sz. 1.

¹⁴⁵ *Új Lap*, I. évf. (1902) 21. sz. 2.

¹⁴⁶ Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Levelestár. Zichy János Mihályfi Ákosnak, 1904. november 7.

¹⁴⁷ Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (SzfvPL) – No.7122 – 326/1906. Prohászka Ottokár az *Új Lapot* ajánlja, 1906. február 12.

¹⁴⁸ Prímási Levéltár (PL): Püspöki értekezletek jegyzőkönyvei és nyomtatványai 1892-1908. 1905. november 16-17.

¹⁴⁹ PL Cat. D/a/835-1906. A kalocsai érsek a primásnak, 1906. február 4.

¹⁵⁰ Gerely József: *A katolikus sajtó-pártolás országos szervezése*. Budapest, 1907. 33.

¹⁵¹ *A pápa a Katolikus Sajtóegyesületnek*. In: *Alkotmány*, XIII. évf. (1908) 32. sz. 1.

¹⁵² *The Pope and the Press*. In: *The Times*, 1908. február 7. 7.

A Sajtóegyesület vezetése a mindennapokban igen nehéz feladatot jelentett, hiszen az anyagi támogatás megszerzése érdekében a különböző katolikus lapérdekeltségek erős konkurenciaharcot vívtak egymással, ezért a vezetőségnek sokféle érdeket kellett kiegyensúlyoznia. A lapkiadók közötti feszültség mértékét jól mutatja, hogy 1908 novemberében a *Pázmány Egyesület* főtítkára elkeseredett hangvételű nyílt levélben mondott le megbízásáról, mert „*a katolikus ügyek szereplői közt olyan pártos gyűlölség és torzsalkodás uralkodik, amely a szenvedélytől ment megértést és egységes működést sok tekintetben bénítja*”.¹⁵³

A kiélezett helyzetben a Prohászka Ottokár által irányított vezetőség arra törekedett, hogy minél megfontoltabb döntést hozzon, ezért az eljárás igen sok időt vett igénybe. Az igazgatótanács már 1907. november 18-án tárgyalt a többek között a *Magyar Állam*, az *Igaz Szó* és a *Pozsonyi Keresztényszociális Lap* támogatását célzó indítványról, majd a döntést elhalasztotta. Márciusban az igazgatóság a vitatott anyagi kérdések megoldását egy különbizottságra bízta, amely májusban végül arra az elhatározásra jutott, hogy az elsőbbséget társadalmi fontosságára tekintettel az *Új Lap* támogatása kapja meg.

Az egyesület a végleges döntést szeptember 30-án hozta meg: az *Új Lap* havi 4600 korona támogatást kapott a szerkesztőség bővítéséhez és ahhoz, hogy napi hat oldalon jelenhessen meg, amíg az el nem éri a hétköznapi 45 ezres példányszámot. Az egyesület ugyanakkor az *Alkotmány* javára plusz négy oldal nyomdaköltségét vállalta magára.¹⁵⁴

A vezetőség tehát úgy döntött, hogy a támogatásokat nem arányosan osztja el a kérelmezők között, hanem a leginkább versenyképesnek tartott orgánumokat fogja segíteni. A döntés elsősorban az *Új Lap* esetében bizonyult sikeresnek, amely egy év alatt megháromszorozta az addigi húszezres példányszámát, majd 1910-ben elérte a napi hetvenezer példányt.¹⁵⁵ A *Magyar Állam* ugyanakkor, amely elesett a támogatástól, a fennmaradás utolsó esélyét is elvesztette, és 1908 decemberében kénytelen volt beszüntetni megjelenését.¹⁵⁶

A *Katolikus Sajtóegyesület* a lapoknak nyújtott anyagi támogatást országos gyűjtés segítségével teremtette elő. 1910 októberéig valamennyi egyházmegyében elrendelték az évenkénti sajtóvásárnap kötelező megrendezését, amelynek során a szószéken a katolikus sajtó fontosságáról kellett beszélni, előfizetésre kellett buzdítani, a perselypénz pedig az egyesületet illette.

Prohászka Ottokár természetesen az elsők között, 1909 szeptemberében rendelte el egyházmegyéjében a sajtóvásárnapot. Körlevelén az a szándék érezhető, hogy papságának konzervatív részét is meggyőzze az újszerűnek ható módszerek szükségességéről. Ezért kifejtette, hogy az egyháznak nem szabad elszigetelődni, hanem teljes erejével az életre kell hatnia, így a „rossz sajtó” ellen a templomban is fel kell venni a harcot. A függetlenségi érzelmű klerikusok megnyugtatóra leszögezte, hogy a sajtópártolásra nem politikai, hanem erkölcsi indíttatásból van szükség. A püspök végezetül felkérte papjait, hogy személyesen is mutassanak példát, és rendeljék meg a katolikus lapokat.¹⁵⁷

Bár a Sajtóegyesület tevékenysége fontos segítséget jelentett a támogatott lapok számára, azonban összességében csak korlátozott eredményeket hozott. A számítások szerint a lapoknak az addigi színvonal fenntartásához évi százezer korona támogatásra lett volna

¹⁵³ *Az Országos Pázmány Egyesület főtítkárának lemondása.* In: *Magyar Állam*, XII. évf. (1908) 271. sz. 8.

¹⁵⁴ *Kath. Sajtóegyesület.* In: *Magyar Állam*, XII. évf. (1908) 287. sz. 6.

¹⁵⁵ P. Buttkey Antal: *Főtítkári jelentés.* In: *Jelentés a Katolikus Sajtóegyesület 1917. május hó 16-án tartott IX. rendes (tisztújító) közgyűléséről.* Budapest, 1917. 15.

¹⁵⁶ *Magyar Állam*, XII. évf. (1908) 278. 1.

¹⁵⁷ SzfvPL – Lit. Enc. 1909/VI. 47-48. (1863/1909).

szükségük, az egyesület azonban csak mintegy hatvanezret tudott biztosítani.¹⁵⁸ A sajtóvasárnapok intézménye sem váltotta be a reményeket, a gyűjtés mellett a propagandafunkció háttérbe szorult, és sok helyen arról panaszkodtak, hogy az idősebb papi generációt nem sikerült meggyőzni a sajtóügy fontosságáról.¹⁵⁹

Kísértek új sajtótámogató módszerek meghonosítására az 1910-es években

A Sajtóegyesület viszonylagos sikertelensége, illetve az egyesület ellen indított közéleti támadások hatása, amihez az index-ügy is hozzájárult, elkedvetlenítette a főpapot. 1911 júniusában arra az elhatározásra jutott, hogy az év folyamán le fog köszönni az egyesület társelnökségéről,¹⁶⁰ amit azonban végül nem tett meg.

A helyzet alakulása az elvi kérdések megítélésében is hatott Prohászka-ra. Bár fenntartotta véleményét arról, hogy a sajtó fontos közvetítő médium, de pesszimistább lett az ideális katolikus sajtó megteremtésének gyakorlati esélyeivel kapcsolatban: „jó újság az volna, mely az ízlést nem rontaná, az erkölcsi érzéket nem gyöngíténé, az érzékiséget nem élesztené [...] ilyen jó újság nincs, mert ilyen olvasó sincs” – vélekedett 1912-ben.¹⁶¹

Hasonló okokból tanúsított tartózkodást a Bangha Béla jezsuita atya vezette sajtóhölgyek mozgalmával szemben is, amely az erőteljes propagandától remélte a katolikus sajtó hegemon helyzetbe kerülését.¹⁶² Bár a püspök a *Katolikus Sajtóegyesület* 1912-es közgyűlésén örömmel üdvözölte a hölgybizottság által elért kezdeti sikereket, ugyanakkor félreérthetetlen kritikát fogalmazott meg Bangha irreálisnak tartott elképzeléseiről: „kidörzsölve a szemünkből az álomképeket sajtónk jövőre, nem tudom miféle nagyhatalmi helyzetéről, szétszakítva az illúziókat arról a vezető szerepről, melyet a jó sajtónak minden egyéb irányzat elnyomására szánánk, egy reális, konkrét cél lebeg szemünk előtt, s ez az, hogy a katolicizmusnak igazán tekintélyes, jó és modern sajtója legyen.”¹⁶³

A világháború kitörése következtében a főpap fenntartásai tovább növekedtek. Prohászka 1914 októberében jegyezte fel naplójában: „az újságokból az ember édes-keveset tud. Azok hazudnak napszámba s elhallgatnak minden kellemetlent. [...] Mennyit hazudtak s hazudnak ellenünk külföldön, s mennyit hazudnak a «mi érdekünkben».”¹⁶⁴ Mivel a háborús érdekekre hivatkozva a lapokat cenzúra alá helyezték, azok nem a közvélemény reális tájékoztatását szolgálták, hanem az állam érdekeinek megfelelően manipulált híreket adtak közzé, egész Európában a háborús propaganda eszközeivé váltak.

Prohászka jól érzékelte a változásokat, azonban azokat nem a kivételes háborús jogszabályok hatásával, hanem kizárólag a lapkiadók megvásárolhatóságával magyarázta. 1916-os körlevelében például – a sajtó valódi befolyását alaposan túlértékelve – kifejtette, hogy a hadviselő hatalmak közötti közeledést és a békülési kísérleteket a hírlapok háborús uszítása teszi lehetetlenné.¹⁶⁵ Pesszimizmusát érzékelteti, hogy 1916-ban az egyik anyaságra

¹⁵⁸ Gerely József: Főtitkári jelentés. In: *Jelentés a Katolikus Sajtóegyesület 1913. május hó 15-én tartott V. rendes közgyűléséről*. Budapest, 1913. 19.

¹⁵⁹ A Katolikus Sajtóegyesületről részletesebben Klestenitz Tibor: A „sajtóapostolok.” A Katolikus Sajtóegyesület és az egyházi megújulási mozgalmak oszloposodási törekvései a századelőn. In: *Századvég*. 10. évf. (2005). 36. (2.) sz. 129-160.

¹⁶⁰ OSZK Levelestár. Prohászka Ottokár ismeretlennek, Székesfehérvár, 1911. június 15.

¹⁶¹ Prohászka Ottokár: *Hatalmas modern katolikus sajtót!* In: *ÖM* 22, 88.

¹⁶² Klestenitz Tibor: *A Mária kongregációk és a sajtókérdés a dualizmus korában*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, XVII. évf. (2005) 3-4. sz. 94-95.

¹⁶³ *Jelentés a Katolikus Sajtóegyesület 1912. május 20-án tartott negyedik rendes közgyűléséről*. Budapest, 1912. 3.

¹⁶⁴ *Naplójegyzetek* 1. 1914. X. 24.

¹⁶⁵ SzfvPL – Lit. Enc. 1916/IX. 47-49. (1444/1916).

készülő lelki gyermekének azt tanácsolta: „*ne olvasson sok újságot s ne beszéljen háborús, esztelen dolgokról, mert ez mind betegesen érinti a lelket s a nemtelen állatias ember körébe von le.*”¹⁶⁶

Prohászka az addigi fejlemények hatására arra a következtetésre jutott, hogy a „rossz sajtó” elleni harc nem oldható meg csupán a versenyképes katolikus sajtó megteremtésével, mivel a kérdés szorosan összefügg a szellemtörténeti folyamatokkal. Ez a felismerés elvezette őt a sajtó kérdésének a korábbinál realistább felfogásához. Megállapította, hogy nem a sajtó okozza a modern ember elidegenedését az egyháztól – ahogyan azt XIII. Leó is tanította –, hanem a sajtó helyzete maga is csak tünete a vallástól való eltávolodásnak. „*A sajtó függ irracionális hatalmaktól, függ az egész világ folyásától, függ az emberiségnek szellemi világától, a sajtó mindig átlag vetülete, visszatükröződése annak a szellemi világnak és szellemi forrongásnak, amely körülöttünk van*” – írta 1915-ben. Ennek fényében úgy látta, a versenyképes katolikus sajtó megteremtése hosszú folyamat lesz, amely akár több generáció munkáját is felemésztheti.¹⁶⁷

Prohászka Ottokár a Sajtóegyesület és a sajtóvasárnapok tapasztalataiból azt a következtetést vonta le, hogy sem a katolikus közönség, sem pedig a klérus többségének részéről nem alakult ki az egyházi sajtó fejlesztéséhez szükséges hozzáállás. Ezért a tízes évek közepén a sajtóügy terén az átfogó országos akciók helyett inkább a helyi viszonyok alakításának szentelt nagyobb figyelmet. A püspök első célja a papság mentalitásának megváltoztatása lett. 1913-as pásztorlevelében például azt hangsúlyozta, hogy „*a sajtó az egyházi apostolságnak modern kiadása*”. Kiemelte, hogy a „jó sajtót” terjesztő népfelvilágosító mozgalom sokakat eltávolít majd a keresztényellenes irányzatoktól, ezért a katolikus orgánumok támogatása lekipásztori kötelesség. Ennek megfelelően kérte, világosítsák fel a híveket arról, hogy a „*keresztényellenes sajtó olvasása a katolicizmus megcsúfolása*”.¹⁶⁸

A püspök az elvi kérdések napirenden tartása mellett arra is kísérletet tett, hogy bevonja papságát a katolikus sajtó minőségi fejlesztésének munkájába. A *Pázmány Egyesület* és a *Katolikus Sajtóegyesület* részéről gyakran megfogalmazott az az igény, hogy a hiányzó vidéki tudósítói hálózatot pótolva a papság informálja a sajtót a fontosabb helyi hírekről. Prohászka már 1909-ben arról írt, hogy „*ez a jónak mondott sajtó sok tekintetben nem felel meg jelzőjének, annak a nagy szónak, hogy jó s közreműködésünkre is van szükség*”, ezért a papságot a helyi hírek továbbítására ösztönözte.¹⁶⁹

1916 folyamán egyházmegyei szinten kísérletek történtek a hírszolgáltatás egységes megszervezésére. A püspök Székesfehérvár katolikus napilapjának, a *Fejérmegyei Naplónak* a támogatása érdekében sajtóbizottságot hozott létre. A testület megállapította, hogy a hírszolgálat a papság részéről „*igen gyenge*” volt, legfeljebb a hitéleti hírek érkeztek be a szerkesztőségbe. A bizottság ezért igazságtalannak találta a klérus kritikáját arról, hogy a lap nem tudósít a vármegyét érdeklő eseményekről.

Az adonyi esperesi kerület beadványa nyomán az egész egyházmegyében megkezdődött az esperesi kerületi lapbizottságok szervezése, amelyek az intézményes sajtópártolásra vállalkoztak. A sajtóbizottság javasolta, hogy az új rendszert az egész országos sajtóra is terjesszék ki, *Katolikus Sajtóbizottság* név alatt. Ugyanakkor a bizottság attól tartott, hogy a kezdeményezés „*nehéz mozgású és rövid életű*” lesz, mert a korábbi hasonló próbálkozásokat is sokan egykedvűen fogadták az egyházmegyében.¹⁷⁰ Az óvatosság indokoltnak tűnhetett,

¹⁶⁶ SzfvPL – Prohászka Gyűjtemény. Prohászka Follinuszné Darnay Margitnak, 1916. január 22.

¹⁶⁷ Prohászka Ottokár: *A katolikus sajtó esélyei*. In: ÖM 22, 106.

¹⁶⁸ SzfvPL – Lit. Enc. 1913/VI. 53-55. (1895/1913).

¹⁶⁹ SzfvPL – Lit. Enc. 1909/VI. 47-48. (1863/1909).

¹⁷⁰ SzfvPL – No.7122 A – 423/1916. A Fejérmegyei Napló Sajtóbizottsága Prohászkanak, 1916. augusztus 30.

hiszen a kezdeményezésről ez az egyetlen levéltári adat maradt az utókorra, ami alapján feltételezhető, hogy a kerületi lapbizottságok a megalakulás után nem fejtettek ki komolyabb tevékenységet.

A kísérlet ugyanakkor jelzi, hogy Prohászka ekkor már egyre inkább az egyház közéleti önvédelmének megszervezésére és a meglévő társadalmi mozgalmak központosítására törekedett. Ennek a háttérében az állt, hogy a püspök a felvilágosodott eszmeáramlatok befolyásnak növekedését érezte. Az egyház vezetői a világháború vége felé közeledve számoltak a társadalmi felfordulás, illetve az államhatalom antiklerikális irányzatokhoz kerülésének a lehetőségével, amivel szemben ismét megjelent a katolikus társadalmi szervezkedés gondolata.¹⁷¹

Prohászka már 1915 októberében megállapította, hogy a hitetlenség „*sajtójában s egyházellenes tömörülésekben szintén szervezkedve hódít: ezzel szemben nekünk is szervezeteket v.[agy]i.[s] egyleteket kell alakítanunk.*” Ezért egyházmegyei egyleti központ megalakítását határozta el, amelynek feladatul szabta, hogy segítse a helyi egyesületeket, és koordinálja működésüket.¹⁷²

A munkálatok azonban a szervezéssel megbízott kanonok halála miatt megszakadtak, ezért 1917 augusztusában ismét rendelkezett az egyházmegyei egyletek központi bizottságának megalakításáról. Az indoklásban kifejtette, hogy társadalmi szervezkedés fontos része a „jó sajtó” terjesztése, illetve az erkölcsrontó sajtó elleni agitáció.¹⁷³

Az új testület alakuló ülését november 29-én tartotta, amelyen elhatározták egy katolikus sajtóüggyel foglalkozó szakosztály felállítását. A püspök 1917. december 25-én tudatta papságával, hogy a szakosztályok nyomtatott kérdőíveket küldenek a plébániákra, amelyekre kötelesek választ adni.¹⁷⁴ Ekkor feltehetően a sajtószakosztály is tájékoztatást kért az egyes települések sajtóviszonyairól, azonban ennek nem maradtak fenn írásos nyomai.

1917 folyamán a világháború következtében fokozódó társadalmi feszültségek, illetve az ateista elveket valló kommunisták oroszországi hatalomátvételének hatására az országos katolikus sajtó területén is jelentős változások következtek be. A Bangha Béla vezette csoport az egyházi érdekek védelmében új, az alacsony elfogadottságú *Katolikus Néppárthoz* nem kötődő katolikus orgánumok alapítását vette tervbe, amit a Néppárt támogatói heves ellenkezéssel fogadtak. Bangha versenyképes, a tömegek megszólítására alkalmas hírlapok létrehozását tartotta szükségesnek. Az új lapok alapításának igazolására igen sötét képet festett a fennálló katolikus sajtóról: „*ma lapjainkba legnagyobbjaink szinte szégyellnek írni*”¹⁷⁵ – összegezte kritikáját.

Az egyházi folyóiratok hasábjain 1917 elejétől heves polémiák folytak a kérdéstről, amely a *Katolikus Sajtóegyesület* tagságát is megosztotta. 1917 februárjában az egyesület főtitkára arról tájékoztatta a püspököt, hogy a tisztújítás előtt a világi elnök személyét illetően nehézségek támadtak, és arra kérte Prohászkat, hogy jelöljön egy minden irányzatnak megfelelő embert.¹⁷⁶ A tisztségre végül Majláth György grófot választották meg, aki a két irányzat összebékítésére tett kísérletet.¹⁷⁷ Az erőfeszítések elegendőek voltak arra, hogy megakadályozzák az egyesületen belül a nyílt szakítást.

¹⁷¹ László T. László: *Egyház és állam Magyarországon 1919–1945*. Budapest, 2005. 87-88.

¹⁷² SzfvPL – Lit. Enc 1915/XI. 59-60. (1525/1915).

¹⁷³ SzfvPL – Lit. Enc 1917/X. 43-44. (1368/1917).

¹⁷⁴ SzfvPL – Lit. Enc 1917/XV. 90-92. (2573/1917).

¹⁷⁵ Bangha Béla: *A magyar katolikus sajtó kérdése*. In: Magyar Kultúra, V. évf. 1917. január–június. 248-251.

¹⁷⁶ SzfvPL – No.5865. Buttykay Antal Prohászkanak, 1917. február 26.

¹⁷⁷ *Jelentés a Katolikus Sajtóegyesület 1918. március 17-én megtartott X. rendes közgyűléséről*. Budapest, 1918. 12.

Prohászka kezdetben teljesen egyértelműen a Bangha-féle elképzelésekkel szemben nyilvánított véleményt. Feltehetően ebben elsősorban az játszott szerepet, hogy a kezdeményezéstől – sok kortársához hasonlóan – a katolicizmus politikai képviselőinek hatékonyságát féltette. A politikai katolicizmuson belül pedig éppen ebben az időszakban a püspök által támogatott keresztényszocialisták befolyásának a növekedése volt megfigyelhető, amelyet 1918 februárjában világosan jelzett a *Katolikus Néppárt* és a *Keresztényszocialista Párt* egyesülése.¹⁷⁸

Másrészt a püspök nem értett egyet a Bangha által a katolikus újságírás addigi munkája felett gyakorolt éles bírálattal sem. 1918 januárjában ezért a *Pázmány Egyesület* közgyűlésén elítélő szavakat mondott azokról, akik a kooperációt csak kritikában, a meglévő eredmények lekicsinylésében találják meg. „*Mindig sajnálattal hallom az öntudatra ébresztésnek azt a módját, amely a katolicizmust mint haldokló oroszánt állítja élénk*” – mondta a szavait lelkes helyesléssel fogadó újságíróknak. A végkicsengés ismételten a Bangha-csoport számára tartalmazott üzenetet: „*dolgozzunk többet és panaszkodjunk kevesebbet és ne vessünk árnyékot mások tiszta munkájára!*”¹⁷⁹

A Bangha által szervezett *Központi Sajtóvállalat* (KSV) irányítói és a néppárti körök hamarosan belátták, hogy az ellenségeskedés egyik oldal érdekeit sem szolgálja, ezért 1918 tavaszán megállapodás született arról, hogy a KSV által gyűjtött összegekből a néppárti sajtó is támogatáshoz fog jutni.¹⁸⁰ A felek közötti megegyezéssel a jelek szerint Prohászka Ottokár is egyetértett. Erre utal, hogy az egyházmegyei katolikus egyletek felügyelője áprilisban tájékoztatta a helyi közvéleményt a sajtóvállalat és a Néppárt közötti ellentétek megszűnéséről, ezért szorgalmazta a KSV részvényeinek terjesztését.¹⁸¹

A püspök a rendezést követően a sajtóvállalat következetes támogatójaként szerepelt. Júniusban részt vett és beszédet tartott a részvénytársaság hivatalos alakuló közgyűlésén,¹⁸² szeptemberben pedig nyilvánosan mondott köszönetet Banghának a „*lassú és nehézkes*” katolikus öntudat felébredéséért.¹⁸³

A forradalmi viharok után: remények és csalódások

A *Központi Sajtóvállalat* a sikeres részvényjegyzési akció ellenére 1918 folyamán nem tudta megindítani tervezett orgánumait, mivel a forradalmat követően a Károlyi-kormány a papírhiányra hivatkozva fenntartotta a 940/1917. számú rendeletet, amely miniszterelnöki engedélyhez kötötte az új lapok indítását, megnehezítve ezzel a frissen deklarált sajtószabadság gyakorlati érvényesülését. Az 1919 márciusában létrejövő Tanácsköztársaság pedig betiltotta a katolikus orgánumok kiadását, majd júniustól néhány orgánum kivételével a teljes hazai sajtó megjelenését szüneteltette.¹⁸⁴

A *Központi Sajtóvállalat* legfontosabb orgánumai – a *Nemzeti Újság* és az *Új Nemzedék* – 1919. szeptember 28-án jelenhettek meg először. Miután a forradalmakat követően széles rétegekben nyert teret az igény a keresztények közötti politikai összefogásra a sokak által destruktív „zsidó ideológiának” tekintett polgári radikalizmus, szociáldemokrácia és kommunizmus ellen, a KSV lapjai a felekezetek közötti összefogás érdekében nem

¹⁷⁸ Gergely Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon 1903-1923*. Budapest, 1977. 70.

¹⁷⁹ Prohászka püspök a katolikus sajtómozgalomról és a sajtó munkásairól. In: Alkotmány, XXIII. évf. (1918) 23. sz. 8.

¹⁸⁰ PL Cat. 44. 348/1919. Molnár János a primásnak, 1918. október 10.

¹⁸¹ Fejérmegyei Napló, XXV. évf. (1918) 80. sz. 2.

¹⁸² Prohászka Ottokár: A kereszténységért és magyarságért. In: *A Központi Sajtóvállalat értesítője. Ünnepi szám*. Budapest, 1918.

¹⁸³ *A Szociális Hét*. In: Alkotmány, XXIII. évf. (1918) 208. sz. 3.

¹⁸⁴ Buzinkay György – Kókay György: *A magyar sajtó története. I.* Budapest, 2005. 202.

kifejezetten katolikus, hanem keresztény lapokként határozták meg magukat, teret engedve a protestáns érdekek képviselőjének is.¹⁸⁵

Ez az irányzat azonban – ahogyan fő képviselője, Bangha Béla is tisztában volt vele¹⁸⁶ – megosztotta a katolikus közvéleményt, amelynek egy része attól tartott, hogy az általános politikai kereszténység a katolikus érdekek elsikkadását és hitközönnyt fog eredményezni. A Sajtóvállalattal szemben gyakran megfogalmazódott az a kifogás, hogy az alapítók eredeti céljával ellentétben nem szolgálja a katolikus öntudat erősítését: „*mutassatok nekem egyetlen egy lapot, újságot ma a nagy megújulás időszakában, mely szent nevünket homlokán merné viselni*”¹⁸⁷ – panaszkodott például a *Fejérmegyei Napló* cikkírója 1919 karácsonyán.

Prohászka elképzeléseiben ekkor az a célkitűzés játszott a főszerepet, hogy „*a keresztény-nemzeti kultúrára kellene hathatósabban rávezetni s ránevelni a népet*”.¹⁸⁸ Ezen a téren természetesen fontos feladat hárult a sajtóra, ezért a püspök határozottan kiállt a fennálló sajtóorgánumok mellett. Másrészt, miután a forradalmi megrázkódtatásokat követően politikai szerepet vállalt, szinte kötelességévé vált a keresztény-nemzeti politikát képviselő *Központi Sajtóvállalat* irányvonalának támogatása. A püspök már 1919 októberében kifejtette a nyilvánosság előtt, hogy elégedett az új lapokkal, elsősorban az *Új Nemzedékkel*, mert az „*elszánt, nyílt, öntudatosan előkelő hangú*”. A sajtóvállalattól azt várta, hogy legyőzi a „*destruktív sajtó*” közéleti befolyását.¹⁸⁹ Szintén ebből a megfontolásból támogatta a sajtókamara felállításának az ötletét és a kötelező tagság előírását, amelynek megítélése a katolikus újságírókat is megosztotta.¹⁹⁰

Prohászka védelmébe vette a felekezetek összefogásának politikáját is. Így például az *Új Nemzedék* matinéján tartott beszédében hangsúlyozta a Pannonhalma és Debrecen közötti szivárványhíd, az új magyar meridián fontosságát,¹⁹¹ és céljának tekintette, hogy mérsékelje a katolikusok és protestánsok közötti bizalmatlanságot.¹⁹²

A főpap ugyanekkor egy vonatkozásban nem tartotta magát az egyház hivatalos sajtópolitikájához. Noha a püspöki kar az erők egyesítésének jegyében az országos sajtó támogatását a *Központi Sajtóvállalat*on keresztül képzelte el,¹⁹³ Prohászka Ottokár egy másik kezdeményezésnek is segítséget nyújtott. A keresztényszocialista mozgalom vezetői 1920 augusztusában jelentették be, hogy a *Népszava* és a helyi szociáldemokrata orgánumok ellensúlyozásának igényével napilappá szeretnék fejleszteni *A Nép* című hetilapjukat. Ennek érdekében részvényjegyzést indítottak, ami azonban a tagság általános szegénysége miatt lassan haladt. Ezért azt kérték, hogy a püspökök ismét rendeljék el a mozgalom javára a kötelező sajtóvasárnapok megtartását.¹⁹⁴

Míg a kérelmet Esztergomban egyszerűen ad acta helyezték,¹⁹⁵ addig Prohászka, aki a lapot fontosnak tartotta a munkásság keresztény-nemzeti szellemre hangolása szempontjából, helyt adott a kérésnek.¹⁹⁶ A püspök részt vett az orgánum javára rendezett népünnepélyen is,

¹⁸⁵ Túri Béla: *Programunk*. In: *Nemzeti Újság*, I. évf. (1919) 1. sz. 1.

¹⁸⁶ Nyisztor Zoltán: *Bangha Béla élete és műve*. Budapest, 1941. 271.

¹⁸⁷ Fábrián Gáspár: *A tetszhalott katolicizmus*. In: *Fejérmegyei Napló*, XXVI. (1919) 178. sz. 4.

¹⁸⁸ SzfvPL – Prohászka-Gyűjtemény. Prohászka Manndorff Gézőnének, 1920. október 17.

¹⁸⁹ *Prohászka Ottokár a felebaráti szeretetről, nemzetvédelemről és a sajtóról*. In: *Új Nemzedék*, I. évf. (1919) 12. sz. 3.

¹⁹⁰ *Prohászka sajtókamarát sürget*. In: *Új Nemzedék*, III. évf. (1921) 144. sz. 4.

¹⁹¹ *Pannonhalma és Debrecen*. In: *Új Nemzedék*, I. évf. (1919) 60. sz. 2.

¹⁹² Prohászka Ottokár: *Se nem félni, se meg nem ijedni!* In: *Új Nemzedék*, III. évf. (1921) 1. sz. 1.

¹⁹³ *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919-1944 között. I.* Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae XII. Szerk. Beke Margit. München–Budapest, 1992. 47.

¹⁹⁴ SzfvPL – No.5865 – Székely János, a keresztényszocialista szakszervezetek elnöke Prohászkanak, 1920. augusztus 31.

¹⁹⁵ PL Cat. 46. 2833-1920.

¹⁹⁶ SzfvPL – Lit. Enc. 1920/V. 7. (1612/1920).

és beszédet tartott a lap érdekében. Ugyanakkor már magának az ünnepélynek a körülményei is azt jelezték, hogy az ügy csak a szervezett keresztényszocialisták számára volt fontos, hiszen, ahogy az eseményről szóló tudósítás rögzítette, az arisztokraták, a jómódú középosztály és a földművesek nem vettek részt a gyűjtésben.¹⁹⁷

Ismeretes, hogy Prohászka abban a reményben vállalt 1919 után közéleti és politikai szerepet, hogy a „kurzus” megvalósítja majd az általa szükségesnek látott szociális reformokat. Ez viszont elmaradt, és a püspök reményeit gyorsan követte a kor kisszerű politikája miatti csalódottság. Az ekkor szerzett gyakorlati tapasztalatok fényében ugyanakkor a sajtó szerepét is minden korábbinál negatívabban értékelte. 1920 decemberében arról panaszkodott, hogy a kormányban részt vevő kereszténypártiak és kisgazdák közötti megegyezést a régi intrikusok jelenléte, illetve a „*pökhendi és tolakodó*” újságírók folyamatos zavarkeltése akadályozza meg.¹⁹⁸ Naplójában a zszurnaliszták, a „*fejtelten, éretlen hadonászó tökmagok*” felületességét kárhóztatta,¹⁹⁹ és ekkor már a katolikus újságírók előtt is érezhető kényszeredettséggel nyilatkozott a sajtó fontosságáról: „*el kell ismerni, hogy az, ha nem is kultúrnevelő, de kultúrvédő eszköz, adott szükségesség és minden eszmeáramlat kénytelen szolgálatába állítani. Ha a keresztény irányzatot népszerűsíteni akarjuk, szükség van a sajtó szolgálatára*”²⁰⁰ – mondta 1923-ban a Pázmány Egyesület közgyűlésén.

A püspök a *Központi Sajtóvállalat* sorsának alakulásával is elégedetlen volt, aminek elsősorban politikai okai voltak. A vállalat ugyanis 1921 októberében, a királykérdés kiéleződése miatt egyébként is feszült politikai légkörben határozott legitimista irányvonalat vett fel, majd a vállalat feletti irányítást 1922 márciusában a legitimista arisztokraták egy csoportja szerezte meg. A püspök, aki már a dualizmus időszakában is függetlenségi érzelműként volt ismert, elítélte ezeket a fejleményeket, és a Horthy Miklós kormányzóságát támogató keresztény-nemzeti politika mellett foglalt állást.²⁰¹

Elképzelhető, hogy részben osztotta a sajtóvállalattal szemben papságának körében megfogalmazódó kifogásokat is. A fehérvári klérus azt várta volna el a katolikus sajtótól, hogy ne szolgáljon pártérdekeket, ne használjon goromba hangot, és a munkatársak katolikus szellemben éljenek. A legfontosabb kívánalom azonban – a korábbi évekhez hasonlóan – a katolicizmus elveinek következetes érvényesítése maradt: „*igazi meggyőződéses katolikus szellem és nem kurzus-kereszténység, nem konjunkturális hit legyen a főszerzőpont; de ok nélkül ne hivatkozzék a vallással*”.²⁰²

Prohászka számára a legnagyobb problémát ugyanakkor az egyházmegye katolikus lapjának, a *Fejérmegyei Napló*nak a helyzete jelentette. Miután a lap 1922 végére válságos anyagi helyzetbe került, a püspök elfogadta egy másik helyi orgánum, a *Fejérmegyei Friss Hírek* kiadójának ajánlatát. A két újság a Napló neve alatt egyesült, a kiadó pedig elismerte az egyházmegye tulajdonosi és felügyeleti jogait, vállalta, hogy a lap „*az öntudatra ébredt katolikusok védőjeként*” fog fellépni, a politikában pedig keresztényszociális elveket vall, és segíti a munkások szervezkedését.²⁰³

A püspök döntésében a keresztény felekezetek közötti együttműködés előmozdításának szándéka is közrejátszott, hiszen a *Friss Hírek* vezetőségében elsősorban protestánsok

¹⁹⁷ *A keresztényszocialisták sajtónapja*. In: Fejérmegyei Napló, XXVII. évf. (1920) 175. sz. 1.

¹⁹⁸ SzfvPL – Prohászka Gyűjtemény. Prohászka Grosz Ferenchez (?), 1920. december 25.

¹⁹⁹ Naplójegyzetek 3. 1922. I. 31.

²⁰⁰ *Az Országos Pázmány Egyesület jubliáris közgyűlése*. In: Nemzeti Újság, V. évf. (1923) 111. sz. 1.

²⁰¹ *Prohászka Ottokár az egységes keresztény frontról és a politikai helyzetről*. In: Szózat, III. évf. (1921) 266. sz. 1.

²⁰² SzfvPL – No.7122 – 1898/1923. A székesfehérvári alsó kerület papsága a püspöknek a katolikus napisajtó ügyében, 1923. szeptember 27.

²⁰³ SzfvPL – No.7122A – Szerződés a Székesfehérvárott megjelenő Fejérmegyei Napló és Fejérmegyei Friss Hírek politikai napilapok egyesítéséről, 1923. január 6.

dominálnak. Az egyezés azonban nem váltotta be a reményeket, mivel a lap hamarosan radikális irányvonalat vett fel, és folyamatosan támadta a városi tekintélyeket.²⁰⁴ A lap szerkesztősége igyekezett feltárni a közélet korrupciós eseteit, amivel komolyan sértette a helyi hatalom érdekeit. Körükben 1925-re a lap megítélése annyira leromlott, hogy a város nemzetgyűlési képviselője felkérte a miniszterelnököt a *Fejérmegyei Napló* betiltására, mert úgy látta, hogy az tekintélyromboló irányvonalával a közrendet, a morált és a közbiztonságot fenyegeti. A kérést a város polgármestere is támogatta.²⁰⁵

Prohászka számára rendkívüli csalódást jelentett a lap ügye, amelyet egyenesen püspöksége egyik legnagyobb hibájának tartott.²⁰⁶ Annak érdekében, hogy az egyházmegyét ismét elfogadott orgánumhoz juttassa, új lap alapítását tervezte. Kérésére Kozma Miklós, a Magyar Távirati Iroda vezetője járt el a terv érdekében a kormánynál, azonban nem sikerült eredményt elérnie. A miniszterelnöki sajtóosztály, arra az elvi álláspontra hivatkozva, hogy új vidéki lapot nem engedélyeznek, elzárkózott a kérés teljesítésétől.²⁰⁷ A kérdés megoldása végül Prohászka utódára, Shvoy Lajosra maradt.

Az 1924-es egyházmegyei zsinat és a sajtópártolás intézményesítése

A húszas években, az országos politikából való kiábrándulása folytán Prohászka elsősorban egyházmegyei szinten foglalkozott a sajtópártolás kérdésével. Törekvései a már 1915-ben elkezdett központosítási tervek megvalósítását célozták. A püspök továbbra is szükségesnek tartotta a papság társadalmi szerepvállalásának szabályozását, amit a világháborúnak tulajdonított erkölcsi süllyedés és a „léha korszellem” hatása miatt még sürgetőbb feladatnak látott.²⁰⁸ A Prohászka szándékainak megfelelő új szabályokat az 1924-es egyházmegyei zsinat foglalta írásba.

A sajtó ügyében a zsinat nem támaszkodhatott a többi egyházmegye példájára. Az új egyetemes egyházi törvénykönyv hatályba lépése utáni első hazai zsinatot a váci egyházmegyében hívták össze, amely a sajtó kérdésében megelégedett a kötelező évi sajtóvasárnapok gyakorlatának törvénybe iktatásával, illetve annak általánosságban való leszögezésével, hogy a jó példa mutatása és a katolikus lapok terjesztésének megszervezése lelkipásztori kötelesség.²⁰⁹ A veszprémi püspökség zsinati határozatából még ez is elmaradt, és itt csak a sajtóért tartott éves gyűjtést rendelték el.²¹⁰

A székesfehérvári zsinati törvények két paragrafusa foglalkozott a sajtó ügyével. A 85.§ rendelkezett az *Egyházmegyei Egyesületek Központi Bizottságának* felállításáról, amelynek döntései a püspök jóváhagyása esetén kötelezőek voltak. A 91.§ deklarálta, „*a lelkipásztorkodás egyik legfontosabb feladata a katolikus sajtó támogatása s a romboló sajtótermékek irtása.*” Ezért öt pontban foglalta össze a plébánosok kötelezettségeit. Eszerint évenként október első vasárnapján sajtónapot kellett tartani és a „jó sajtó” javára gyűjtést kellett rendezni. A plébános köteles volt megszervezni a katolikus lapok és népiratok terjesztését. Az erkölcstelen sajtótermékek, ponyvairodalom és naptárak terjesztését a csendőrség, illetve a közigazgatás közbelépésének kikérésével meg kellett akadályoznia. A

²⁰⁴ SzfvPL – No.7122 – 561/1928. Shvoy Lajos püspök a primásnak, 1928. március 17.

²⁰⁵ SzfvPL – No.7122A – gróf Károlyi József a miniszterelnöknek, 1925. április 16.

²⁰⁶ SzfvPL – Kézirattár – No.1728. Neményi Lajos feljegyzései az egyházmegyei lapról és a Vörösmarty nyomdáról, 1986.

²⁰⁷ SzfvPL – No.7122A – Kozma Miklós Prohászkanak, 1925. június 25.

²⁰⁸ Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár és a székesfehérvári egyházmegyei zsinatok. In: *Prohászka ébresztése II.* Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 162.

²⁰⁹ *Decreta synodalia. Az 1921. évben tartott váci egyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények.* Budapest, 1921. 62.

²¹⁰ *Egyházmegyei határozatok és törvények.* Egyházmegyei Könyvnyomda. Veszprém, 1923. 100.

papság köteles volt statisztikát vezetni a plébánia területére járó sajtótermékekről, amit minden januárban be kellett terjeszteni a püspöknek. Az ötödik pont különösen érdekes, mert jelzi a püspöknek és a klérusnak a katolikus sajtótermékekkel szembeni kritikus viszonyulását: „*a legjobbnak tartott sajtónál is megeshetik, hogy annak szerkesztésére káros, többnyire politikai befolyások nehezedenek s a lap irányát, ha részletekben is, a tökéletes keresztény ideáltól eltérítik*”. Ezért a zsinat a Központi Bizottság kötelességévé tette, hogy feltárja a sajtónak a kereszténység elveitől való elhajlásait, és erre jóakaratóan figyelmeztesse az illetékeseket.²¹¹

A rendelkezések jól átgondolt rendszert alkottak, amit pontosan jelez, hogy a későbbi egyházi törvénykezés számára is példaként szolgáltak. A következő években tartott egyházmegyei zsinatok minimális változtatásokkal vették át a székesfehérvári előírásokat.²¹²

A zsinati intézkedések értelmében a papság a következő években rendszeresen beszámolt a sajtó helyzetéről, ami lehetőséget nyújt annak felmérésére, hogy Prohászka sajtópártoló elképzelései mennyiben voltak hatással az egyházmegyei klérus gondolkodására és tevékenységére.

„*Van-e katolikus sajtó? Azt mondom, nincs. [...] Ennek az oka nem más, mint az, hogy nincsen katolikus öntudat. Mert amíg katolikus papok nem katolikus újságokat a katolikus lapokkal egyenrangúaknak vallják, amíg azokat pártolják, amíg szükségesnek tartják azok olvasását, hogy, amint mondják, tájékozva legyenek, addig nincs katolikus sajtó*”²¹³ – mondta egy esperesi kerületi gyűlés szónoka 1925 októberében. A plébánosi jelentések által kirajzolt kép azonban nem támasztja alá ezeket a kritikus szavakat. A papság többsége – akár a püspök elvárásaihoz való alkalmazkodás szándékával, akár egyéni meggyőződésből – igyekezett eredményeket felmutatni a sajtópártolás területén, ami a dualizmus korában jellemző hozzáállás változását mutatja. Ehhez az egyházkormányzat folyamatosan megnyilvánuló elvárásai mellett a Tanácsköztársaság által kiváltott sokkhatás is hozzájárulhatott, hiszen általánosan elterjedt vélekedés volt, hogy a kommunista uralmat a „rossz sajtó” propagandája készítette elő. Az idézett szavak ezért inkább arra mutatnak, hogy a papság körében ekkor már szinte kötelezőnek számított a sajtó elhanyagolása miatti önkritika és a fokozott munka követelése, amivel a beszéd készítője feltehetően jó benyomást kívánt tenni főpásztorára. (Erre utal legalábbis, hogy a beszédet teljes terjedelmében jelentéséhez csatolta.)

A mentalitás megváltozása természetesen ezzel együtt sem jelentette azt, hogy minden klerikus elsőrangúnak tekintette volna a sajtó ügyét, a plébánosok különböző intenzitással foglalkoztak a kérdéssel. Egyes településeken még a zsinat által megkívánt sajtóstatisztika elkészítése is gondot okozott, ha a helyi postahivatal üzleti titokra hivatkozva nem adott tájékoztatást a kézbesített sajtótermékekről. A klerikusok egy része belenyugodott ebbe, mások viszont vállalkoztak arra, hogy valamilyen kerülőúton mégis megszerezzék az adatokat.

A jelentések gyakran hivatkoznak a sajtó terjesztésének objektív akadályaira is, amelyek közül a hívek hozzáállása volt a leggyakoribb szempont. A szigetmonostori plébános például úgy vélekedett, hogy a falusiak „*sajnálják a pénzt a nyomtatott betűért. Ennek megvan a*

²¹¹ *Decreta Synodalia. Az 1924. június 24-től 26-ig Székesfehérvárott tartott székesfehérváregyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények.* Székesfehérvár, 1924. 91.

²¹² *A szombathelyi egyházmegye zsinati törvénykönyve.* Szombathely, 1927. 152.; *Decreta Sinodalia. Az 1930. évben tartott II. váci egyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények.* Rákospalota, 1930. 112.; *Az 1931. évi egri egyházmegyei zsinat határozatai és törvényei.* Eger, 1921. 52.; *Statuta synodalia. Pécs egyházmegyei zsinati határozatok.* Pécs, 1936. 163.

²¹³ SzfVPL – No.4694 – 1925, Pomáz. Melléklet: A katolikus sajtóról. A budai felsőkerület gyűlésén 1925. október 5-én felolvasta Schürger Ödön.

maga jó hatása is, mert nem olvasnak rossz újságot sem.” Kislángi kollégája szintén azt hangsúlyozta, hogy „szellemi értékre a népünk nem akar pénzt adni.”²¹⁴

Ezek a kifogások valószínűleg nagyrészt indokoltak voltak, hiszen – elsősorban a kistelepüléseken – a modern újságolvasási szokások lassan hódítottak teret. Ezt támasztják alá azok a jelentések is, amelyek kiemelték, hogy újságot csak a helyi értelmiség olvas rendszeresen, a nép pedig kizárólag a kalendáriumokból tájékozódik.²¹⁵

A másik objektív probléma az újságolvasás iránti igény csökkenése volt, ami azonban az egész hazai sajtót jellemezte. Míg a világháborús események, majd az 1919 utáni mozgalmas belpolitika növelte az emberek hírigényét és jelentős keresletet gerjesztett a napisajtó iránt, addig a húszas évekre ez a hatás elmúlt, ami a példányszámok csökkenését eredményezte.²¹⁶ A nagytétényi jelentés például úgy értékelte, hogy a katolikus sajtó helyzete jelentősen romlott. A világháború alatt hatvan-hetven példány is elfogyott a katolikus napilapokból, azonban később a kereslet teljesen megszűnt, ezért a plébános inkább a hetilapok terjesztésével próbálkozott. Kislángon szintén úgy tapasztalták, hogy a Tanácsköztársaság bukása után némi fellendülés következett, 1925-ben viszont már a *Központi Sajtóvállalat* részvényesei sem igen fizettek elő a napilapokra, pedig kedvezményt kaphattak volna, és a hitbuzgalmi lapok példányszáma is csökkent.²¹⁷

A nehézségek ellenére a klerikusok általában tettek a sajtópártolás érdekében valamilyen erőfeszítést. Ezek mértéke széles skálán mozgott. A legáltalánosabbnak az egyéni próbálkozások számítottak, míg néhány helyen már a szervezett sajtóterjesztéssel is megpróbálkoztak. A szabadbattyáni plébános például csak arról tett említést, hogy saját kiolvasott lapjait rendszeresen leadja a katolikus kör helyiségébe. A csóri pap jelentette, hogy a családlátogatások során sok nemkatolikus lapot talált, amelyek helyett a „jó lapokra” próbálta meg rábeszélni híveit. A vajtai plébános a hit mélyítése érdekében több családot rávett a hitbuzgalmi lapok olvasására, ám az év végén anyagi gondok miatt csak kevesen újították meg az előfizetést. Ercsiből azt jelentették, hogy 1916 óta árultatják az *Új Lapot*, 1919 óta pedig az összes keresztény lapot. Bár a jelentés szerint ennek nem lett látványos eredménye, de elérték azt, hogy néhány család már csak katolikus lapot olvasott.²¹⁸

A martonvásári plébános, aki a sok Budapestre ingázó munkás miatt közvetlenebb módon érzékelte falujában a „rossz sajtó” veszélyeit, a következőt jelentette: „*a destruktív sajtó hatását úgy ellensúlyozom, hogy minden vasárnap a prédikáció végén elmondom a híveknek a keresztény világnézetre örvendetes heti világeseményeket. [...] Híveimbe igyekszem beleszuggerni a napilapok igazmondása iránti bizalmatlanságot.*”²¹⁹ A buzgó sárpentelei pap, aki a küzdelemben még illegális eszközöket is alkalmazhatónak tartott, arról számolt be, hogy a faluba küldött „*rossz lapokat*” a postán magához vette és megsemmisítette.²²⁰

Ha azonban az adott településen az erőfeszítések ellenére a statisztika azt mutatta, hogy magas maradt a „*destruktív*” lapok aránya, akkor a beszámolók általában arra hivatkoztak, hogy ennek a nehezen meggyőzhető másvallású lakosság az oka. Pátkáról például azt jelentették, hogy a liberális Pesti Hírlap tizenöt példányban járt a faluba, de csak nemkatolikusoknak, a jó kereskedelmi és tárcarovat miatt. Adonyban úgy látták, hogy a

²¹⁴ SzfvPL – No.4694 – 1926, Szigetmonostor; 1924, Kisláng. – Az idézett jelentések közölve: *Lelkipásztori jelentések 1924-1926*. Szerk. Mózessy Gergely. Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből III. Székesfehérvár, 2008. – szerk.

²¹⁵ SzfvPL – No.4694 – 1926, Nagyhantos.

²¹⁶ Sipos Balázs: *A politikai újságírás mint hivatás*. Budapest, 2004. 105.

²¹⁷ SzfvPL – No.4694 – 1924, Nagytétény; Kisláng.

²¹⁸ SzfvPL – No.4694 – 1924, Szabadbattyán; 1926, Csór; 1924, Vajta; 1925, Ercsi.

²¹⁹ SzfvPL – No.4694 – 1924, Martonvásár.

²²⁰ SzfvPL – No.4694 – 1925, Sárpentele.

katolikus értelmiség már pártolja a jó sajtót, a protestánsok viszont inkább liberális lapot olvasnak.²²¹

Néhány településen a klérus megkísérelt valamilyen szervezett formát adni a sajtópártolásnak. Pázmádon a pap katolikus olvasókört hozott létre, amely a keresztény lapokat járatta. A plébános ugyancsak arról panaszkodott, hogy az olvasókörből a nagygazdák cinikusan távol maradnak, és a káplánon kívül nincs sok támogatója. Más településeken a már működő hitbuzgalmi egyesületek kezdtek el a sajtóval foglalkozni. Így például Adonyban az anyák és lányok kongregációja külön sajtóterjesztő szakosztályt alapított. Budafokon az Oltáregyesület csoportvezetői vállalkoztak arra, hogy havonta meglátogatják a tagokat, a plébános pedig tőlük azonnal értesülhetett arról, ha valaki „rossz lapokat” olvasott. Az egyesület elérte azt, hogy a *Népszava* mellett – és annak ellensúlyozására – sok család *A Szív* című hitbuzgalmi lapot is megrendelt. Rácalmáson a keresztényszociális missziótársulat, a katolikus kör és a kongregáció propagandaosztálya igyekezett a faluba járó „rossz lapokról” lebeszélni a hívőket, és a helyiek ezt eredményesnek is ítélték.²²²

Ugyanakkor néhány településről a társadalmi mozgalmakkal kapcsolatos kedvezőtlen tapasztalatokról számoltak be. Bia plébánosa például arra kérte a hitközségi képviselőtestület, hogy a hívek adatait rögzítő úgynevezett lélekkataszter összeállításakor minden családról jegyezzék fel azt is, hogy milyen lapot olvasnak. Erre a testület tagjai „borzasztó lármában” törtek ki, és kijelentették, hogy ők erről senkit sem fognak faggatni. Ezért a plébános kénytelen volt elhalasztani az ügy rendezését.²²³

A biai eset arra mutat, hogy bár a sajtó támogatásának gondolata a papság körében egyre elfogadottabbá vált, ez azonban még nem feltétlenül jelentette azt, hogy a kérdést akár az egyházhoz szilárdabban kötődő hívek, az egyházközségek vezetői is hasonlóan fontosnak tartották volna.

* * *

Prohászka Ottokár püspöki pályáját a kezdetektől végigkísérte a gyakorlati sajtópártolás iránti érdeklődés. Emögött határozott elvi megfontolások álltak, hiszen az új kor követelményeihez való alkalmazkodás érdekében elengedhetetlennek látta a katolikus sajtó megerősítését. A huszadik század hajnalán Prohászka még kifejezetten pozitív várakozásokkal tekintett az újságírásra, mint amely képes lehet a modernizálódó egyház tanainak tömeges közvetítésére, ám a világháború, majd a keresztény kurzus időszakában szerzett tapasztalatainak hatására felfogása konzervatívabbá vált, egyre inkább csak a „szükséges rosszat” látta a sajtóban.

Ennek ellenére az egész tárgyalt időszakban következetesen fellépett a sajtópártoló mozgalmak érdekében. A dualizmus éveiben részt vett a katolikus újságírók szakmai szolidaritását erősítő *Pázmány Egyesület* működésében, és jelentős szerepet vállalt a *Katolikus Sajtóegyesület* megszervezésében, amelynek vezetése a kiadók közötti feszült ellentétek miatt különösen nehéz feladatot jelentett. 1919 után pedig annak ellenére is kiállt a keresztény-nemzeti irányvonalat hirdető *Központi Sajtóvállalat* mellett, hogy annak megítélésében a katolikus közvélemény sem volt egységes.

A korábbi vélekedésekkel szemben az újabb kutatás azt hangsúlyozza, hogy a püspök országos feladatai mellett egyházmegyéje kormányzását sem hanyagolta el. A sajtóügyek vizsgálata szintén ezt erősíti meg, hiszen Prohászka – ahogyan azt a világháború alatt az

²²¹ SzfvPL – No.4694 – 1925, Pátka; 1926, Adony.

²²² SzfvPL – No.4694 – 1924, Pázmánd; 1926, Adony; 1925, Budafok; 1926, Rácalmás.

²²³ SzfvPL – No.4694 – 1925, Bia.

egyházmegyei sajtópártoló szakosztály megszervezése, később pedig az egyházmegyei zsinat intézkedéseinek betartatása jelezte – sokat tett azért, hogy meggyőzze saját papságát, rajtuk keresztül pedig a hívő közösséget a katolikus sajtó támogatásának fontosságáról.

Elhangzott Székesfehérváron, a Szent István Művelődési Házban 2008. október 11-én.

Orvos Levente: Prohászka Ottokár és Bangha Béla egyházképe

Az utóbbi évek elmélyült munkájának köszönhetően ma már igen jól dokumentált Prohászka Ottokár élete és műve. Jóval kevésbé tisztázott viszont a katolikus megújulás másik vezéralakjának szerepe, felfogása, motivációi stb. – Ahogy András Imre jezsuita megjegyzi: „*Bangha Béla S.J. életművének értékelésével adós még a magyar egyháztörténet-írás*”²²⁴. Az alábbiakban így a túlnyomórészt foltáratlan Bangha nézeteinek ismertetésére nagyobb súlyt fektetnek.

Prohászka, Bangha és a küzdő egyház

Nemeshegyi Péter *Megemlékezés P. Bangháról* című írásában két hatást nevesít, amelyek döntően közrejátszottak Bangha Béla személyiségfejlődésében: Szent Ignác katonás lelkiességét és a pápahűséget. Értelemszerűen mindkettőben lényeges szerepet játszik a jezsuita nevelés. Prohászka szintén sokat köszönhet a jezsuitáknak, ennél fogva kettejük egyházképének közös vonását az ignáci lelkiesség szolgálhatta. Nemeshegyi kimutatja,²²⁵ hogy Bangha katonás, hódító beállítottsága nem egyedi és főként nem deformitás – Szent Ignác lelkigyakorlatos könyvének lapjain ugyanis megjelenik a – Gárdonyi Máté katolikus pap-történész szerint²²⁶ eltorzított – *ecclesia militans* kép csaknem hiánytalan terminológiája. A jezsuiták negyedik szerzetesi fogadalmára visszavezethető Róma iránti nagyfokú lojalitás lenne a másik Nemeshegyi által említett hatás. A IX. és XII. Pius pápák közötti időszak egyházpolitikája elsődlegesen a támadásokkal szembeni védekezést, illetőleg a hitletétemény megerősítését célozta, így egy pápa hű jezsuita gondolkodása sem mutathatott ettől a felfogástól lényegesen eltérő vonásokat.

Gergely Jenő is tárgyilagosan nyilatkozik Bangháról. Még az életrajzíró Nyisztor Zoltán túlzásaira is figyelmeztet, aki véleménye szerint „*egy kicsit «militánsra» [...] rajzolta Bangha páter portréját*”.²²⁷ Nyisztor sarkításának háttere megismerhető *Ötven esztendő* című kötetéből,²²⁸ melyben a századelő katolikus megújulásának kiemelkedő személyiségeiről csoportosítva emlékezik. Gergely meglátása,²²⁹ miszerint Nyisztor a „hódítókat” tartotta legnagyobbra, helytállónak tűnik. Ebbe a kategóriába sorolta Prohászka és Bangha mellett egyébként a harcosnak semmi esetre sem nevezhető Tóth Tihamért és Schütz Antalt is. Nyisztor szemében tehát minőségi többletet jelentett „hódítónak” lenni, – következésképp Gergelynek igaza van abban, hogy Bangha nem „*vérbeli harcos*”, mint inkább „*fáradhatatlan szervező, fáradhatatlan hitszónok és igen termékeny író*”²³⁰ volt. A militáns kifejezést tovább árnyalja Szekfű Gyula, akire Gergely hivatkozik. Gárdonyi értelmezésével szemben, aki az úgynevezett „*konzervatív katolicizmus*” működéséből szinte csak a horizontális, politikai vonatkozásokat veszi észre, Gergely kijelenti, hogy Bangha „*«hódító munkája» az egyházból indult és egyházas is maradt. [...] Szekfű Gyula szerint – folytatja Gergely – «az az egyéniség, aki a Trianon utáni keresztény Budapest gondolkodásának*

²²⁴ Idézi: Szolnoky Erzsébet: *A páter. Bangha Béla a katolikus sajtó szolgálatában*. Győr, 1998. 5.

²²⁵ Nemeshegyi Péter S.J.: *Megemlékezés P. Bangháról*. In: *Távlatok*, 42. (1998/4). 668.

²²⁶ Gárdonyi Máté: *Egyházképek a XX. századi Magyarországon*. In: *A kölcsönösség strukturái*. Szerk. Glózer Rita – Mártonffy Marcell – Szöllősy Ágnes. Pax Romana Könyvek. Budapest, 2002. 15.

²²⁷ Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon (1919-1945)*. [Budapest,] 1997. 239.

²²⁸ Nyisztor Zoltán: *Ötven esztendő. Századunk magyar katolikus megújulása*. Bécs, 1962.

²²⁹ GERGELY 1997: 236.

²³⁰ GERGELY 1997: 239.

*legenergikusabb kialakítója volt, a jezsuita Bangha Béla, eredményeit elsősorban vallásos tevékenységével érte el, a kereszttel a kezében hódította vissza az embereket, s amennyiben lépései elvitték a politika területére, itt sikert szintén csak a vallásos erők szereztek számára»”.*²³¹

Közéleti kereszténység

Bangha politikai szerepvállalásának, sőt egész munkásságának, beállítottságának elbírálásához elengedhetetlenül szükséges tudni, hogy Prohászka több szempontból is közel állt hozzá. Először mint *mestere* – ezt a páter a püspök temetése után megjelent írásában szó szerint megvallotta²³² –, másodsor mint, „*aki nemcsak teljesen a jezsuiták tanítványa volt, hanem meglelt férfikoráig folyton azon tűnődött, hogy maga is ne lépjen-e be a jezsuitarendbe*”²³³, harmadszor pedig, mint „*tipikusan római lélek*”²³⁴ számíthatott Bangha nagyrabecsülésére. Írásaikat összehasonlítva szinte alig akadt kérdés, amelyben Bangha ne tekintett volna feltétlen bizalommal Prohászka-ra és ne követte volna. A közöttük fennálló marginális nézetkülönbség inkább különböző alaptermészetükből fakadt és bizonyos módszertani, stílári kérdésekre szorítkozott. Természetes tehát, hogy Prohászka mellett már 1921-ben ő is szóváteszi a kereszténynek nevezett kurzus visszasságait – kiváltképp a keresztény és nemzeti fogalmak tisztázatlan használatát, a sovinizmust és a „*fajkereszténység*” abszurditását.²³⁵ A páter Prohászka-val egyetért abban is, hogy az 1919-es vörösterorra nem lehet méltó válasz a fehérterror. Pozitív megalapozásra, keresztény, katolikus újjáépítésre van szükség.²³⁶

Itt kell érintenünk P. Bangha antijudaizmusát. Ebben a kérdésben szintén Prohászka-t követte. A témát egy másik írásomban már áttekintettem,²³⁷ itt elég annyit közölni, hogy Bangha az „*újjogány*” fajelmélet ellen éppúgy keményen fellépett, mint amilyen kérlelhetetlen volt a keresztényellenes irányzatokkal szemben. Erre Nemeshegyi Péter is rámutat.²³⁸ Gergely Jenő Bangha *Magyarország újjáépítése és a kereszténység* című, egyik legtöbbet bírált művét²³⁹ elemezve túllép a marxista beidegződéseken és Szekfű Gyula *Három nemzedékével* állítja azt párhuzamba. Véleménye szerint a zsidó nagytőke kritikája „*objektív okokból*” jelenik meg benne, a konzervatív cselekvési terv tagadhatatlan

²³¹ GERGELY 1997: 239.

²³² *Bangha Béla összegyűjtött munkái. I-XXX.* Szerk. Biró Bertalan. Budapest, 1942-1943. XXIII, 483.

²³³ BBÖM XXIII, 466-467.

²³⁴ BBÖM XXIII, 467.

²³⁵ A „kurzus” bajai című cikkében, mely a *Magyar Kultúra* hasábjain jelent meg, így fogalmaz: „*Tudnunk kellett, amikor a keresztény Magyarország jelszavát írtuk zászlónkra, hogy népünk és főleg a vezető értelmiségi osztály körében mily kevesen ismerik e jelszó igazi tartalmát. Tudnunk kellett, hogy sokan lesznek, akikben a kereszténység rég kialudt tűz, akik tehát legföljebb a «fajkereszténység» süppedékes talaján csatlakoznak a keresztény gondolathoz*”. (BBÖM XXVIII, 260.; Vö.: GERGELY 1997: 242.) A kurzus erőtlenségében közrejátszó okok közül különösen aggasztónak látja a fogalmi tisztázatlanságot: „*Tisztáztuk-e pl., hogy csak néhány részletet említsünk, a zsidókérdésben követendő eljárásmodot? Tisztáztuk-e, mit értünk «keresztény nemzeti irány» alatt? Hogy a «keresztény» szó fajiságot jelent-e pusztán, vagy antiszemitizmust, vagy morált, vagy vallást és kultúrgondolatot? Hogy a «nemzeti» jelszó sovinizmust jelent-e, vagy a kulturális és történeti alapon álló állam gondolatát?*” (BBÖM XXVIII, 263.)

²³⁶ BBÖM XXVIII, 180-218., ÖM 9, 261-62.

²³⁷ Orvos Levente: Bangha Béla (1880-1940). In: Miles Christi, VIII/I. 38-55.

²³⁸ NEMESHEGYI 1998b: 669. Többek közt idézi Nyisztor könyvéből a *Magyarság* című nyilas sajtótermék méltatását, amely ellenfélként aposztrofálja Banghát. Vö. Nyisztor Zoltán: *Bangha Béla élete és műve.* Budapest, 1941. 390.

²³⁹ BBÖM XXVIII. kötet.

„*antiszemita* [helyesen: antijudaista – O.L.] *felhangja*” pedig „*nem faji argumentációkkal, hanem történeti és valláserkölcsei érvekkel fogalmazódott meg*”²⁴⁰.

Prohászka szintén nem volt a fajelmélet híve, de ezzel itt nem foglalkozunk, mivel az utóbbi évek kutatásai ezt a kérdést már több szempontból feldolgozták.²⁴¹

Banghára visszatérve, túlzottan közéleti síkra összpontosító tevékenysége miatt életében is érték bírálatok egyháziak részéről²⁴². Mint mondja: „*egyesek a közélet irányítására célzó minden törekvést azon a címen utasítanak vissza, hogy az egyháznak csak belső, lelki fegyverekkel kell küzdenie*”²⁴³. Ezekkel kapcsolatos megfontolásai a Hittani Kongregáció *Katolikusok részvétele és magatartása a politikai életben* című dokumentumának (2003) érveit és szellemét tükrözik.²⁴⁴ A politikai szerepvállalást sürgetve ugyanakkor a hatályos Egyházi Törvénykönyv 287. kánonjával teljes összhangban von éles határvonalat „*önző, kicsinyes, földies célú, szétválasztó és gyűlöletes politika*” valamint „*Krisztus politikája között*”, s egyértelműen ez utóbbit tartja követendő útnak.²⁴⁵

„*Természetes* – írja a sekrestyéből való kilépést sürgetve –, *hogy a mi erőnk elsősorban belső és lelki; mindenekelőtt jó keresztényeknek kell lennünk s a lelki értékeket ápolnunk. [...]* *De hogy a lelki cél érvényesüljön s kellő arányokban érvényesüljön, a külső feltételeket is teljesítenünk kell s mi gyakran épp erről megfeledkezünk.*”²⁴⁶ *Majd mindezt alátámasztandó a magyar katolikus felvirágzás példáját hívja segítségül.*²⁴⁷ „*Hogyan is történt ez?*” – vezeti be mondanivalóját. Prohászka nevét említi elsőként, akinek közéleti működésével sikerült a hitetlen értelmiséget behoznia a templomba. Ezután felsorolja a különféle katolikus mozgalmakat – kiváltképp a Szent Imre-kört, a lelkigyakorlatokat s a Mária-kongregációt –, melyek nagymértékben hozzájárultak a hitélet elmélyülésén keresztül a szerzetesi és papi hivatások számának ugrásszerű növekedéséhez.

A közéleti munka amúgy nemcsak az egyházi életre gyakorolt termékenyítő hatást, hanem a páter meglátása szerint jótékony irányban befolyásolta a magyar politika menetét is. (E szempont fontos adalék lehet azok számára, akik szerint Prohászka és Bangha politikai működése nyomán később „végzetes”²⁴⁸ irányt vett a hazai közvélemény.): „*A bolsevizmusból és liberalizmusból kiábrándult magyar tömegek az ellenállás útján megállhattak volna, mint később a német nemzetiszocializmus, a pusztán fajilag értelmezett kereszténység, a fajvédelem eszmekörében is. Erre nem is hiányoztak hívogató hangok és törekvések. Szerencsére azonban a katolikus agitáció és a körülmény, hogy a baloldali*

²⁴⁰ GERGELY 1997: 241.

²⁴¹ Barlay Ö. Szabolcs: *Hitvédelem és hazaszeretet avagy antiszemita volt-e Prohászka?* Székesfehérvár, 2004.; Orvos Levente: Prohászka Ottokár és a zsidókérdés. In: *Prohászka Ottokár – Püspök az emberért.* Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár – Budapest, 2006. 135-220.; SZABÓ 2007: 244-256. Lásd még Mózessy Gergely e kötetben is újraközölt írását (Prohászka Ottokár zsidóellenességéről).

²⁴² BBÖM XXX, 177. 259.

²⁴³ BBÖM XXX, 273.

²⁴⁴ Hittani Kongregáció: *A katolikusok részvételéről és magatartásáról a politikai életben.* (2002. november 24.) In: <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=147> – hozzáférés 2009 június.

²⁴⁵ BBÖM XXX, 273-274. A csípős kritikát sem mellözi: „*A kereszténység, sőt katolicizmus jegyében folyt itt néha olyan politika is, amelyet a Krisztusország közéleti védelmével fogalmilag azonosítani aligha lehetett.*” (BBÖM XXX, 273.) Különösen fontos az alábbi gondolat üzenete: „*Ha Magyarországon az egyházat és államot soha teljesen szét nem választották, ha nálunk a papságnak, nevezetesen a szerzetesrendeknek is egészen más a nimbuszuk és tekintélyük a közéletben és közfelfogásban, mint például Francia-, Olasz- vagy Spanyolországban, Angliában vagy Amerikában, ennek egyik főoka kétségtelenül az, hogy nálunk a papság mindig különbséget tudott tenni a voltaképpeni politizálás és a férfias közéleti helytállás között s nem engedte magát a nyilvános életben való irányító részvétel jogától elútni.*” (BBÖM XXX, 274.)

²⁴⁶ BBÖM XXX, 259.

²⁴⁷ BBÖM XXX, 267-282.

²⁴⁸ GÁRDONYI 2002: 16.

radikalizmusnak régtől fogva elsősorban a katolikus tábor üzent erős hangon hadat, okozta, hogy a bolsevizmus elleni reakció kifejezetten keresztény, nem pedig újpogány, vagy vallásilag közömbös faji és nemzeti alapon indult.”²⁴⁹

Bangha a kereszténység közéleti szerepének erősítésében a Prohászka által lefektetett nyomvonalon haladt. Kettejük felfogása között e téren nincs tehát jelentősebb különbség. Legfeljebb annyi, hogy Banghánál rendszerezve s továbbfejlesztve²⁵⁰ találjuk meg mindazt, ami Prohászkanál mozaikszerűen van jelen.²⁵¹

Triumfalizmus vagy őszinte apologetika

A zsinat utáni időben ennek az ún. „diadalmas” egyházképnek jobbra csak a negatívumait hangsúlyozták, holott egy kis jóindulattal lehet benne találni számos irigylésre méltó vonást – amint a Nemeshegyi-cikk szerkesztői bevezetője írja: „*Ha ma, a II. vatikáni zsinat után más léggör alakult is ki az egyház és a világ kapcsolatában, [...] azért ma is tanulhatunk P. Banghától Krisztus- és egyházszeretetet, meg apostoli tüzet [...]. Ez a tűz nagyon is hiányzik a mai magyar egyházból.*”²⁵² Az apostol valódi nagyságát, őszinteségét, hitelességét, küzdelmeinek háttérét, éppúgy mint Prohászkanál, naplónak tükrében tudjuk rekonstruálni. A naplók sajnos elvesztek, de amennyit Nyisztor a páter életrajzi kötetében megmentett, éppen elég ahhoz, hogy új fénybe állítsa az oly sokat gyalázott jezsuita életét.²⁵³

Ami az úgynevezett triumfalizmus alanyi motivációit illeti, nyilvánvaló, hogy az a defenzív, értékörző egyházpolitika, mely a Piusok korát jellemezte, a korabeli emberképpel összhangban kedvezett az olyan retorika kialakulásának, mely a megvédésre, megőrzésre szánt szellemi kincseket igyekezett minél szebbnek, kívánatosabbnak, értékesebbnek, hatalmasabbnak bemutatni. Prohászka és Bangha írásait lapozgatva egyre világosabb, hogy a modernnek szemében öncélú és anakronisztikus hivatkozásként lecsapódó magatartás a hagyományos egyház oldaláról a hitvédelem és hitterjesztés egy meghatározott formája volt.

Őszinte, egyesek szerint naiv²⁵⁴ hozzáállás ez, melynek háttérében éppúgy a felelősségteljes istenszolgálat és emberszeretet húzódik meg, mint amit az „új teológia” művelői részéről feltételezünk. Természetesen mindkét esetben más és más fogalmi rendszerrel állunk szemben, azt azonban nem lenne szerencsés kijelenteni, hogy ez a terminológiai vagy felfogásbeli különbség minőségi többletet jelent ez utóbbi javára.

További tanulságokkal szolgál a címében is „triumfális” *Diadalmas világnézet*²⁵⁵ illetőleg *Világhódító kereszténység*²⁵⁶ elemzése, melyek máskülönben Prohászka illetve Bangha életművének egy-egy útjelzőtáblái. Ha az írások célját kutatjuk, igen egyszerű dolgunk van, tudniillik mindkét esetben már a bevezetés első pár sora elárulja a szerzők szándékát, sőt tulajdonképpen a témafeldolgozás sajátos szempontját is. Mindkét mű kifejezetten apologetikus jellegű, míg azonban Prohászka a „modern ember” rezgéseire

²⁴⁹ BBÖM XXX, 269.

²⁵⁰ NYISZTOR 1941: 330.

²⁵¹ A politikus Prohászkaról az alábbi cikkek adnak útmutatást: Markó Csaba: Prohászka politikai és közéleti szerepvállalása 1920 és 1922 között. In: *Prohászka Ottokár – Püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 113-133.; Tengely Adrienn: Prohászka és az Őszirózsás Forradalom. In: *Prohászka Ottokár – Püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 97-112.; Gergely Jenő: Prohászka Ottokár közéleti működése. In: *Prohászka ébresztése*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1996. 186-187.; SZABÓ 2007: 225-236.

²⁵² NEMESHEGYI 1998b: 666.

²⁵³ NYISZTOR 1941: 352-356.

²⁵⁴ NEMESHEGYI 1998b: 670.

²⁵⁵ ÖM 5. kötet.

²⁵⁶ BBÖM XXX. kötet.

összpontosítva közvetlen, *ad hominem* érveléssel igyekszik közel hozni célközönségéhez a kereszténységet, addig Bangha, mint mindig, most is felülről közelít, rendszerez, de szándéka ugyanaz: nevezetesen a modern, ateista világot Krisztushoz vezetni. „*A lélekjárás minden mozdulását ismerő és a lelki kínok minden vonaglását megérező lelkiatya*”²⁵⁷, Prohászka módszere kevesebb magyarázatra szorul, mert a mai felfogáshoz közelebb áll. Bangha talán túlon túl gyakorlatias, nem sokat bibelődik a befogadó közeg lélektani problémáival, ehelyett a leghatékonyabb módszer kidolgozására törekszik. A kortárs Nyisztornak volt szeme észrevenni e ma szokatlanul ható nagyszabású programterv értékét s mögötte a kétségkívül hiteles apostoli buzgóságot. „*Így már régóta nem szerették a kereszténységet, vagy ilyen erővel már régóta nem élték át*”²⁵⁸ – állapítja meg Bangha művének ismertetése kapcsán.

A *Világhódító kereszténységet* ma bíráló hangok általában leragadnak a felvázolt nagy léptékű, esetleg túlzottan optimista vízióknál²⁵⁹, miközben nem fordítanak kellő figyelmet sem a tárgyalt szellemtörténeti kontextusra, sem pedig az olyan jelentőségteljes részletekre – gyöngeségek, hibák elismerése –, melyek miatt Nyisztor a páter szintézisét realistának nevezi.²⁶⁰ Bangha tanulmánya modernnek mondható, igaz nem kiugróan, mint Prohászka írásai, mégis nyitott és útkereső. Részint szembenéz olyan ellenvetésekkel, amelyek akár ma is megfogalmazódhatnak, részint érvei, ellenérvei, bírálati több kérdésben ugyanilyen időtállóak.

Prohászka, Bangha és az új eszmeáramlatok

Prohászka indexre került *Modern katolicizmus és Több békességet*²⁶¹ című írásai egy hihetetlenül modern teológus útkereső gondolatait tartalmazzák. Másutt is, de ezekben különösen szorgalmazza az ökumenizmust, a nyitást a modern világ és tudomány felé, sürgeti a világi hívek testvérként való megbecsülését valamint a szociális kérdésben való pozitív elmozdulást. Prohászka újszerűségéről, prófétai éleslátásáról már sokat hallhattunk, kevéssé köztudott azonban, hogy Bangha Béla miként foglalt állást ezekben a kérdésekben, illetőleg hogyan vélekedett Prohászka modernségéről.

Említettük, hogy Bangha nagyra értékelte Prohászkát, és azt is, hogy azért nem mindenben értett vele egyet. Ez nem elvi jellegű nézetkülönbség volt, hanem Bangha és Prohászka gyökeresen különböző természetéből fakadt – tudniillik Prohászka művész volt és misztikus, Bangha pedig szervező. Nyisztor egy helyen leírja, hogy az első világháború, mely Prohászka lelkét oly mélyen megérintette, a pátert csak az új tennivalók síkján foglalkoztatta – hogyan lehet a megváltozott helyzetben többet tenni a lelkek üdvösségéért, például katolikus irodalmat juttatni az unatkozó frontkatonák kezébe, vagy hatékonyabban megszervezni a sebesültek ellátását.²⁶² A gyakorlatias Bangha az aktuális egyháztan megadott kereteit éppen ezért sohasem feszegette úgy, ahogy Prohászka. Egyszerűen nem jutott el odáig, tán föl sem merült benne. Véltetően ugyanígy elfogadta volna a száz, kétszáz vagy ezer évvel azelőtti lehetőségeket, mint alapadottságot, amelynek köveiből fölépítheti Isten Országát.

²⁵⁷ Schütz Antal: Bevezetés. In: ÖM 5, VI.

²⁵⁸ NYISZTOR 1941: 328.

²⁵⁹ NEMESHEGYI 1998b: 669.

²⁶⁰ NYISZTOR 1941: 330.

²⁶¹ Az írások az alábbi kötetben olvashatók: Prohászka Ottokár: *Élő kereszténység. Prohászka Ottokár indexre került művei*. Szerk. Frenyó Zoltán. Győr, 1998. Az utószóban Frenyó röviden ismerteti mindhárom művet.

²⁶² NYISZTOR 1941:212-213.

Mindez jól kivethető azokból a méltatásaiból, amelyek Prohászka halála után jelentek meg a *Magyar Kultúrában*.²⁶³ A temetés kapcsán napvilágot látott liberális nekrológok csúsztatásait, melyek a „modernista” Prohászka érdemeit igyekeztek hangsúlyozni, keményen visszautasítja²⁶⁴ és egyértelmű különbséget tesz a nagy püspök illetve a modernisták nézetei között. Ugyanakkor egyfelől a Szentszék iránti feltétlen jóhiszeműség másfelől a szuperlatívuszok Prohászka-ját övező hálás tisztelet közötti őrlődés tárgyilagos hangján, de szóváteszi a „nagy szellem”²⁶⁵ bizonyos „egyoldalúságát”²⁶⁶, hogy utána rögtön meg is védje őt az igazságtalan támadásoktól – ne feledjük 1927-ben vagyunk:

*„Prohászka sokan nem értették meg – írja – és sokan értették félre. [...] Őt, aki oly tipikusan római lélek volt – szembe akarták helyezni Rómával, az egyházhűséggel [...]. S miért? Mert a régi igazságokat új alakba öntve adta elő s védte? Mert leereszkedett korához s követte a szentignáci tanácsot, hogy az emberekhez a saját ajtajukon menjünk be s az Isten ajtaján jöjjünk ki? Azt mondták róla, hogy félrelökte a skolasztikus gondolkodás formáit s a dogmák nehezekeit? Pedig ellenkezőleg, folyton a dogmákat prédikálta s egész gondolkozása a skolasztika vaspántjain mozgott [...]. Mindössze azt tette hozzá a magából, hogy művész lévén, a régi igazságokat újszerű, a modern embernek is érthető és élvezhető köntösben adta elő.”*²⁶⁷

Prohászka racionalizmusellenességét is hasonló tárgyilagossággal bírálja: *„Prohászka csakugyan kissé érdemén túl lenézte az intellektuális irányt [...]. A skolasztikus nevelés értékeit élvezte ugyan, az adja meg gondolkodásának a tisztaságot s élt, de tudatosan nem becsüli nagyra. A hitvédelem s a keresztény bölcsélet intellektuális problémái s intellektuális módszerei kevésbé érdeklik, neki az «élet» a fontos s az intuíció. Ebben Bergson tanítványa, akit egyébként elég szigorúan leszól. Valószínűleg belső, misztikus lélekírányából, másrészt pedig a modern világon segíteni akaró apostoli vágyból eredt ez az elirányozódása. Úgy találta, hogy a száraz, skolasztikus és bölcséleti érvekkel, a hagyományos apologetika doktriner levezetéseivel nem igen lehet a modern világra hatni; ezért aztán hajlandó az értelmi bizonyítás hegemoniáját, a gondolkodás logikai erejének felsőbbtségét általában is alábecsülni. [...] Pedig ő maga is rengeteget érvelt életében s hitvédelmi könyveket írt, amelyekben bizony csak a forma költői, a tartalom s az átütő erő szigorúan logikai.”*²⁶⁸ A továbbiakban megpróbálja megérteni a püspök gondolkodásának mozgatórugóit: *„Érdekes ezzel kapcsolatban megemlíteni, hogy Prohászkanak befelé sem voltak intellektuális problémái; nem az az apologéta volt, aki önlelke kételyeinek háborgásán tanulta ki az érvek bizonyító erejét. Ő alázatosan, egyszerűen hisz, mint aki meg sem érti, hogyan lehet valaki hitetlen vagy kételkedő. [...] Prohászka] nem annyira a «tant» igyekszik újra s az újkor szellemi igényeinek megfelelően megírni, mint inkább az élményt. Nem hibáztatni való program, szó sincs róla, de nincs is némi egyoldalúság nélkül. Dehát ő ebben látta misszióját s hogy ezt a misszióját tüneményesen, példátlan eredménnyel teljesítette, erről beszél a működése nyomában fellendült hitélet, a hit növekvő megbecsülése, valamint az a rajongó szeretet, amellyel azok az ezrek és tízezrek övezik emlékét, akik valaha a közelébe férhettek.”*²⁶⁹

Ezekből a kritikákból látható, hogy az ízig-vérig Róma hű jezsuita nem sokat törődik Prohászka index-ügyével, aki az ő szemében jottányival sem lett kevesebb a szentszéki

²⁶³ BBÖM XXIII, 452-493.

²⁶⁴ BBÖM XXIII, 458-462.

²⁶⁵ BBÖM XXIII, 488.

²⁶⁶ BBÖM XXIII, 465., 488.

²⁶⁷ BBÖM XXIII, 466-467.

²⁶⁸ BBÖM XXIII, 489-490.

²⁶⁹ BBÖM XXIII, 490.

kiigazítás folytán; így is, úgy is ugyanaz a szellemi nagyság marad számára. Nyilvánvaló konzervativizmusát tévedés lenne tehát vaskalapos integrizmusként beállítani, annál is inkább, mivel értékvilága – ahogy írtuk – nem elvi, hanem sajátosan pragmatikus alapokon nyugodott.

Mindazonáltal élete vége felé, némi elmozdulás állt be a páter felfogásában. Bizonyosan nála is a „*nemes hév*”²⁷⁰, a sürgető apostoli szeretet lehetett az oka, mint Prohászkanál, hogy közelebb került azokhoz az újabb áramlatokhoz, amelyek egyre nagyobb figyelmet szenteltek a dialógusnak. Ez kiváltképp két területen jelentkezett – és ebben Prohászka hatása is közrejátszhatott –, mégpedig a szociális kérdés és az egységtörekvés témakörében. Az igazsághoz tartozik azonban, hogy itt nemcsak Prohászka hatásáról volt szó, hiszen a *Világhódító kereszténység* és a *Keresztény unió*, melyben meglehetősen modern gondolatokat találunk, élete két utolsó évében íródott, amikor is Róma már komoly lépéseket tett a megújulás irányában. A hat nyelven beszélő, széles tájékozódású jezsuita modern gondolatai ezért csak a mindig is provinciális magyar egyházi életben okoztak bizonyos zűrzavart, a szó teljes értelmében nem jelentett változást Bangha korábban tárgyalt fősodrásirányú eszmeiségéhez képest.

Keresztény unió

Végül, egy gondolat erejéig, érdemes még kitérni Bangha említett utolsó művére, melynek a haldokló páter a *Keresztény unió* címet adta és amely nyomtatásban már csak posztumusz jelenhetett meg Biró Bertalan jóvoltából. A mű protestáns részről elismerő fogadtatásban részesült, sőt még Birót is meglepte az „*a békülni vágyó, tárgyilagos hang*”²⁷¹, melyhez mint szerkesztő, így az alábbi véleményt fűzte: „*e gondolatok erősen magukon hordozzák az első tervezgetés, a kezdeti tájékozódás nyomait. Ebből magyarázható a dogmatikai ellentétek túlságosan szelíd értelmezése, ez a forrása annak a másvallásúak iránt tanúsított nagy megértésnek, mely az illetők valódi nehézségével s érzékenységével mégsem számol kellőképp*”.²⁷² Prohászka ökumenikus irányultsága nem volt titok életében sem, ám hogy Bangháról sokan épp az ellenkezőjét gondolják, abban vitathatatlan retorikai sarkosságán túl, legfőként e kötetének voltaképpen ismeretlensége közreműködik.

Ebben tudniillik „*a vallásszakadást – saját bevallása szerint – a legbénítőbb, legsajnálatosabb csapásnak*”²⁷³ érző jezsuita atya egyebek mellett kertelés nélkül elismeri a katolikus oldal hibáit, mulasztásait, mely a mi részünkről nyilvánvaló akadálya az egyesülésnek, továbbá korát megelőzve fogalmazza meg a ma már természetesnek ható gondolatot, amikor *Az elszakadt egyházak értékei* címmel vesz föl egy írást²⁷⁴ a *Keresztény unió*ba. Ez az alapelv a *Világhódító kereszténység*ben is előkerül, ráadásul rendszerbe foglalva, mint az ügy előmozdításához feltétlenül szükséges teendők egyike; olyan szempontokkal²⁷⁵ együtt mint a „*tárgyalási hangnem finomsága, tapintata s a minden közeledési munkálatot átlengő őszinte szeretet*”, az „*egység elvesztésének fájdalmas volta*”, a „*személyes érintkezés*”, az „*ökumenikus gondolat*” és végül, de nem utolsó sorban az „*unióért való imádkozás*”.

* * *

²⁷⁰ BBÖM XXIII, 465.

²⁷¹ BBÖM XXIX, 471.

²⁷² BBÖM XXIX, 4.

²⁷³ BBÖM XXIX, 395.

²⁷⁴ BBÖM XXIX, 487.

²⁷⁵ BBÖM XXX, 202-227.

Folytonosság és intenzív kapcsolat van tehát Prohászka és Bangha egyházképe között. Mindkettőben lényeges és közös elem a közélet katolikus szellemmel való átítatása, a szociális elkötelezettség, az egészséges nemzeti karakter, a modern társadalom kihívásaival való szembenézés valamint a keresztény egységtörekvés szorgalmazása. Van persze kettejük egyházképe között különbség is, de ezt a különbséget nem látom jelentősnek.

Elhangzott 2008. április 2-án Budapesten, a Központi Szemináriumban.

Publikálva a szerző honlapján: http://orvosl.hu/pdf/prohaszka-bangha_teljes.pdf – hozzáférés 2008. június; valamint a Távlatok 82. számában (2008/4), 36-42.

Szabó Ferenc S.J.: Három szociális apostol. Prohászka Ottokár – Kerkai Jenő – Apor Vilmos

A XX. század magyar katolikus megújulásáról írt könyvében Nyisztor Zoltán élményszerűen idézi fel a magyar katolicizmus jó fél évszázados újjászületését. Élményszerűen, mert ő maga is részt vett ebben a munkában, főleg, mint a jezsuita Bangha Béla „jobb keze” a Magyar Kultúra szerkesztésében és egyéb feladatokban. Nyisztor a *Hódítók* című fejezetben elsőnek Prohászka Ottokárt mutatja be, utána következnek Bangha Béla és mások, majd azok, akik a hódítók nyomán jártak, illetve akik utánuk következtek. Ez utóbbiak között számol be három jezsuita, Varga László, Hunya Dániel és Kerkai Jenő munkásságáról. Kerkairól, a KALOT alapítójáról bővebben ír később, *A katolikus restauráció tárgyi eszközei* című fejezetben, ahol a katolikus szervezetek, egyesületek, mozgalmak csodálatos virágzását mutatja be.²⁷⁶

Prohászka Ottokár születésének 150. évfordulóján azt mutatom meg, hogy Prohászka Ottokár szellemisége – főleg szociális eszméi és gyakorlata – miként hatott az újabb nemzedékre, és pedig először Kerkai Jenőre és néhány rendtársára, majd pedig Apor Vilmosra, a későbbi vértanú püspökre.

Prohászka Ottokár, a szociális apostol

Prohászka Ottokár (1858–1927) szerteágazó életművének ez alkalommal csak egy szempontjára térek ki, szociális apostolságát vázolom, amelyet még a kommunista időkben is kedvezően értékelték olyan kutatók, mint pl. Gergely Jenő. (Általában Prohászka életének első, esztergomi szakaszát tartották „haladónak”.)

Ismeretes, hogy Prohászka hét évet töltött Rómában; a Német–Magyar Kollégium növendékeként a Collegium Romanumon – a mai Gergely Egyetem elődjén – végezte a filozófiát és a teológiát. Jezsuiták nevelték és tanították. Már itt, egyik önképzőköri dolgozatában is a szociális kérdéssel foglalkozott. Esztergomban pedig már a XIX. század végén –előbb mint kieszemináriumi tanár, majd mint a teológiaprofesszor és spirituális – hirdette XIII. Leó szociális körlevele, a *Rerum novarum* eszméit a társadalmi igazságosságról. Lefordította Leó pápa körlevelét.²⁷⁷ Húsz évvel Lenin forradalma előtt *Kinek higgyen a munkás?* című cikkében (1897) a szociális földrengésről és reformokról többek között ezeket írta:

„A múlt században is volt egy világraszóló földindulás, égszakadás, a francia forradalom; abban is a főszerepet az alsó néprétegek játszották, amelyeket harmadik rendnek hívtak. A harmadik rend tehát azt mondta, nem leszünk mi jogfosztott szolgák, s a másik két rendnek az igavonó barmai; éljen az egyenlőség és testvériség; s tényleg kivívták a törvény előtti egyenlőséget; egy országnak egyenlő jogú, szabad polgáraivá küzdtek föl magukat.

Ezt hívják politikai szabadságnak!

Most pedig megint mozog a föld! Mert mit ér a politikai szabadság, ha nincs mit enni? Mit ér a testvériség, ha az egyik testvér leeszi a pecsenyéről a húst, s a másiknak odadobja a csontot? Mit ér az egyenlőség a törvény előtt, ha az egyik fogpiszkálóra és csipkére többet

²⁷⁶ Nyisztor Zoltán: *Ötven esztendő. Századunk katolikus megújulása*. Bécs, 1962. 39-70, 119-121, 195-197.

²⁷⁷ Vö.: *Körlevél a munkások helyzetéről. Rerum novarum*. 1891. május 15. In: *Szentséges atyánknak, XIII. Leó pápának beszédei és levelei*. Ford. Prohászka Ottokár. Budapest, 1891. 369-395. A szöveg később is megjelent fordításában: Vö.: *XIII. Leó pápa apostoli körlevele a munkások helyzetéről (Rerum novarum)*. Fordította Prohászka Ottokár. Budapest, 1931. – szerk.

költhet, mint a másik lakásra, élelemre, családjára? Az idők járása nehéz; a szegénység úgy terem mint a gomba, s a megélhetés gondja oly setét folt, mely mint a nyári délutánon a vihar felhője, nőttön-nő, s elborítja a munkásember egét egészen. Korunk nagy betegsége az, hogy terjed a szegénység; ez pedig nagyobb izgató minden emberfiánál. A konkurencia is rémületes; az önzés, mely mindent elharácsol.[...] Mondom ez az önzés a bolondját járja; féktelen mint a tengeri vihar, s a pénzt, akciókat, értékpapírokat s a munka jövedelmét magas hegyhullámmá söpri össze s néhány Rotschild-félenek az ölébe dönti; a vége az, hogy a munka folyik, millió és millió ember dolgozik, de a pénz javarészben nem a munkásoké, hanem másoké.”²⁷⁸

Milyen különös, hogy 1917-ben – a lenini forradalom évében – szinte prófétaként hirdeti: „A nagyipari kapitalizmus szinte ráfeküdt a szervezetlen munkástömegekre; kiszívta erejüket s vérüket, elkésérítette kedélyüket, elvett tőlük földet, napsugárt, levegőt s nem adott nekik lehetőséget, hogy emberek is legyenek s magukhoz térjenek. A munkás igazán állattá lett, mert nem ért rá ember lenni, nem ért rá élni és eszmélni, nem ért rá kapcsolódni a végtelennel s kialakítani magában belső, lelki világát. [...] Az ilyen egzisztencia könnyen elfogadhatta azt a filozófiát, mely szerint ő maga semmi, – hiszen érezhette, hogy egy nagy semmi – elfogadhatta azt, hogy ő mint egyed számba nem jön, hogy csak kényszeralak és lenyomat, hanem hogy a szervezett tömeg a hatalom, s hogy az vívja meg majd győzelmesen az emberiség harcait. [...] Így született meg brutalitásban a brutális történeti materializmusnak szociáldemokrata kiadása; nemkülönben az osztályharc. [...] Ezt utópiának tartjuk. A mi lobogónk a történeti realizmus, mely hisz a fejlődésben, de éppúgy hisz a lélek, a szellem s a szabadság reális erőiben!”²⁷⁹

Prohászka kora liberalizmusát is főleg materializmusa és szociális igazságtalansága miatt bírálja elítélve a pénzgazdaság erkölcstelen kinövéseit, a magántulajdonnal való visszaélést, vagyis elsősorban a keresztény és „liberális” világnézet ellentétét hangsúlyozza. A század elején ezeket írja: „A kereszténység s a liberalizmus két egymással homlokegyenest [szemben] álló világnézet.”²⁸⁰ Nem azokról beszél, akik szólási és gyülekezési szabadságot, vagy politikai türelmességet hirdetnek, hanem azokkal vitatkozik, akik liberalizmuson „*azt a modern, európai, naturalisztikus, hitetlen szellemáramlatot*” értik, „*amely a kereszténységet nem ismeri el isteninek; mely az isteni tekintélyt el nem fogadja, s ez alapon mondja ki a hívés, a gondolkodás, a cselekvés szabadságát [...], ezt a szörnyszabadságot.*”²⁸¹

1924-ben kijelenti: Nem fél a radikalizmus vádjától! „*Aki ezzel vádol, annak azt feleljük, hogy voltaképpen csak azt akarjuk, amit XIII. Leó akart. XIII. Leóval hirdetjük, hogy a proletariátusnak joga van emberhez méltó életre, joga van az otthonra, a család fenntartására: a munkának a termelés gyümölcseiben való igazságos részesedésére. [...]* Valljuk a magántulajdon szentségét, de nem minden magántulajdonét: nem valljuk a plutokrácia rettenetes uzsoráinak, nem a közjóval ellenkező terjeszkedésnek jogait.”²⁸² Ha elolvassuk Prohászka után II. János Pál szociális körleveleit, beleértve a *Rerum novarum* 100. évfordulójára megjelent *Centesimus annus*-t is,²⁸³ Prohászka szociális eszméinek időszerűsége az evidencia erejével hat. Ugyanezt mondhatjuk el modern katolicizmusáról, nevezetesen az egyházi reformokra vonatkozó 1919-es jegyzetéről.

Prohászka 61 éves, amikor egy hosszú naplójegyzetében reflektál az első világháborút követő földindulásra, a forradalom új szeleit érezve keresi az egyház holnapi küldetését. „*Hát mi a lényeg az egyházban? Az, ami a kereszténységben az égből jött s mint isteni erő lépett a*

²⁷⁸ ÖM 22, 29.

²⁷⁹ ÖM 11, 286-288.

²⁸⁰ ÖM 21, 189.

²⁸¹ ÖM 21, 189.

²⁸² ÖM 13, 286.

²⁸³ II. János Pál: *Centesimus annus*. Budapest, 1991.

világba; szellem és lélek és élet volt s történelmi csak akkor kezdett lenni, mikor emberi viszonyok közé lépve elhelyezkedett.”²⁸⁴ Miután jellemezte a kereszténység alakváltozásait az őskeresztény közösségektől a középkoron át az újkorig, arról szól, hogy a korszerűség megítélésében a haladó és maradi irányzat ütközik. A maradiak a múlt formáihoz ragaszkodnak, megszentelt hagyományukat akarják fönntartani még akkor is, amikor azok már nem szolgálják a lelki életet. A haladók „nem kisebb szeretetből az egyház iránt, de talán nagyobb megértésével az új idők igényeinek az új formákat sürgetik. Ez utóbbiak szeretetének bátornak is kell lennie, mely nemcsak küzdeni kész a konzervatív elemek nehézségével, de a rossz értelemben vett modernizmus vádját is tudja nagylelkűen elviselni, s a gyanúsítást szívére nem veszi. Így volt ez mindig: sokféle félreértés, ragaszkodás és féltés, hatalmi vágy, egyéni érzések, rokon- és ellenszenvek és szenvedélyek járnak az egyháztörténelemben is. Miért is ne? Hiszen emberi története az isteni erőknél!”²⁸⁵

Prohászka minden emberi elemet a történelmi fejlődés szempontjából tekint és értékeli. Felhívja a figyelmet arra, hogy a múltból okulnunk kell, és azt kell kutatnunk, hogy miként valósíthatjuk meg az igazi reformot az egyházban, amelyben a hívők szeretetközösségében – kétségtelenül benne működik Isten pünkösdi Leleke. „A főindulat, a szeretet az egyház iránt. Szeretjük az egyházat, benne gyökerezünk, belőle élünk. Mint Szent Athanáz és Görres József, az isteni erőknél megtestesülését látjuk benne végig a történelmen – a történelmi ballépésekkel, hiányokkal, gyarlóságokkal.”²⁸⁶ Ezekből az alapelvekből Prohászka olyan gyakorlati következtetéseket von le az egyházi reformhoz, amelyeket a II. Vatikáni Zsinat fogalmazott meg:

- megfelelő papnevelés, a papok kellő szellemi kiképzése akár külföldön is;
- a papok ne szigetelődjenek el a hívektől, ne a hatalmi érdek, hanem a szolgálat szelleme vezesse őket;
- legyenek demokratikus érzelműek;
- szükséges a nép nyelvének a használata a liturgiában.
- szükséges az együttműködés az állammal a pluralista társadalomban.

Kerkai Jenő S.J., Prohászka tanítványa

Kerkai Jenő (1904-1970) jezsuita a KALOT²⁸⁷ alapítója volt. „A magyar katolicizmus élő erejének és korszerű beállítottságának egyik legnagyobb bizonyítéka a KALOT volt.”²⁸⁸ Ez az agrárfjúsági szervezet 1935-1944 között országos népmozgalommá fejlődött, egy 1942-es kimutatás szerint félmillió taggal, ötezer helyi csoporttal, húsz népfoiskolával.

A KALOT születésének forrásvidékét kutatva²⁸⁹ a következő befolyásokat kell megemlítenünk. XIII. Leó *Rerum novarum* kezdetű szociális körlevele, amely, mint láttuk, Prohászka szociális apostolságának is fő „vezérkönyve” volt. Ugyanez a szellemiség mozgatta Kerkai több rendtársát. Bíró Ferenc, Hunya Dániel, Csávossy Elemér és Varga László voltak a legkiemelkedőbb szociális apostolok a magyar jezsuita rendtartományban. Egymást lelkesítették Kalocsán és Szegeden.²⁹⁰ 1909-től, az önálló magyar jezsuita rendtartomány megalakulásától működött a rend bölcséleti és hittudományi főiskolája.

²⁸⁴ Naplójegyzetek 3. 1919. VII. 7.

²⁸⁵ Naplójegyzetek 3. 1919. VII. 7.

²⁸⁶ Naplójegyzetek 3. 1919. VII. 7.

²⁸⁷ Katolikus Legényegyletek Országos Titkársága.

²⁸⁸ NYISZTOR 1962: 195.

²⁸⁹ Vö.: Balogh Margit: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946*. Budapest, 1998. 26-29.

²⁹⁰ Bikfalvi Géza: *Magyar jezsuiták történelmi névtára 1853-2003*. Budapest, 2007. 33, 47, 98-99, 113, 239.

Czinder – később Kerkaira magyarosította nevét – Jenő, a kerkaújfalui²⁹¹ vízimolnár fia 1925-1928 között a szegedi rendi főiskolán tanult. Tanárai között volt Bíró X. Ferenc, a későbbi provinciális, aki 1915-ben megalapította *A Szív* című népszerű lapot. Bíró 1919-ben a proletárforradalom hatására olyan merész hangú szociológiai elemzést készített, hogy még leghaladóbb rendtársai sem tanácsolták neki, hogy rendi cenzúra elé terjessze. Bíró később is foglalkozott a szociális kérdéssel.

Kerkai Jenő 1928-1931 között a kalocsai jezsuita gimnázium és kollégium nevelője. Itt Csávossy Elemér gyakorol rá nagy befolyást, aki – bár bárói születésű – a merész szociális reformokat sürgeti. 1929-ben a diákok megalapítják a *Regnum* című lapot, amelyben a szokványos diákírásoktól eltérően már merész reformgondolatok jelennek meg. A felelős szerkesztő, Czinder Jenő ihleti az írásokat. Ő maga hat részes röpiratsorozatot állít össze „*Szociális apostolok*” címmel, amelyet a *Regnum* Kiadóhivatal sokszorosít. Az első számban egybevetette XIII. Leó és Marx tanait, majd egy-egy szám foglalkozott a Katolikus Néppárt megalapítójával, Zichy Nándor gróffal és a svájci keresztényszocializmus sikereivel. Két írást is szentelt Prohászka Ottokár szociális munkásságának, minthogy a fehérvári püspök állt a kibontakozó katolikus megújulási törekvések metszéspontjában. „*Kerkaira leginkább [Prohászka] szociális érzékenysége, 1916-os földreformtervezete és azok a következtetései hathattak, amelyek szerint a 'keresztény-nemzeti' reakció csak akkor lesz eredményes, ha a szociális kérdések iránt is fogékony igazi keresztények döntő szerephez jutnak.*”²⁹² Kerkai Prohászkat idézi: „*A szociális kérdés gyúanyagát a paraszt-osztály is szolgáltatja.*”²⁹³ *A falu népét is fel kell támasztanunk!*”²⁹⁴ Az „*Irányelvek*” című ötödik röpiratba főleg azok a prohászka gondolatok kerülnek, amelyek a parasztság megnyerését célzó szociális reformokat szorgalmazzák. „*A városi munkásság már kicsúszott a kezünkből. Mi nem tudunk versenyt ígérni és versenyt harcolni azokkal, akik a városi munkásságot nagyrészt már kézben tartják*” – fejtegette Prohászka nyomán a szociáldemokrata szakszervezetekre utalva.²⁹⁵

Kerkai Jenő 1931–1935 között Innsbruckban végezte a rendi teológiát.²⁹⁶ Itthon, Kalocsán helyét Nagy Töhötöm rendtársa foglalta el a *Regnum* című diáklap felelősszerkesztői posztján, akivel később együtt dolgozott a KALOT szervezésében. Kerkai Innsbruckban megismerhette a külföldi ifjúsági mozgalmakat. Személyesen is találkozott a JOC²⁹⁷ alapítójával, a belga Cardijn abbéval, aki jóval később bíboros lett. Pappá szentelése és teológiai tanulmányai befejezése után Kerkai itthon hozzálátott a KALOT megszervezéséhez. Közben még kapcsolatba került a népi mozgalommal, a népi írók és szociográfusok képviselőivel, így pl. Szabó Zoltánnal a Népfőiskolai Tanács megszervezésében.²⁹⁸ Jellemző, hogy a KALOT „kis könyvespolcának” ajánlott írói főleg népi írók voltak.

A puszták népe és a parasztság felkarolásában, társadalmi helyzetének és műveltségének előmozdításában Kerkaiék egyetértettek a népi mozgalommal, de a KALOT ezen túl sürgette a keresztény világnézetet, a hit és az evangéliumi élet elmélyítését is. Kerkai Jenő karizmatikus személyiség volt. A falusi legények kiművelésére és érdekvédelmére irányuló programot négyes jelszóban összegezte:

²⁹¹ Ma Csesztreghez tartozik.

²⁹² BALOGH 1998a: 28.

²⁹³ ÖM 11, 35

²⁹⁴ Idézi BALOGH 1998a: 28.

²⁹⁵ Idézi BALOGH 1998a: 28-29.

²⁹⁶ BALOGH 1998a: 29.; BIKFALVI 2007: 113.

²⁹⁷ Keresztény Ifjómunkás Mozgalom.

²⁹⁸ BALOGH 1998a: 137.

*Krisztusibb embert!
Műveltebb falut!
Életerős népet!
Önérzetes magyart!*

Kerkai Jenő sok-sok szenvedés, hosszú börtönévek után a pannonhalmi Szociális otthonban figyelte a II. Vatikáni Zsinat utáni egyházi megújulást. „*Maradj meg, magyar!*” című szellemi végrendeletében (1961 húsvétján) prófétaí módon felvázolta a magyar hivatást: „*A magyarság hivatása, hogy az új világmindenségben a legteljesebb értékű kultúra szilárd támpontja legyen Magyarország, különösen a szomszéd- és rokonnépek felé. [...] A legteljesebb értékű kultúra a „bölcseleti publicisztika” nyelvén Jacques Maritainnel „Humanisme intégral”-nak nevezhető, a Szent Pál-i teológia nyelvén Corpus Christi integrumnak, amely a Corpus Christi mysticum, a Corpus Christi culturale és a Corpus Christi sociale egysége.*”²⁹⁹

Apor Vilmos, Prohászka tanítványa

Boldog Apor Vilmos vértanú püspök legjobb ismerői – kellő dokumentáció alapján – valamennyien szociális érzékenységét és tevékeny szociális apostolságát emelik előtérbe, akár a gyulai plébánosról, akár a győri püspökről írnak. A gyakorlatban is megvalósította XIII. Leó *Rerum novarum* és XI. Pius *Quadragesimo anno* kezdetű körleveleinek társadalmi tanítását. És ebben a tevékenységében példaképének tartotta Prohászka Ottokárt, aki – mint láttuk – már a századfordulón XIII. Leó szociális elveit vallotta, és egészen élete végéig a nagy pápára hivatkozott, bár forradalmi elveit és gyakorlati tevékenységét bírálták az akkori feudális főurak és főpapok, a nagybirtok és a nagytőke képviselői.

Apor Vilmos Gyulán 1927 áprilisában, kevéssel a fehérvári püspök halála után, a Szociális Misszió Társulat tagjai előtt, a havi rendes ülésen példaképéről és tanítómesteréről, Prohászka Ottokár püspökről adott elő, kiemelve Prohászka szerepét a katolikus megújulásban, a XIX. században defenzívába szorult hit terjesztésében.³⁰⁰

Ismeretes, hogy Prohászka püspök szellemiségének és támogatásának köszönhetően alapítását 100 évvel ezelőtt a Szociális Misszió Társulat. Farkas Edith, az alapító társalapítónak tekintette a fehérvári püspököt. A Misszió Társulat gyulai szervezete 1917-ben alakult meg.³⁰¹ Apor Vilmos gyulai plébános széles körű szociális tevékenységében jelentős részt vállaltak a Társulat tagjai.

A Szociális Misszió Társulat gyulai szervezetének a 20-as években már több száz tevékeny segítője, önkéntes munkatársa volt. (1927-ben már több mint 500!) A világháború, a Tanácsköztársaság és Trianon után Apor Vilmos új lendülettel folytatta apostoli és szociális tevékenységét a Szociális Misszió Társulat és más szervezetek, rendek közreműködésével.

1929 novemberében, a Társulat ülésén Apor Vilmos „*Prohászka püspök emlékezete*” címmel tartott előadást. Ez a szép megemlékezés kiválóan megvilágítja, hogy a gyulai plébános, a későbbi vértanú püspök miként vélekedett nagy mesteréről. Apor Vilmos egy tényből indult ki: „*Nemrégiben Budapesten pályázatot hirdettek a nagy püspök szobrának elkészítésére. A rendkívüli feladatra a magyar szobrászművészet elitgárdája nyújtotta be pályamunkáját. A bizottság azonban egyik tervet sem tartotta elfogadhatónak.*” Apor ezután

²⁹⁹ *Kerkai Jenő emlékezete.* Szerk. András Imre – Bálint József – Szabó Ferenc. Budapest, 1995, 153-171.

³⁰⁰ *Apor Vilmos Gyulán.* Szerk. Erdmann Gyula – Merényi-Metzger Gábor. Gyula, 2000. 28-29.

³⁰¹ 1916 februárjában Slachta Margit előadását követően alakult meg Gyulán a Növédő Iroda (özvegyek-árvák segélyezésére), ebből az irodából nőtt ki Apor vezetésével a Szociális Misszió Társulat gyulai csoportja.

így folytatta: „Érthető: Hiszen Prohászka, a lánglelkű szónok, a Szentlélek Hárfája még élénk emlékezetében él a vidéki és a fővárosi közönségnek. Hideg kőbe vésni azt a fennkölt arcot, nagy szellemet sugárzó, jóságos szemet – olyan feladat, mely ez idő szerint felülmúlja a legkivételesebb művészi alkotó készséget. Emellett tehetsége oly sokoldalú volt s mégis oly egységes, hogy zsenialitását csak lélekkel lehet megközelíteni, nem vésővel és hideg anyaggal.

Apostol volt, aki a tudás hatalmas fegyverzetével, a művészi szónoklat teljességével és az írástudás kivételes erejével egész kor közönyösségébe merült társadalmát emelte fel a materializmusból az Istenhit világába. Azt a társadalmat, melyet hideggé tett Kant, reménytelenné Schopenhauer, kétkedővé Anatole France és hitelenné Nietzsche. Az Egyetemi templomban s a vidéken tartott konferenciái ritka eseményszámra mentek, ragyogó tollal megírt könyvei pedig az ország határán túl is feltűnést keltettek és új mezsgyét vágtak.

Mint ember, Krisztus lelkét másolta önmagában. »Törd meg önmagadat.« A nagy püspök amilyen kemény, az aszketizmust megvalósító lélek csupa szeretetet sugárzott mindenkire, akivel csak érintkezett. Sohasem kereste az emberekben a gyöngeséget, csak a nemes és szép vonásokat kutattatta. Soha nem lázongott, dörgött a bűnös ember ellen, csak a bűnt ostromozta, gyomlálta.

Fáklya volt, amely messze évszázadokra világít. Nem rejtette véka tudását, hanem az ő apostoli agitálásával utat mutatott, mely fénylett és hódított, hiszen annak nyomán járt és vezetett, aki örökidőkre az Utat, az Igazságot és az Életet jelenti.

Az egyetemi templom szószékén álló, boldogemlékű püspök férfias arca, jóságot sugárzó szeme még mindig élénken él a kor fiainak emlékezetében, és szava zenéje fülünkben muzsikál. Könyvei beszélnek, harcolnak, megdöbbennek és fölemelnek. Súlyos, senkiéhez nem mérhető gondolatai verdesik a lelkek falát.

Prohászka örök dicsősége, emléke és egyénisége nem kőben, nem bronzban él, hanem – a lelkekben.³⁰²

Ha az *Apor Vilmos Gyulán* című dokumentumkötetet tanulmányozzuk, elámulunk a 25 évig Gyulán működő plébános szétágazó apostoli és szociális tevékenységén. XIII. Leó és Prohászka szociális elveit követve igyekezett megvalósítani a katolikus szociálpolitikát. Ennek lényege a munkás és a munkaadó közelítése, a tisztességes munkabér és munkaidő biztosítása az állam beavatkozása és ösztönzése révén, a romboló sztrájkok megelőzése és a katolikus jellegű szövetkezeti mozgalom kiépítése volt. Nincs itt hely arra, hogy felsoroljuk ezt a sokrétű szociális tevékenységet, amelyben – mint említettem – főleg a Szociális Misszió Társulat tagjai segédkeztek. Részletes felsorolást olvashatunk a már idézett dokumentumkötetben annak az 1941. február 22-i díszközgyűlésnek jegyzőkönyvében, amelyen méltatták a közben győri püspökké kinevezett Apor Vilmos negyedszázados gyulai tevékenységét, és a város díszpolgárává választották.³⁰³

Érdekes Apor Vilmos korábbi, 1933. október 26-i beszámolója Gyula város polgármesterének a gyulai római katolikus egyház I. világháború utáni helyzetéről, tevékenységéről. Templomok renoválása, tatarozása, a Szociális Misszió Társulat működése (pl. Gyermekkonyha), Szív Gárda, Mária-kongregáció, a szaléziák megtelepítése, népmissziók (jezsuita atyákkal). Itt említi meg Apor Vilmos, hogy 1924. augusztus 15-17-én zajlott le Gyulán a III. Alföldi Katolikus Nagygyűlés, amelyen a meghívott előadók között volt Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök.³⁰⁴

³⁰² AVGY 2000: 153-154.

³⁰³ AVGY 2000: 268-273.

³⁰⁴ Beszédét közli: *A Gyulán, Békésvármegye székhelyén 1924. évi augusztus 15., 16. és 17. napjain végbement III. Alföldi Katolikus Nagygyűlés Emlékkönyve*. Szerk. Apor Vilmos – Megyesy Ágoston. Gyula, 1925. 110-115. – szerk.

Ha a gyulai plébános karácsonyi és húsvéti cikkeit, vagy ünnepi alkalmakkor mondott beszédeit olvassuk, megérthetjük, hogy milyen szellemben végezte sokrétű apostoli és szociális tevékenységét. 1925. december 24-i „Karácsony” című írásában ezeket olvassuk: *„A zsidóknak botrány, a pogányoknak balgaság’ volt ez szent Pál szavai szerint, mégis a Kisded szegényes lakhelyét angyalok kara zengi körül, és zarándoklásuk céljává teszik egyszerű pásztorok, tudós Mágusok, ezrei, milliói a keresztényeknek évszázadok óta. Mert ha Isten emberré lett; akkor embernek lenni nem átok, hanem méltóság. [...] Ha a Világ Ura szegény lett, nem gyalázat akkor a szegénység, hanem Isten Fiának követése. [...] Ha munkássorsot választott magának a Teremtő, akkor dolgozni nem szégyen, hanem érdem és dicsőség. [...] Ha Isten Fia szenvedett a jászoltól a kereszthalál; akkor szenvedni nem vak sors üldözése, hanem Krisztus követése. A Betlehemi Kisdedben hinni annyit jelent tehát, mint megtalálni az összes nagy emberi problémák megoldását, a szociális bajok orvoslását. [...] Jelet, biztatást a munkában, vigaszt a szenvedésben, mérsékletet a földi javak élvezetében, áthidalását az ellentéteknek, jogot és igazságot, valóban „békességet a jóakarátú embereknek”. A XX. századnak háborútól sújtott, forradalmaktól feldúlt; a szociális bajok annyi sebtől vérző társadalmának vissza kell térnie a pásztorok egyszerű alázatával, a napkeleti Mágusok higgadt bölcsességével a betlehemi jászolhoz, a barlang sötétjéből áradó világosságához, hogy megtalálják végre a béke, a szeretet és megértés útját, melyet sem Trianonban, sem Genfben és legkevésbé Moszkvában nem találhat meg soha.”³⁰⁵*

És még egy idézet az egyik húsvéti írásból (Lumen Christi, 1931. április 4.): *„Krisztus világossága és a Pogányság Sötétségének harca volt tehát többé-kevésbé mindig az emberiség története. A mai kor talán fokozottan az. A „Lumen Christi” fénye nem halványult el, sőt mintha erőteljesebben kibontakozna a múlt század ködhomályából, de mily sötét fellegek gomolyognak az égen! Rémitő árnyak! Keleten a bolsevizmus titokzatos fantomja, nyugat felől a felhalmozott tőke zsarnoksága fenyegeti az emberiséget, jobbról túlzó nacionalizmus, balról hazátlan nemzetköziség tör a hatalomra, gépek falják fel az emberi izmokat, összeharcsolt aranykészletek ölik a gazdasági életet, ipari és gazdasági túltermelés mellett tömegek éheznek és millió kar tétlenségre kárhoztatik, homály mindenütt, vakság, nem érti egyik a másik nyelvét, mint a bábéli nyelvzavar idején, nincs átfogó eszme, nincs összefogó fundamentum, világosság felé kiáltanak kormányok és törvényhozások, fényt várnak tudósok és tömegek egyaránt. Igen, a „Lumen Christi” kell a XX. századnak. Az egyedüli áthidalás a nemzetek és társadalmi rétegek közt Krisztus fényessége. Az egyetlen út a kibontakozásra a krisztusi eszmék felvillanása az agyakban, a krisztusi parancsok megújítása a lelkiismeretekben, a krisztusi szeretet lángralobbanása a szívekben. [...] A trianoni sírba szorított magyar nemzet e világosság felé fordítja ma tekintetét, s mint a virág bimbója a tavaszi napsugártól, úgy várja ettől a fénytől újraéledését és régi dicsőségben való kibontakozását. Alleluja!”³⁰⁶*

1941 elején Apor Vilmos győri püspök lett. Március 2-án zajlott le beiktatása. Igazában a gyulai módszerekkel dolgozott tovább. Püspökként is az egyház, a hívek, a szolidaritás szolgája maradt; a keresztényszocializmus szellemében dolgozott és szervezett. Továbbra is az egyház szociális tanításának ihletése mozgatta, amikor a pápai körlevelek elveinek gyakorlati megvalósításáért támogatta a KALOT, KALÁSZ, KIOE és EMSZO szervezését és működését.³⁰⁷ Örömmel adta elismerését régi barátja P. Kerkai Jenő jezsuita mozgalmának: *„A mai válságos és küzdelmes időkben vigaszul szolgál, és reménységgel biztat a falusi ifjúságnak ez az életerős szervezkedése, mely felülkerekedve a napi politika ádáz küzdelmein, minden hangzatos jelszavaktól függetlenül, tisztán látva a mai problémákat, de azokban el*

³⁰⁵ AVGY 2000: 112-113.

³⁰⁶ AVGY 2000: 169-170.

³⁰⁷ Hölvényi György: *Az igaz tanú*. Apor Vilmos vértanú püspök élete. [Budapest, 1998.] 28.

*nem merülve, örök elveknek a mai időre való alkalmazásával, valamint a modern eszközöket el nem múlt igazságok szolgálatába fogva küzd a boldogabb magyar jövőéért”.*³⁰⁸

Szólnunk kell még Apor Vilmos politikai elkötelezettségéről. Gergely Jenő részletesen elemzi a két háború közötti keresztény szociális mozgalmakat, egyesületeket, az egyház és a politika viszonyát, és ezen belül a püspöki kar szerepét.³⁰⁹ Világosan kivehető e tájékoztatásból, hogy milyen fontos szerepet játszott Apor Vilmos győri püspök, akinek szociális tevékenysége mindvégig Prohászka vonalában maradt. Nemcsak az egyházi földreform sürgetését, hanem még az egyház politikai elkötelezettségét is szívügyének tekintette. A kereszténydemokrata irányzat – a haladó katolikusok csoportja: Széchenyi György, Katona Jenő, Barankovics István, Szekfű Gyula – a püspöki karban alig talált támogatásra; az 1940-es években elsősorban Apor Vilmos győri megyéspüspök támogatására számíthattak.³¹⁰ A püspöki kar kezdeményezésére az 1940-es évek elejétől felélesztették a Katolikus Népszövetséget, hogy fogja össze a politikusokat katolikus kérdésekben. Ebből születik meg 1943-ban a Keresztény Néppárt. Apor Vilmos kézbe vette a Népszövetség ügyét. De 1944 nyarán és kora őszén már egy kereszténydemokrata politikai párt szervezését támogatta.³¹¹

Apor Vilmos megyéspüspökként nemcsak a parlament felsőházának lett tagja, hanem földbirtokkal is rendelkezett: 14 ezer katasztrális holddal. Püspökségének első két évtizedében sokat foglalkozott a földkérdéssel. Kezdetől fogva támogatta a kishaszonbérletek kialakításának előmozdítását. Az egyházi birtok kisbérletekké alakításának tervét bevitte a Népszövetségbe is, ahol a konzervatív papság és a világi nagybirtokosok ellenkezésébe ütközött. Serédi Jusztinián prímás, akinek kétségei voltak aziránt, hogy a szociális reformokat kisbérletek útján elősegítheti az egyház, komolyan figyelmeztette Apor püspököt, hogy erre nem volt megbízása.³¹²

A Prohászka Ottokár és Giesswein Sándor győregyházmegyes pap által elindított szociális mozgolódás, XIII. Leó *Rerum novarum* kezdetű enciklikája szellemében fokozatosan kibontakozott: Pl. a Katolikus Néppárt, majd a Keresztény Szociális Néppárt későbbi változata a Prohászka és Giesswein keresztényszociális, majd keresztényszocialista kezdeményezései az utódok kezén egyre távolodtak az eredetileg önálló és haladó céljaiktól. A püspöki kar nem támogatta a gyökeres reformokat célzó katolikus társadalmi és ifjúsági mozgalmakat, csupán egyes tagjai, így Apor Vilmos álltak mögéjük elvi és időnként anyagi szolidaritásukkal.

1943. augusztus 23-án Győrben, Apor Vilmos palotájában titkos konferenciára gyűltek össze a katolikus reformmozgalmak és a Hivatás-szervezetek képviselői, továbbá a Katolikus Akció vezetői (összesen 23-an), hogy megvitassák a háború utáni teendőket. Itt kezdődött valójában a Demokrata Néppárt története. Létrehozták a titkos munkaközösség jelleggel működő Katolikus Szociális Népmozgalmat, amelynek lelki vezetését és pártfogását Apor Vilmos püspök vállalta. Ügyvezetője közös megegyezés alapján Kerkai Jenő S.J. lett külön hivatal nélkül, szellemi vezére pedig Kovrig Béla.

Kovrig professzor vezetésével egy szakemberekből álló munkacsoport *Magyar Társadalompolitika* címmel kidolgozott egy háromkötetes munkát. De mire 1944 májusában ez elkészült, Magyarország már német megszállás alatt állt. A hatalmas műben Kovrig és munkatársai elvi alapvetésül Jacques Maritain *Teljes humanizmus* című teocentrikus művét

³⁰⁸ HÖLVÉNYI 1998: 28-29.

³⁰⁹ Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. Budapest, 1997. 105-176.

³¹⁰ GERGELY 1997: 113.

³¹¹ GERGELY 1997: 137-138.

³¹² Szolnoky Erzsébet: *Fellebbezés helyett. Apor Vilmos püspök élete és vértanúsága*. Szeged, 1990. 118-119.

választották³¹³ (Kerkai is hivatkozik erre!)³¹⁴, majd felvázolták a magyar társadalom egészét felölelő reformpolitika tervét: pluralista demokrácia, a közjó érdekeit védő piacgazdálkodás, földreform-tervezet, a falusi társadalom felemelését célzó kezdeményezések stb. Fontos szerepet kapott a programban a magyar társadalom lelki-erkölcsi megújulásának terve. A lényeg: az alapvető emberi jogok biztosítása és egy új szociális államrend kialakítása, egy időben a nép szellemi és erkölcsi felemelésével.³¹⁵

Elhangzott belőle Prohászka Ottokár és Apor Vilmos kapcsolatának vizsgálata 2008. április 3-án, Budapesten a Központi Szemináriumban; Kerkai Jenőre vonatkozó részletei pedig 2008. április 5-én, Csákányban.

Publikálva jelenlegi, egyesített formájában In: *Távlatok*, 82. (2008/4.), 44-54.

³¹³ Maritain, Jacques: *Humanisme integral*. c műve 1936-ban jelent meg. Magyar fordítását lásd: Maritain, Jacques: *Az igazi humanizmus. Egy új keresztény társadalom evilági és lelki vonatkozásai*. Sárospatak–Budapest, 1996. – szerk.

³¹⁴ Kerkai Jenő: Maradj meg, magyar! In: KERKAI 1995: 163.

³¹⁵ Minderről bővebben: *Félbemaradt reformkor, 1935-1949. Törekvések Magyarország keresztény humanista megújítására, a haza és a szegénység szolgálatában*. (A Katolikus szemlében megjelent tanulmányok és a 2005-ben kiegészített, átdolgozott írások gyűjteménye). Róma, 1991 – Budapest, 2006. 177-179.

Orvos Levente: Prohászka hatása Mindszenty bíboros életművére

Mindszenty József 34 évvel volt fiatalabb Prohászka Ottokárnál. E kettőjük között fönnálló bő emberöltőnyi korkülönbség – figyelembe véve személyes találkozásait – csak fokozhatta a későbbi bíboros szemében Prohászka tekintélyét; akiről mindig a legnagyobb tisztelet hangján szólt. Homíliáiban, beszédeiben számos alkalommal utal a nagy püspökre. A Beke-féle szentbeszédgyűjtemény³¹⁶ indexe szerint Szűz Mária, Szent Péter és Pál, Szent Gellért, a nagy árpád-házi szentek és Pázmány után Prohászkát említi legtöbbször.

Legtömörebb és legkifejezőbb méltatását talán *Emlékirataimban* találjuk, amikor egy helyütt a megkínzott bíboros „*a szentéletű Prohászka Ottokár püspök, a magyar Egyház díszje és egyik legnagyobb lángelméje*”³¹⁷ álmatlanságára gondolva merít erőt saját szenvedéséhez. Az ÁVÓ börtönében elszenvedett egyik legkegyetlenebb kínzás az volt tudniillik, hogy a rabot nem engedték aludni. Kevésbé tömör, ám szintén beszédes jellemzés hangzott el tőle 1947. április 13-án, Prohászka halálának huszadik évfordulója alkalmából megrendezett székesfehérvári emlékmisén, ahol a bíboros az alábbi szavakkal emlékezett: „*Ki is volt ez az Isten szolgája? [...] Isten dalnoka, a Szentlélek földre küldött hárfája, ünnepi harang, a nemzet országjáró apostola, lélekgyűjtogatója, a jozefinizmus és szabadelvűség poshadt levegőjét a magasból kitisztító villám. A nemzet legmélyebb fájdalmainak megszólaltatója, a biztatás és jövő reményének angyala, akinél szebben, áldásosabban nem szólt magyar ajak. [...] Az] evangéliumi szociális igazságok meghirdetője és cselekvője, megvalósítója. Nagy szív, hősi áldozat, a közért két végén meggyújtott életgyertya.*”³¹⁸

Találkozások

Mindszenty már középiskolás korában találkozik az akkor már országos híru Prohászka írásaival, különösen a *Regnum Marianum Zászlónk* című folyóiratának hasábjain. Később, mintegy harminc év távlatából vallja diák éveiről, hogy a nagy püspök, benne éppúgy mint az egész magyar ifjúságban, az „*eszményiség lobogójaként élt akkoron*”³¹⁹. Kiváltképp Prohászka „magyar sorskérdések” iránti fogékonysága érdekelte, sőt „*izzította*”³²⁰ őket.

Mindszenty ugyanebben a beszédeben szól Prohászkával történt személyes találkozásairól, először 1911-ben, amikor Prohászka Szombathelyen tartott nagybőjti konferencia-beszédet, és amelyet ő, a végzős gimnazista, mindenki máshoz hasonlóan „*megkövülten hallgatott*”³²¹. Második alkalommal Mindszenty már felszentelt papként láthatta Prohászkát, akivel a szombathelyi vasútállomáson futott össze véletlenül. A püspök a menetrendről kérdezte a fiatal káplánt, aki megilletődött boldogsággal tájékoztatta s kísérte őt vonatához. Harmadik találkozásuk a Szociális Missziótársulat zalaegerszegi gyűlésén történt Prohászka halála előtt néhány héttel. Az apátplébános elnökölt, Prohászka pedig az ünnepi szónok tisztét töltötte be. Kifejező, hogy Mindszenty a személyes találkozás élénk színekkal

³¹⁶ *Egyházam és hazám – Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei. I-III.* Szerk. Beke Margit. Esztergom, 1991-1997.

³¹⁷ Mindszenty József: *Emlékirataim*. Budapest, 1989. 266.

³¹⁸ BEKE II: 44. Vö. Mészáros István: *A rózsafűzér bíborosa. Mindszenty-pillanatképek*. Budapest, [2003]. 28-29.

³¹⁹ BEKE II: 34. Vö. MÉSZÁROS 2003: 24.

³²⁰ BEKE II: 34.

³²¹ BEKE II: 34.

ecsetelt benyomásain túl az elhangzott gondolatok közül éppen egy szociális vonatkozására emlékezett vissza még így sok év után is.

Nem kimondottan találkozás, mégis ide tartozik, mert személyes gesztusként értékelhető a következő epizód. Mészáros István hiteles tanúkra hivatkozva említi,³²² hogy a bíboros „*a pusztza földön térdepelve*” „*hosszú időn át imádkozott*” a Faludy György és elvbarátai által ledöntött Prohászka szobor széttört darabjai mellett. A szoborledöntés egyértelmű válasz volt Prohászka püspök halálának 20. évfordulóján tartott országos ünnepségre.³²³

Prohászka hatása

Prohászka egész magyar egyházra kiterjedő apostoli működése 1882-ben teológiai tanárrá történő kinevezésével és első terjedelmesebb írásának az *Új Magyar Sion* – 1887 után *Magyar Sion* – című lapban való közlésével vette kezdetét. A szentéletű teológus és esztergomi spirituális legintenzívebb befolyást értelemszerűen a liberalizmustól meg nem fertőzött ifjúságra, főként a papnövendékekre gyakorolta. Közéjük tartozott a „*prohászka lelkületű, modern tanár*”³²⁴ Rogács Ferenc (1880-1961), későbbi pécsi megyéspüspök is, a kispap Mindszenty tanára és gyóntatója, akit elismerése jeléül bíborosként maga szentel majd püspökké 1948-ban. Érdeemes továbbá megfigyelni, hogy „*Mindszenty József legkedvesebb püspöktársa*”³²⁵ az a Shvoy Lajos, aki Esztergomban hat évig volt Prohászka lelki gyermeke, később pedig püspökutóda. Shvoy önéletrajzában megemlékezik erről az időszakáról. Beszámolója nemcsak saját rajongásának okaira világít rá, hanem a kispaptársak, vagyis az egész jövődö magyar egyház lelki világának is hiteles tükré:

„*Neki köszönök legtöbbet papi életemben. Katonás egyénisége, fegyelmezett, komoly és mégis kedves, leereszkedő modora egészen hatalmába kerített. Eleinte – mint gimnazista kispap – hetenként nála gyóntam, a teológián azután mint tanárom – mint a dogmatica specialis tanára – éppen úgy megfogta és lenyűgözte lelkemet. Ez az időszak volt életem legboldogabb szakasza. Előadásai magával ragadtak, elbűvöltek. Épp akkor írta az «Ég és Föld» című könyvét, magyarázatai de Deo et Trino³²⁶ olyan érdekesek voltak, hogy elfelejtettünk jegyezni, csak ittuk a nagyszerű gondolatokat és eszméket. Punktái pedig – amelyeket esténként adott –, és vasárnapi exhortációi – amiket tartott – oly gyönyörűek voltak, hogy nem egyszer álmélkodva hallgattuk a Szellemóriásnak csodálatos szavait és előadásait. Senki se akart elmenni Pestre a Centráléba³²⁷, vagy Bécsbe a Pazmaneumba. Elégséges tanulókat kellett odaküldeni. Pedig engem is fenyegetett a veszedelem.*”³²⁸

Prohászka írói, pásztori, papnevelői munkásságának hatására a tízes-húszas évektől kezdődően egyre nagyobb számban kerültek ki a szemináriumok padsoraiból prohászka lelkületű papok. Nincs tehát semmi különös abban a feltételezésben, hogy legtöbb kortárs paptestvérehez hasonlóan a vértanú bíboros is Prohászka eszméinek különös befolyása alatt állt. Az ugyanakkor már sajátosabb szempont, hogy a bíborost egyházi státusa illetőleg egyedi történelmi helyzete szinte determinálta, hogy a prohászka hagyomány kiemelkedő

³²² MÉSZÁROS 2003: 31.

³²³ A szobordöntésről bővebben: Barlay Ö. Szabolcs: A Prohászka-szobor ledöntése dokumentumok tükrében. In: *Prohászka Ottokár. Magyarország apostola és tanítója. Tanulmányok Prohászka eszmevilágáról*. Szerk. Szabó Ferenc – Mózessy Gergely. Szeged, 2002. 153-175.; Potó János: A lassan elfogyó emlékmű. Prohászka Ottokár szobra. In: *História*, 2003/10. 26-29. – szerk.

³²⁴ Maróthy-Meizler Károly: *Az ismeretlen Mindszenty*. Buenos Aires, 1958. 52.

³²⁵ Kovács Gergely: *Isten embere. Szentől szembe Mindszenty bíborossal*. Budapest, 2005. 56.

³²⁶ Az Istenről és a Szentháromságról – latin.

³²⁷ Értsd: a Központi Papnevelő Intézetbe.

³²⁸ Shvoy Lajos: *Önéletrajz*. Szerk. Mózessy Gergely. Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből I., Székesfehérvár, 2002. 11-12.

örököse, hovatovább beteljesítője legyen – amint ezt róla közvetlen munkatársa, Maróthy-Meizler Károly megállapítja.³²⁹

Maróthy-Meizler meglátása szerint Prohászka próféta, akit a Gondviselés még idejében, vagyis évtizedekkel a kommunista hatalomátvétel előtt azért küldött, hogy fölrazza tespedtségéből a magyar egyházat. Ám Magyarország apostola és tanítója egymaga csak a programot hirdethette meg, az elvek gyakorlati alkalmazását a maga mélységében és általánosságában véghezvinni már nem tudta; és pedig azért nem, mert noha programja „*napszámostól a hercegprímásig*”³³⁰ az egész nemzethez szólt, hangja lényegében csak a keresztény értelmiségig jutott el. Ennek az értelmiségnek lett volna feladata, beleértve az egyházi vezetést is, hogy életét a próféciához igazítsa, a tanítást pedig, főként annak gyümölcseit közvetítse a dolgozó osztályok felé, ám erre öt évtized is kevésnek bizonyult. Az egyház belső átalakulását így már csak az 1945 utáni új hatalmi rend tudta kieszközölni, részint épp azáltal, hogy Mindszenty személyében öntudatlanul és akaratlanul Prohászka reformelképzelései iránt fogékony főpapot segített a primási székbe. Maróthy-Meizler kiemeli, hogy Mindszenty nemcsak abban az értelemben lett Prohászka életművének jeles folytatója, hogy a legmagasabb egyházkormányzati hatalom birtokában képes volt annak elveit a legfelsőbb szintről érvényre juttatni, hanem azért is, mert származásánál, jelleménél fogva el tudta érni, meg tudta mozgatni az alacsonyabb néprétegeket is.

Konkrét párhuzamok

Azt mondhatjuk tehát, hogy Mindszenty József Prohászka-tiszteletét nem elsősorban a nagy püspök érdemeinek illetve saját mélységes lelki kötődésének hangsúlyozása, mint inkább pásztori és egyházkormányzati cselekedetei jelzik. Ami természetes is, hiszen a bíboros számára nem Prohászka személye volt a fontos – bár ezt igen nehéz különválasztani – , hanem maga a tanítás, amely jóllehet tisztán krisztusi, mégis Prohászka színre lépése nyomán vált igazán vonzóvá. Elvek és a belőlük forraszó gyakorlati, azaz vallási illetve közéleti alapállás – e kettő harmonikus egysége. Ez volt tulajdonképpen az egykori székesfehérvári püspök tanításának lényege, melyet Mindszenty is programjává tett.

Szociális kérdés, magyar sorskérdések

Mindannyiunk által ismert történelmi adottságok folytán kétségkívül a legfeltűnőbb programszintű párhuzam Prohászka és Mindszenty felfogásában a szakadék szélére sodródott magyarság sorsa iránti érzékenység, illetőleg a szociális kérdés végre-valahára történő rendezésének szándéka. Említettük, hogy a fiatal szombathelyi gimnazista már Prohászka olvasatában került kapcsolatba az akkortájt napirenden lévő problémákkal, „*a magyar kivándorl[ás], a nemzeti érzés, a testi és lelki tisztaság*”³³¹ körüli kérdésekkel, ám csak plébános korában nyílt lehetősége arra, hogy tevékenyen is hozzájáruljon a rábízottak szellemi-lelki inségének és fizikai nyomorúságának enyhítéséhez. Zalaegerszegen nagyszabású apostoli, népnevelői, szociális tevékenységét püspöke különböző címek adományozásával honorálta, melyet Mindszenty nem önmagában a kapott rang miatt értékelt, hanem – ahogy emlékirataiban vallja – „*mert ezáltal könnyebben értem el gyakorlati eredményeket megyei, állami hivatalokban, vagy sok esetben éppen a kormánynál*”.³³²

³²⁹ MARÓTHY 1958: 69.

³³⁰ MARÓTHY 1958: 69.

³³¹ BEKE II: 34.

³³² MINDSZENTY 1989: 32.

A keresztényszocialista országgyűlési képviselő, Maróthy-Meizler Károly idézett monográfiájában bőségesen ír Mindszenty politikai, nevezetesen keresztényszocialista elkötelezettségéről, melyet Prohászka hatásának tulajdonít. Rögtön hozzá kell tenni, hogy Mindszenty Prohászkaéhoz hasonlóan nem rajongott a pártpolitikáért, sőt eltekintve attól, hogy tizenkilenc után kényszerűségből elvállalta a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (KNEP) Zala megyei elnöki posztját, teljesen kivonta magát belőle. Emlékirataiban kifejti ez irányú álláspontját, miszerint a papságnak – azzal együtt, hogy a politikus papok „*válságos időkben és kivételes helyzetekben olykor használhattak is Egyháznak és hazának*” – nem szerencsés részt vennie a hivatásos politikában. Bár a hatékonyabb érdekérvényesítés miatt a közéleti szereplés egyéb formái, például az „*országrontók ellen tollal és szóval*” való küzdelem vagy a keresztény politikusok „*határozott és világos*” támogatásának nemes feladata sem mellőzhetőek.³³³

Mindszenty szociális gondolkodásának jellegzetes sarokpontja éppen az a földreform, amelyet Zichy Nándor és Prohászka már a 19. század végén szorgalmazott és amelynek általános rendezésére sohasem került sor egyházi részről. Hű képet fest Mindszenty földkérdésben elfoglalt álláspontjáról, hogy Tátray Istvánnal (1893-1941) még a szociáldemokraták agrárprogramja előtt, a húszas évek végén kidolgozott egy birtokpolitikai tervezetet, melyet később módosításokkal mind az Imrédy-, mind a Teleki-kormányzat felhasznált.³³⁴ Nem rajta múlt, hogy elgondolása a nagybirtokos osztály tiltakozása miatt még ebben a felpuhított formában sem jutott el a megvalósulásig; az pedig egyenesen a magyar egyház tragédiája, hogy mindössze fél évvel az előtt, hogy hercegprímásként 1945. augusztusában kormányzati pozícióba került, már megtörtént a földosztás, ráadásul a Parasztpárt és a kommunisták forgatókönyve alapján, vagyis minden korábbi elképzelést felülmúló formában. Ennélfogva beiktatása után tizenegy nappal kiadott püspökkari körlevelében Mindszenty már csak a rendelet súlyos igazságtalanságai ellen tudott szót emelni, elérve ezzel azt, hogy politikai ellenfelei paradox módon a földreform ellenségének bélyegezzék. Mindszenty más tekintetben nem emelt kifogást a kialakult helyzettel szemben, sőt nemsokkal a történetek után, 1945. december 6-án XII. Pius pápához intézett levelében³³⁵ a Szentatya hozzájárulását kéri, hogy a kódex vonatkozó, „*az egyházi vagyon világiak kezébe kerüléséről*” szóló rendelkezése alól felmentést adhasson azon gazdák számára, akik az egyházi birtokokból jutottak földterülethez.

A konkurens Mindszenty szociális elkötelezettségét a kommunista rendszer – amúgy érthető módon – igyekezett kétségbe vonni, ezért a főpap életének ez a szegmense aránylag ismeretlen. Hasonló okokból, viszont épp ellenkezőleg került hangsúlyozásra a „*reakciós vagy harcos sovíniszta*”³³⁶ bíboros, „*a nép ellensége*”³³⁷ – következképp tevékeny hazaszeretete, fokozott érzékenysége a nemzeti sorskérdések iránt általánosan ismert ma is. Ennek elemzésére tehát most nem szükséges kitérnünk.

Egységtörekvés

Prohászka és Mindszenty ökumenikus irányultsága lenne a másik hangsúlyos párhuzam, amelyre oda kell figyelni. Hogy Prohászka nemcsak elkötelezte magát a keresztény felekezetek közötti kiengesztelődés előmozdítására, de sokat és hatékonyan tett is e cél

³³³ MINDSZENTY 1989: 28.

³³⁴ MARÓTHY 1958: 179-180.

³³⁵ Mészáros István: *Mindszenty-leveleskönyv. Gondolatok a bíboros leveleiből 1938-1975*. Budapest, 1997. 23.

³³⁶ Közi Horváth József: *Mindszenty bíboros*. München, 1980. 84.

³³⁷ KÖZI HORVÁTH 1980: 58.

érdekében, azt különösen Ravasz László református püspök³³⁸ illetve Reményik Sándor³³⁹ evangélikus költő méltatásai bizonyítják legékezebben.

Az igazsághoz tartozik azonban, hogy ehhez a viszonylagos közeledéshez a Tanácsköztársaság és nyomában Trianon tragédiája teremtette meg a kiindulási alapot. Világossá tette ugyanis, hogy a korábban kibékíthetetlennek hitt katolikus-protestáns ellentét eltörlül a nemzet- és egyházpusztulással fenyegető radikális irányzatok keresztényellenességéhez képest. Ezt az argumentumot már használja Prohászka is, ám a „*Pannonhalma és Debrecen, Esztergom és Eperjes közti*” „*aranyhidak*” víziója, vagyis „*a közös nagy ellenség, a keresztény kultúra megmételvezői, keresztény magyarságunk sírásói[val]*”³⁴⁰ szembeni összefogás égető szükségessége csak 1945 után, nem utolsósorban épp Mindszenty törekvéseinek köszönhetően lesz kézzelfogható valósággá.

A közös ellenséggel folytatott küzdelem, különösen a primásnak a keresztény felekezetekhez tartozó hitvallásos iskolák és a kötelező hitoktatás megmentésére irányuló harca meghozta az eredményt legalábbis ökumenikus szempontból. Gondolhatunk arra, hogy a hercegprimás beszédein, körmenetein nagy számmal jelennek meg protestánsok is, vagy hogy a közös célok és üldöztetés példás egységbe kovácsolta a nagy keresztény egyházak hitvalló vezetőit (Mindszenty, Ordass Lajos, Ravasz László).

Mindezekon túl Mindszenty egyedülálló gesztusaként értékelhető, hogy 1946. november 30-án Debrecenben, a kálvinista Rómában szenteli püspökké Bánáss Lászlót. Talán Prohászka aranyhídja járt az eszében amikor meghozta egyháztörténelmi jelentőségű döntését. A gesztus mindenesetre nem maradt szó nélkül. A reformátusok valóban irányukban tett lépésként értékelték a kardinális debreceni útját – az egyik református hetilap még „*egyetlen magyar kálvinistá[nak]*”, „*tiszteletbeli kálvinistá[nak]*”³⁴¹ is kikiáltotta Mindszentyt. Ravasz László püspök szintén szükségesnek látta viszonzni a primás látogatását, melyre az *Új Ember* szerkesztőségében került sor. Mindszenty azonban ismét lépéselőnybe került, mivel felajánlotta Ravasz püspöknek azt a lehetőséget, hogy a jövőben protestáns cikkek, közlemények jelenjenek meg a katolikus hetilapban.

Mészáros István a Mindszenty-leveleskönyvben a bíboros két Ravasz László püspökhöz címzett személyes hangvétellű levelét³⁴² is közli. Az egyikben a református püspök „*nemeslelkű hitvesének elhunytáról*” értesülve fejezi ki együttérzését, és biztosítja őt mind az elköltözöttért mind az őt gyászolókért végzett imáiról. A másik levélben sorstársaként köszönti a 90 éves püspököt, akivel közösen mond dicséretet a hosszú életet adó Istennek, mert – mint mondja – „*eszközei lehettünk nemzetünket intő terveiben*”.

Levelek

Mindszenty egyházkormányzati tevékenységének nem elhanyagolható részét alkotja primási levelezése. Több Prohászka-val kapcsolatos leveléről tudunk, melyek további adalékokkal színezhetik az eddig tárgyaltakat.

Sorrendben az első jelentősebb levél 1946. január 7-i keltezésű. Ebben a primás Tildy Zoltán miniszterelnöktől kéri, hogy vegyék le a Magyar Miniszterelnökség sajtóosztálya által közzétett *A fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek jegyzékének* listájáról Prohászka *Diadalmas világnézet* című írását. „*Ez a mű – érvel Mindszenty – a magyar*

³³⁸ Ravasz László: *A Tábor hegy ormán*. Budapest, 1928. 126-128.

³³⁹ Prohászka Ottokár: *Modern pünkösöd*. Szerk. Frenyó Zoltán. Budapest, 2005. 536-537.

³⁴⁰ ÖM 20, 311.

³⁴¹ MARÓTHY 1958: 316.

³⁴² MÉSZÁROS 1997: 36., 74.

katolikus irodalom legnemesebb alkotásai közé tartozik, az összes európai nyelvre lefordították. Ha éppen az eredeti nyelven semmisítik meg, jóvátehetetlen szellemi és erkölcsi kárt okoznak ezzel.”³⁴³

Időrendben a következő levél³⁴⁴ keletkezési dátuma 1946. augusztus 16. A tárgy ismét egy kérelem, de címzettje ezúttal XII. Pius pápa. A hercegprímás ebben a legnagyobb tisztelettel arra kéri a Szentatyát, hogy törölje Prohászka 1911-ben indexre került három művét a tiltott könyvek listájáról. Hat pontban foglalja össze érveit, bár a levéltári adatok alapján úgy tűnik, hogy ebből ötöt Schütz Antal fogalmaz és csak az utolsó származik Mindszentytől. E hatodik pontban a bíboros arra hivatkozik, hogy a „bolsevisták” a teljes Prohászka-sorozatot betiltották és ezért „*a Szentszék nemes gesztusa*” lenne, ha az említett művek lekerülnének az egyházi indexről, „*annál is inkább – fogalmaz a kardinális – mivel [Prohászka] kanonizációja Tóth Tihamér püspökkel együtt sokak számára kívánatos lenne*”. Meg kell jegyezni, hogy a Prímási Levéltárban található levélmásolaton ez az utolsó sor – valószínűleg Tóth Tihamér miatt – ki lett húzva. Nem tudjuk, hogy végül is át lett-e fogalmazva, vagy enélkül ment el, mint ahogy a Szentszék válaszáról sincs információnk, ennek ugyanis nincs semmiféle nyoma.

Mindszenty kérelme főleg előde, Serédi Jusztinián hozzáállásának tükrében kontrasztos igazán. Shvoy Lajos már 1942-ben lépéseket tett Prohászka boldoggá avatásáért, ennek érdekében országos mozgalmat is életre hívott. Törekvései azonban Serédi bizonyos „*aggályain*”³⁴⁵ zátonyra futottak, aki Prohászka indexen lévő művei miatt nem tartotta időszerűnek Shvoy kanonizáció irányában tett lépéseit, sőt úgy vélte, hogy Róma esetleges negatív visszajelzése miatti „*felsülés*”³⁴⁶ káros következményekkel járhat az egész magyar egyházra s Prohászka hírnevére nézve is. Serédi gyanúja igazolódott ugyan, amikor Shvoy érdeklődésére a Szentszék azt a tájékoztatást adta, hogy az indexügyn kívül más „*súlyos problémák*”³⁴⁷ is akadnak Prohászkaival, azonban nem világos, hogy ez mennyiben indokolta a „*Prohászkaért*” elnevezésű társadalmi egyesület megszüntetését, minthogy ezt a Püspöki Kar 1943. októberében Serédi indítványára elrendelte.³⁴⁸

A harmadik levél a bíboros elfogatása előtt alig több mint egy hónappal keletkezett (1948. november 5.). Ebben az öt ért „*egyre erősödő, igaztalan támadások[ra]*” utalva köszöni meg a székesfehérvári püspök és egész egyházmegyéje „*jóleső együttérzését*”, majd így folytatja: „*A nyugodt lelkiismeret, és a nemes lelkek, köztük Ottokár püspök egyházmegyéjének papsága és hívei megértő szeretete a támaszom és erősségem.*”³⁴⁹

Végezetül az utolsó rendelkezésünkre álló levelét³⁵⁰ 1972. november 27-én már Bécsben fogalmazza Mindszenty. A levélben, melyet Paolo Bertoli bíboros-prefektushoz intéz, arról kér tájékoztatást, hogy „*megindult-e, illetve hogyan áll a következők boldoggá avatási ügye*”. Itt több nevet felsorol, köztük Prohászka Ottokárét is.

Ahogy fentebb megjegyeztük, nem tudni, hogy Róma végül is válaszolt-e a bíboros Prohászka ügyében még 1946-ban előadott kérésére. Az sem ismeretes, hogy erre a mintegy harminc évvel későbbi levélre érkezett-e érdemi reakció. Ám témánk szempontjából ennek

³⁴³ MÉSZÁROS 1997: 24.

³⁴⁴ PL, 5281/1946. Vö. MÉSZÁROS 1997: 31.

³⁴⁵ Meszlényi Antal: *Magyar szentek és szentéletű magyarok*. München, 1976. 183.

³⁴⁶ MESZLÉNYI 1976: 183.

³⁴⁷ Barlay Ö. Szabolcs: *Prohászka Ottokár életének titka*. Jubileumi sorozat 1. Székesfehérvár, 2009. 134. A feljelentés bizonyára „túl jól” sikerült... Bővebben lásd itt: Adriányi Gábor: *Prohászka és a római index*. Budapest, 2002.; MESZLÉNYI 1976: 183.

³⁴⁸ BARLAY 2009: 134.

³⁴⁹ SzfvPL – No.5866 – Mindszenty, 1948. XI. 5.

³⁵⁰ MÉSZÁROS 1997: 76.

nincs túl nagy jelentősége, hiszen Mindszenty József bíboros válasz nélküli felterjesztései önmagukban is mutatják, hogy szívesen látta volna Prohászka Ottokár püspököt a kanonizált szentek sorában.

Elhangzott 2009. április 4-én Budapesten, a Központi Szemináriumban.

Publikálva korábban a szerző honlapján: <http://www.orvosl.hu/pdf/prohaszka-mindszenty.pdf> – hozzáférés 2009. június.

Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár zsidóellenességéről

Saját felelősségünkről

A történésznek joga – és kényszerű kötelessége is –, hogy munkája során tematizáljon: a sokarcú valóságnak csak a rendelkezésére álló keretekben befogható szeletét tegye vizsgálódásának tárgyává. Ugyanakkor nem tévesztheti szem elől a befogadó oldal felkészültségét sem: tisztában kell lennie azzal, hogy a világ hajlamos a leegyszerűsítésre, az egyszavas címkézésre.

Prohászka Ottokár a magyar egyháztörténet kimagasló alakja. Ezt sokszor és sokan leírták már, szakmai körök soha nem vitatták. Életműve rendkívül szerteágazó. Egyszerre volt a papnevelést megreformáló spirituális, lelkiprovokáló, teológus, filozófus, lelki író, misztikus, újságíró, sajtószervező, szociális apostol, politikus, szónok, egyházkormányzó és puritán főpap – mondhatnánk: polihisztor. A leggyakrabban a neve mellett felbukkanó jelző mégis az a médiában, hogy antiszemita. (És ez még a jobbik eset, hiszen – e kifejezés torzult szinonimájaként – megkapta már azt is, hogy „rasszista” egy esztétától, s hogy „rémséges elme” egy protestáns teológustól – akitől viszont elvárható lenne, hogy rálátással rendelkezzen az életmű más területeire.³⁵¹) Mivel az életmű különböző aspektusai eltérő szentitívitásúak, kiszámítható, hogy a közvéleményben egyszavas epiteton ornans-ként mi fog rögzülni. Bizonyos véleményformáló körök pedig meglehetősen látványosan – és vélhetően tudatosan – igyekeznek erősíteni is a gondolattársítást. Csak példaképp említem a közelmúltból a Páva utcai holokauszt-kiállítás sokszor vitatott képaláírását; vagy a Heti Világgazdaság 2006-os Babel Balázs interjúja fölé szerkesztők által helyezett kiemelés – mely ellen a kalocsai érsek tiltakozott is.³⁵²

A címke pedig a részleteket nem ismerő tömegek számára maga a személy – függetlenül attól, hogy tartalma valós-e vagy nem; hogy egy életmű egészének mekkora szeletét fedi le.

Prohászka esetében pedig különösképpen így van ez, hiszen a historiográfiai előzmények miatt generációk nőttek fel úgy, hogy nem hallottak, nem hallhattak róla mást. A püspök 1927-ben bekövetkezett halála után ugyanis életművének tudományos feldolgozása gyorsan megkezdődött – Schütz Antal, Sík Sándor, Rezek Román munkája nyomán –, de nagyobb hangsúlyt kapott értékelésében a politika. Annak a „keresztény kurzusnak” vált a püspök ikonjává, melyet életében maga is ostorozott. Az emelte piedesztálra, azzal is bukott el – Károlyi kerti szobrának sorsa szinte szimbolizálja ezt. A diktatúra éveiben a pártállam tette Prohászkat indexre. Könyvei eltűntek a közkönyvtárakból, műveinek újabb kiadásait idehaza 1990-ig megakadályozták. Egyházi szerzők ritka – a cenzúra miatt tartózkodó hangvétellő – megemlékezésein³⁵³ és Gergely Jenő írásain túl jószerivel annyi hangzott el róla 40 éven át: „a klerikális reakció képviselője, antikommunista és antiszemita”.³⁵⁴ A diktatúra kulturális terrorja egyszerűen kiirtotta a Prohászka-ismeretet. Máig szíven üt, ahogy a szakma jelesei a

³⁵¹ Bogmér Farkas: A gyűjtő és a város. In: *Árgus*, 15. évf. (2005) 9. sz.; Majnai Tamás: Levélféle Fabiny Tamás evangélikus püspökhöz. In: *Élet és Irodalom*, 50. évf. (2006) 16. sz.

³⁵² Szőnyi Szilárd: A vádlottak padján. In: *Heti Válasz*, 6. évf. (2006) 9. sz.; „Az lenne a jó, ha nem kellene foglalkoznunk a pártokkal”. In: *Heti Világgazdaság*, 28. évf. (2006) 15. sz. Az érsek tiltakozása a következő szám elején, olvasói levélként olvasható.

³⁵³ Ld.: a *Vigilia* 39. évf. (1974) 12. száma; Fényi Ottó: Prohászka Ottokár 1905-1927. In: *A székesfehérvári egyházmegye jubileumi névtára 1977-ben*. Székesfehérvár, 1977.

³⁵⁴ Ld. pl.: E. Fehér Pál: Néhány szó egy különös kísérletről. In: *Élet és Irodalom*, 19. évf. (1975) 1. sz.

„teljes”, az „igazi” Prohászkaért próbáltak fellépni – de ezt csak a rendszerváltás után tehették.³⁵⁵

E historiográfiai kontextusban érthető, ha az egyházi oldal érzékenyen reagál arra, ha valahol ismételen *csak* „Prohászka antiszemitizmusa” kerül elő – az ugyanis a letűntnek hitt kort idézi vissza.³⁵⁶ Olyan kollégával azonban, aki a Prohászka-életmű más területeinek feltárásához is tevőlegesen hozzájárult már,³⁵⁷ a vitát örömmel vállalom.

A kérdésről beszélni is kell. A rendszerváltás óta újraindult egyházi Prohászka-kutatásban sem számít a téma tabunak,³⁵⁸ egyébként korábban se számított annak.³⁵⁹ Itt az ideje egy árnyalt, előítélet-mentes Prohászka-kép kialakításának, az eddig elhanyagolt kérdések vizsgálatának is – magam ezen fáradozom.

A szavakról

Az 1890-es évek közepétől kezdődő bő három évtizedet kell vizsgálnunk. A feladat különleges nehézsége a szavak egykori és mai – tudatunkban óhatatlanul jelenlévő – jelentésárnyalatának különbözősége. Az élet más területein is meg kell ezzel küzdeni, hiszen a politikai korrektség újabb és újabb kifejezéseket tol a közbeszédből a szalonképtelen tartományba át. A holokauszt borzalmi pedig gyakorlatilag minden zsidósággal kapcsolatos kifejezést teljes mértékben átértékeltek. Mai ismereteink, tudásunk, szóhasználatunk visszavetítése nem segít megérteni a tárgyalt kort. Ma rosszízű *zsidókérdésről* beszélni – Jászi Oszkár lapja 1917-ben még külön ankétot szentelt ennek az eltagadhatatlan, létező problémának. (Az ott elhangzó véleményekhez képest egyébként már elhelyezhetőek Prohászka nézetei egy korabeli palettán – ebben az összevetésben nem ő bizonyul szélsőségesnek vagy programadóknak.³⁶⁰)

Még maga az *antiszemitizmus* kifejezés sem egyértelműen negatív a korban. Jellemző Prohászka bizonytalansága is, hogy önmagára nézve elfogadja-e e minősítést. Egy 1902-ben keletkezett cikkében megjegyzi, neki „*az egészen mindegy, hogy mások, kik matricákkal és frázisokkal dolgoznak*”, azaz milyen jelzőket aggatnak rá.³⁶¹ 1909-ben egy magánlevélben így fogalmaz: „... *oly nagy a keresztények közt a halandóság; tehát segítsük a gyöngéket. Ez az én antiszemitizmusom. Csak zsidó miliő lehet az; ahol ilyesmit antiszemitizmusnak hívnak*”.³⁶² Parlamenti beszédében 1920-ban viszont kategorikusan elutasítja –

³⁵⁵ Koncz Lajos: A Prohászka-kutatások sorsa és áramlatai. In: *Prohászka Önmagáról*. Szerk. Szabó Ferenc. Szeged 1999. 97-112.p.; ill. Szabó Ferenc: A Prohászka-kutatás története. In: *Prohászka – Püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 13-21.

³⁵⁶ Csak néhány reakció: Szabó Ferenc: A teljes Prohászkaért. In: *Távlatok*, 17-18. (1994/ 3-4.) 412-421.; Szabó Ferenc: Antiszemita volt-e Prohászka? In: *Új Ember*, 60. évf. (2004) 4. sz. 3.; Mózessy Gergely: Gondolatok a „Mi Újság?”-ban megjelent cikk kapcsán. In: *Szent István Városa*, XV. évf. (2006) 2. sz. 3-5.

³⁵⁷ Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár és Mayer Károly nagyprépost tiltakozása az egyházi birtokok „likvidálása” ellen – 1919. június 10. In: *Prohászka Ottokár. Magyarország apostola és tanítója. Tanulmányok Prohászka eszmevilágáról*. Szerk. Szabó Ferenc – Mózessy Gergely. Szeged 2002. 97-117.

³⁵⁸ Lásd a – részben – Székesfehérvári Egyházmegye szervezésében tartott konferenciákon Gergely Jenő előadásai; ill. Barlay Ö. Szabolcs: *Hítvédelem és hazaszeretet Prohászkanál*. Székesfehérvár 2003.; Orvos Levente: Prohászka Ottokár és a zsidókérdés. In: *Prohászka – Püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 135-220.

³⁵⁹ Schütz Antal: *Prohászka pályája*. Budapest 1929; Belon Gellért: Prohászka tragédiái. In: *Vigília* 39. évf. (1974) 12. szám; újra közli Prohászka Ottokár: *Modern katolicizmus*. Szerk. Koncz Lajos. Budapest 1990. 385-401.

³⁶⁰ Ismerteti: BARLAY 2003: 98-103.p.

³⁶¹ Prohászka Ottokár: Szocialisták és antiszemiták. In: *ÖM* 21, 250-253.

³⁶² SzfvPL – Prohászka-Gyűjtemény. Schwarzbach Flórához, 1909. január 23.

figyelemreméltó módon –: „*Nem vagyok antiszemita, amint nem vagyok antigermán, nem vagyok antigall, nem vagyok antiangol*”.³⁶³

E szövegek mind a magyarság gazdasági-, kulturális- illetve egészségvédelme körül forognak, melyre Prohászka alkotta meg a *hungarizmus* kifejezést. De ennek is gyökeresen más a jelentéstartalma, mint amivé Szálasi formálta később.

A különösen rosszízű *faj*-fogalom használata kapcsán tisztában kell lennünk a korszak nehézségével: a 19. század végére elharapódzó „felekezeten kívüliség” és az asszimilációs folyamat részeként megkezdődő „kikeresztelkedési hullám” miatt már csak vallási közösségként leírni, statisztikailag számon tartani nem lehetett azt a zsidóságot, amelynek történetében a vallási és a nemzettudat sajátosan és tiszteletreméltón egybeforrott. Ez azonban messze nem a hitleri fajelmélet világa.³⁶⁴

Mindezt Prohászka szövegekkel találkozva nem felejthetjük el, különben önmagunkat csaljuk meg. Tovább fokozza nehézségeinket, hogy a német anyanyelvű, a magyart csak gyermekkorában elsajátító Prohászka nyelvezetének két alapvető sajátossága van: a teljesen le nem vetett germanizmusok és az egyedülálló plasztikusság.³⁶⁵ Világéletében erős képeket használt, ez alól a zsidókérdésben tett megnyilvánulásai sem kivételek. Néhány számomra is tarthatatlannak látszó, saját korában is valószínűleg az elfogadhatóság határát túllépő megfogalmazása kapcsán ez sem felejthető el – de egyúttal az is vizsgálendő: milyen kontextusban és hol hangzik valami el. A naplójegyzetek ugyanis például csak a személyiség pillanatnyi állapotáról tanúskodnak, nem a nyilvánosságnak születtek iránymutatásul; az újságcikkek pedig nem választhatók el azoktól a provokáló megnyilvánulásoktól (elsősorban visszakereshető cikkektől), amelyekre válaszul születtek.

A teljesség igényéről és az okokról

Gyakran elhangzó vád, hogy Prohászka életét végigkíséri a zsidóellenesség, nézetei e tekintetben változatlanok.³⁶⁶ Ez egyszerűen nem igaz. Az életművet záró *Zsidó testvéremhez* címzett írás hangvételében, megfogalmazásaiban egyaránt saját korán túlmutató szöveg. Csak – mivel hangvétele egyáltalán nem illik bele a prejudikált és leegyszerűsítő „antiszemita Prohászka”-képbe –, a püspök kritikusai rendszeresen elfelejtik megemlíteni vagy idézni. Ahogyan azok a publikált, és e képbe nehezen beleilleszthető tények is többnyire árnyékban maradnak, hogy Prohászka Fehérvárott tüntetőleg sétált karon fogva a rabbival a főutcán; hogy konferenciabeszédeinek az Egyetemi templomban a pesti főrabbi is rendszeres hallgatója volt;³⁶⁷ hogy a legnagyobb tisztelettel szólt a hitét élő zsidóságról; hogy saját bevallása szerint is örömmel barátkozott fehérvári zsidókkal (orvosokkal, ügyvédekkel); hogy lelki gyermekei közt nem egy kikeresztelkedett zsidó volt.

Noha Prohászkatól kritikusai gyakran idéznek, zsidóellenes beállítottságának okait többnyire nem vizsgálják. A dolog nem meglepő: a hazai antiszemitizmus-kutatás sajátossága, hogy a történetek dokumentálására tett hatalmas és tiszteletreméltó erőfeszítések mellett az okok vizsgálata elsikkadni látszik – legalább is a nagyközönség számára

³⁶³ Legfrissebb kiadása: *Prohászka Ottokár parlamenti beszédei*. Szerk. Barlay Ö. Szabolcs – Kiss Antal. Írások Prohászkaról 4. Székesfehérvár, 2006. 41-59.

³⁶⁴ A probléma tulajdonképpen ma is élő. Néhány éve létezett törekvés, amely etnikai kisebbségként kívánta regisztrálni a zsidóságot Magyarországon.

³⁶⁵ Sík Sándor: *Gárdonyi, Ady, Prohászka*. Budapest, [1928].

³⁶⁶ Pl.: Monori Áron: A numerus clausus és a magyar katolikus sajtó 1919-1920. In: *Médiakutató*, 4. évf. (2003) 2. sz.; Ungváry Krisztián: A progresszív és a vállalhatatlan. In: *Heti Válasz*, 6. évf. (2006) 12. sz.

³⁶⁷ Horváth Kálmán: Ottokár püspök a szívekben, kézirat. (Székesfehérvár, Prohászka-Gyűjtemény, PR VII/38.) Szemelvényeket közöl belőle Horváth Kálmán: *Prohászka a szívekben*. Szerk. Barlay Ö. Szabolcs. Székesfehérvár, 2005.

felmutatott eredményekben.³⁶⁸ Márpedig Bibó István értelmezése szerint „*nem mindenki antiszemita, aki [...] bírálja a zsidókat.*”³⁶⁹

A dolog azért is fontos lenne, mert a Prohászka érvelése, a szövegek tónusa eltérő
- az *egyházpolitikai küzdelmek* idején – amikor az egész magyar közélet hihetetlen mértékben durvult el;

- a *gazdasági nemzetvédelem* terén – aminek legfőbb oka, a zsidóság felülreprezentáltsága kulcspozíciókban statisztikai tény;

- *erkölcsvédelmi ügyekben* – amely mögött a hasonló kulturális felülreprezentáltság húzódik meg, és ahol a gyakorló lelkipásztor tapasztalataival nehéz vitába szállni;

- és a *Tanácsköztársaság után* – melynek felső- és középvezetői közt nagy számban voltak zsidók, és aminek bukása után egyébként a bosszútól óvott Fehérvár püspöke.

Mindez önmagában nem menti az általánosítás hibáját – de magyarázza egy egész társadalom és kor zsidóellenességét. És mindjárt más kontextusba helyezi a mai jogfelfogásunk szerint igazságtalan, Prohászka által támogatott numerus clausust, amely az egyetemek háború utáni túlzásfoltysága által felvetett problémák megoldásán túl a zsidósággal szemben felgyülemlett feszültséget is levezette egy időre. (S nem fegyverrel, mint ugyanekkor Bécsben.³⁷⁰)

Az okok vizsgálata felveti azt a komoly kérdést is, hogy vajon valóban mai értelemben vett antiszemitizmus-e Prohászka eltagadhatatlan, de korántsem abszolutizálható zsidóellenessége. (Még fontosabb kérdés, hogy használói mit is értenek pontosan az antiszemitizmus alatt – hiszen a fogalom leegyszerűsít, összemossa az egymástól messze eső tónusokat, a közgondolkodás pedig – érthetően – elsődlegesen a szélsőséges fajelméletekre asszociál a szóról.) A zsidóság – különösen a vallását és gyökereit vesztő része – hihetetlen módszerekkel és tempóban volt képes bontogatni a keresztény értékeket valló társadalom tabujait. Ezeknek az értékeknek a védelme, az úgynevezett antijudaizmus pedig – erkölcszociológiai szempontból is – védhető álláspont. De nem csak kulturális és erkölcsvédelmi kérdések kapcsán érdemes ezen elgondolkodni, hanem a „gazdasági önvédelem” kérdésében is: Orvos Levente a numerus clausus és a modern monopólium-ellenes törvények rokonságára hívta fel a figyelmet kifejtve, hogy mindkét esetben a tágabban értelmezett közjó érdekében történt jogkorlátozás. Jelenkori párhuzamként bevándorlási, illetve külföldi állampolgárok munkavállalására vonatkozó korlátozó, ember és ember közt különbséget tevő jogszabályokat is hozhatunk a nemzetközi gyakorlatból. Nem felejtethetjük el, hogy a zsidóság is különbséget tesz ember és ember közt: hagyományosan eltérően viszonyult a saját köreiből származókhöz és a „goj”-okhoz. Végül nem hagyhatjuk figyelmen kívül a kornak azt a szempontját sem, amit ma leginkább „nemzetbiztonsági kockázat” néven összegezhetnénk: a cionizmus eszméjét, melynek következményeként a zsidóság egy része nem csak egy haza építésében számított elkötelezettnek.

A fenti a tényezőket – mint a zsidóellenesség okait – külön-külön kéne mérlegre tenni. Bizonyára van, amiben túlzott volt Prohászka aggodalma, vagy hibás volt ítélete. De nem mérlegre tenni, és csak Prohászkat ítélni el nézeteiért, ráadásul kiragadva személyét egy – mai fogalmaink szerint, utólag – alapvetően antiszemitanak bélyegezhető társadalomból: súlyosan egyoldalú magatartás.

³⁶⁸ Ld.: Szőnyi Szilárd idézett írását. Ezért Barlay és Orvos csak egy alapos korrajz felvázolása után teszi mérlegre Prohászka zsidókérdésben képviselt álláspontját.

³⁶⁹ Újabbán idézi: Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár élete és műve (1858-1927)*. Budapest, 2007. 245-246.

³⁷⁰ Utóbbira lásd Prohászka nemzetgyűlési beszédét, Vö.: BARLAY-KISS: 2006.

Prohászka felelőségéről

Mai korunk a holokauszt utáni kor. Természetes, hogy mai ítéletalkotásunk Prohászka zsidóellenességéről elsősorban annak a függvénye, mennyire tekintjük személyét a vézskorszak előfutárának.

Meggyőződésem: e tekintetben a végső vélemény mindig is szubjektív marad. Az elhamarkodott, indulatból, esetleg címkék hatására történt személyes ítéletalkotást megelőzendő – vagy korrigálendő – bizonyos szempontokat viszont érdemes rögzítenünk.

Tény: Prohászka Ottokár 1927. április 2-án hunyt el. Nem érthette meg mindazt a borzalmat, mely a második világháború alatt történt. Ha további másfél évtized földi élet megadatott volna neki, maga tehette volna egyértelművé megítélését. Arról csak akadémikus vita folytatható, hogy mit tett volna, ha megéri a vézskorszakot. Érvként egyik oldalról felhozható az elesettek és a társadalom perifériájára szorultak iránti mindenkori, gyakorlati tettekben megnyilvánuló elkötelezettsége, másik oldalról a jogkorlátozó – de nem jogfosztó! – numerus clausus korábbi támogatása – ám ez az egész problémafelvetés történelmietlen. Nem eszköztárunkba illő.

Pro és kontra hozhatók érvek közvetlen környezetének vagy neveltjeinek háború alatti magatartásáról (Shvoy Lajost például, egykori diákját és püspökutódját elhurcolták a nyilasok³⁷¹) – de ez Prohászka személyére nézve csak közvetett információkat hordoz.

A püspök kárhozzátói leginkább az általánosítást vetik szemére. Le kell azonban szögeznünk: a korban a „zsidókérdés” kapcsán gyakorlatilag minden szerző általánosítva fogalmaz Jászi Oszkártól Tábor Bélán át Szabó Dezsőig. És sok kortársával ellentétben Prohászka képes volt distinkciókat is tenni.

Kulcskérdés, hogy Prohászka életében előrelátható, megjósolható volt-e mindaz a rettenet, ami később történt. A válasz egyértelmű nem: egyetlen olyan látnoka sem volt az országnak, aki megsejtette volna a jövőt.

Fontos mérlegelni, hogy a húszas évek – vagy akár a korábbi idők – magyarországi zsidóellenességének logikus következménye-e a hazánkban a népiirtás. A válasz messze nem egyértelmű: az csak német fegyverek nyomása mellett – de kétségtelenül a magyar karhatalom asszisztálásával, a társadalom nagy részének apátiája mellett zajlott.

Már a numerus clausus és a későbbi zsidótörvények összefüggése is olyan téma, melyben feltűnően nincs szakmai konszenzus. (Ezért részben elhibázottnak tartom, részben a korábban említett címkézési-beskatulyázási törekvésnek a 2006. évi emelt szintű történelem érettségien Prohászka egy, egyébiránt visszafogott idézetének forráselemzésre való kiadását.) A kérdésben Gergely Jenő nézetét osztom, aki több ízben sikra szállt amellest, hogy az 1920-as jogszabályt nem lehet a későbbi törvények közvetlen előzményének tekinteni, nem faji alapú, hanem társadalmi kérdésre keresi a megoldást. Ráadásul a magyar numerus clausus mintájának tekinthető 1882-es – állami szintre 1887-ben emelkedő – orosz jogszabály 29 évig volt érvényben, és nem vezetett náci típusú megoldásokhoz – mint arra Orvos Levente felhívja a figyelmet. A hagyományos történetírás is csak 1938-tól kezdődően számozza a zsidótörvényeket.³⁷²

³⁷¹ Forrásairól lásd: *Inter Arma 1944-1945. Fegyverek közt. Válogatás a második világháború egyházmegyei forrásaiból.* Szerk. Mózessy Gergely. Források a Székesfehérvári egyházmegye történetéből II. Székesfehérvár, 2004. és Mózessy Gergely: *Noteszlapok Shvoy Lajos fogságából.* In: *Soproni Szemle* 60. évf. (2006) 1. sz., 24-34.

³⁷² Gergely Jenő legteljesebben nézeteit 2004. április 2-i, budapesti előadásán fejtette ki, mely e formában máig publikálatlan. Az orosz jogszabályokról ismertetést ad (Szolzsenyicin, Alexander: *Együtt I-II.* [Budapest, 2004-2005.] nyomán) Orvos Levente idézett írása. Az ellenvéleményhez lásd Monori Áron idézett cikkét és Kovács M. Mária: *A numerus clausus és a zsidótörvények összefüggéseiről.* In: *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában.* Szerk. Molnár Judit. Budapest, 2005.

Megkerülhetetlen lenne annak a vizsgálata, hogy Prohászka mennyiben generálja a zsidóellenességet, illetve mennyiben foglalja csak össze, szintetizálja azt a forrongást, mely a társadalomban elvitathatatlanul jelen volt.³⁷³ A Jászi-ankétra utalva tévesnek érzem azt a nézetet, hogy Magyarországon Prohászka tette volna szalonképpé az antiszemitizmust, még inkább azt a politikai argumentációt, hogy egy Prohászkaról való megemlékezés azzá tenné.³⁷⁴

Ténykérdés, hogy a harmincas-negyvenes évek antiszemita körei előszeretettel idézték azt a Prohászkat, aki maga már nem tiltakozhatott. (Más viszont fellépett az ellen, hogy Prohászka köpönyege mögé bújjanak a gyilkosok. Hajós [Grünthal] József székesfehérvári kanonok 1944. június 23-án a nyilas sajtóval vitázva jelenti ki például: „... több embert szállítottak ki ártatlanul, mint amennyi káros keresztény itt maradt. Prohászka Ottokár szólna fel először a mai rendszer ellen.”³⁷⁵)

Manapság pedig – mivel a püspök művei szerzői jogvédelem alá már nem esnek – szintén kontrollálhatatlan, hogyan jelenteti meg valaki írásait.³⁷⁶ De ez már nyilvánvalóan nem Prohászka felelőssége. Itt ahhoz az eldönthetetlen vitához érkezünk, hogy mennyiben felelős valaki szavai és tettei utólagos értelmezéséért és utóéletéért.

Felelősségre vonható-e Samuel Colt a pisztollyal elkövetett gyilkosságokért? A kérdés nem történelmi, hanem egyetemes, emberi. Válasz rá történelmi eszközökkel nem adható. (Művészi úton talán igen – számomra Dürrenmatt *Fizikusok* című drámájának negatív képe a mérvadó.)

Összegzés

Prohászka zsidóellenességéről lehet és kell beszélni – de nem abszolutizálva azt; nem kiragadva személyét tér és idő kontextusából; nem megfosztva nézeteit okok és okozatok láncolatának, az életmű egészében betöltött szerepének és időbeli alakulásának vizsgálatától; valamint nem mellőzve egyes megnyilatkozásainak pontos korabeli jelentéstartalmára vonatkozó szigorú forráskritikai elemzést. Különböző semmivel sem jutunk közelebb az igazsághoz. A stílustalan megnyilatkozások és viták viszont csak a sztereotípiává váló toposzt, a címkét erősítik. Közben szemlátomást káros indulatokat kavarnak. Cui prodest?

Publikálva korábban vitaindítóként, Fazekas Csaba azonos című, ellentétes alapállású írásának párjaként az Egyháztörténeti Szemle „Disputa” rovatában – IX. évf. (2008) 4. sz. 125-132. Mindkét írás elérhető a folyóirat internetes változatában is (<http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/tartalom20.htm> – 2009 június). A vita folytatása (egyben adalék e szöveg keletkezési körülményeihez): Mózessy Gergely: A Prohászka-disputához. In: Egyháztörténeti Szemle X. évf. (2009) 1. sz. 113-117.

³⁷³ Ezt különösképpen a magyar közállapotok magyarázására csak külföldön, angolul és németül megjelenő összefoglaló – szükségképpen leegyszerűsítő és máig tisztázatlan keletkezési körülményű – írásának [*Jewish Question in Hungary*. The Hague, 1920.] gyakori idézése veti fel. Szövegét magyar fordításban közli BARLAY 2003. függeléke.

³⁷⁴ Vö.: Magyar Demokratikus Charta állásfoglalása. Megtalálható 2008. októberében pl.:

http://www.hirszerzo.hu/cikk.ez_azt_jelenti_hogy_szalonkepess_a_politikai_antiszemizmus.83191.html.

³⁷⁵ Keszthelyi László: Prohászka Ottokárt zsidóvédőnek szeretnék kisajátítani. In: Fejérmegyei Napló, 51. évf. 1944. június 23. 3.

³⁷⁶ Vö. pl.: Prohászka Ottokár: *Az én antiszemitizmusom*. Budapest, 2003. A kiadó Gede Testvérek Bt. a fajvédő, háborús bűnösként kivégzett Bosnyák Zoltán írását illesztette előző gyanánt.

Ecsetvonások a püspök arcképéhez

Szabó Ferenc S.J.: Prohászka Ottokár és a Biblia

Tanulmányi évei

A Biblia-évében emlékezünk meg Prohászka Ottokár születésének 150. évfordulójáról. Ezért is választottunk egy a Bibliával kapcsolatos témát a mostani konferenciára. A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeumban rendezett pazar Biblia-kiállításon³⁷⁷ láthattunk egy 1865-ös kiadású Káldi-féle Bibliát; a szennycímlapján Prohászka kézírásával: „*Ezt a könyvet magammal cipeltem úti zsákomban 1875-ben Rómába mint kispap. Jó nehéz volt, de legalább vinni érdemes.*” Ismeretes, hogy az esztergomi kispapot kitűnő érettségije után Simor János prímás Rómába küldte, ahol a Német–Magyar Kollégium növendékeként a jezsuiták Collegium Romanum nevű egyetemén tanult három év filozófiát és négy év teológiát.

Prohászka már egészen fiatalon érdeklődött a Biblia iránt, amiről egy kis tény is tanúskodik: a Germanicum Szent Imre-körében előadást tartott ezzel a címmel: „*A magyar bibliafordítás Pázmány koráig.*” Ebben többek között összevetette a Károli-Bibliát a Káldi György jezsuita által fordított Szentírással. Hangsúlyozta – és ezt a nyelvtudomány is igazolja –, hogy „*Pázmány korának velős, erőteljes magyarságával fordított*”, munkája kiemelkedik a kortárs fordítások közül.³⁷⁸

Amikor Prohászka az esztergomi szemináriumban visszaemlékezett a római évekre megjegyezte, hogy a XIX. század második felében az egyetemeken – Rómában is – milyen kevés helyet hagytak a Szentírásnak. Mostoha tantárgynak számítottak a tanrendben az exegézis, a történelem, az egyházjog és a keleti nyelvek: „*Most kerül sor a mostoha tantárgyakra! Az exegézis, történelem, egyházjog, keleti nyelvek mostoha sorsa a skolasztikus tanrendben! – íme a századok panaszos-könyvének minden lapján megújuló siralmas nóta. E panaszos könyv hiteles helye minden ciszmontán tudományos egyetem. Értsük meg egymást! Az exegézisből van naponként egy óra, két éven át, s aki akar, járhat három, sőt négy évig is. [...] A trienti zsinat utáni skolasztikusok kitűnő exegéták voltak, nem ismerték ugyan oly behatóan a zsidóház bútorzatát és az akkori divat ruhaszabásait, azt sem, hogy mikép[p] szíjazzák lábikráikra a sarut, de azért a betűjét is meg a lelkét is az Írásnak ugyancsak megértették.*”³⁷⁹

Szerencsére az intézet spirituálisa az elmélkedések és a lelkivezetés révén segítette az alumnusokat³⁸⁰ behatolni az evangéliumok szellemébe. A jezsuita spirituális páter igazi vezető, „*hodegus*”³⁸¹, megtanítja őket mindarra, ami a tankönyvekben nem áll: Prohászka majd – mint esztergomi spirituális 1890-től – igyekszik kamatoztatni ezeket a római tapasztalatait. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a Római Kollégiumban még eleven volt az ún.

³⁷⁷ Bibliái találkozások (2008. május 24. – 2008. december 7.) Katalógusa megjelent Smohay András szerkesztésében – szerk.

³⁷⁸ Vö.: Prohászka Ottokár: A magyar bibliafordítás Pázmány koráig. In: *Prohászka-dolgozatok. Életrajzi Adattár (PÉA). Szemináriumi műhelymunka, szövegelemzések, előtanulmányok. Negyedik füzet.* Szerk. Barlay Ö. Szabolcs. Székesfehérvár, 1998. 2-5.

³⁷⁹ ÖM 16, 217-218.

³⁸⁰ Alumnus = növendék – latin.

³⁸¹ Utalás Pázmány művére, melynek pontos címe: *Hodegus. Igazságra-vezérlő kalauz.* Első kiadása 1613-ban jelent meg Poszsonyban. – szerk.

„Római Iskola” szellemisége, amely a fiatal Prohászka-ra is hatott.³⁸² G. Perrone S.J., részben J.H. Newman és J.A. Möhler hatására, figyelt a „pozitív” teológiára (Szentírás, egyházatyák), továbbá érdeke volt a történetiség iránt.³⁸³

Prohászka és a Biblia használata, értelmezése

Prohászka egyik fiatalkori teológiai műve a díjnyertes *A keresztény bűnbánat és bűnbocsánat* (1893).³⁸⁴ Teológiai műről lévén szó elváránk, hogy gyakran hivatkozzék benne a Szentírásra, miként a modern szentségtani, és ezen belül a bűnbánat szentségéről szóló művek teszik. (Különösen is akkor, amikor Lutherrel és a protestánsokkal vitatkozik.) Valójában azonban Prohászka az akkori tankönyvek gondolatmenetét követi: főleg a hagyományra, az első századok egyházi íróira (Tertullianus, Ciprián), az Apostoli Konstitúcióra, egyházatyákra és a trienti zsinatra hivatkozik; s csak egy-egy szentírási hivatkozást vesz át másodkézből. Ami új a skolasztikus könyvekhez viszonyítva, az a történeti kutatás, tehát a Római Iskolától átvett „pozitív” szemlélet. A skolasztikusokat bírálja is, „*akik ,a priori’ okoskodással s nem pozitív történeti kutatásokkal kívánták*” a kérdéseket tisztázni:

„*A régi skolasztikusok a teológia szisztematizálásával lévén elfoglalva, bizony nem sokat kutattak a régiségekben; arra egyszerűen rá nem értek; ők az okoskodásokban annyira elmerültek, hogy nem vizsgálták nagyon, vajjon [sic!] minden úgy volt-e mindig az egyházban, mint ahogy volt, amikor ők traktatusaikat írták. Ez sok időbe kerül, s a szubtilis fejek nem is igen szeretik azt az élet és történet kerülő utain feltalálni, amit ők nagy könnyen, okoskodva előteremtnek. Pedig a szentségekben nem kell sokat okoskodni; ezek pozitív rendelkezés alapján s anyaguk, alakjuk, kiszolgáltatásuk Istentől függ. Azt pedig a hagyományból vesszük, s azért a skólával kötekedni szeretők azt mondják: többet ér e részben valamely apostoli egyház biztos hagyománya, mint akárhány skolasztikus tetszetős okoskodása. Tagadhatatlan, hogy van valami a dologban.*”³⁸⁵

Prohászka most elemzett művének érdemeit másutt megmutattam.³⁸⁶ Mindenesetre, ha a szemináriumi tanár egy lépést tett is előre a hagyományos skolasztikus traktátusokhoz viszonyítva (történetiség, átélés, pszichológia), a Szentírással bizony nagyon fukarul bánt. Ő is sokat okoskodik. A szentségek Krisztus általi rendelkezéséről írva ezt olvassuk: „*Krisztus rendelte, hogy az ő nevében eszközölt cselekedetek, s a helyette mondott szavak kíséretében működjék az isteni erő. Máté 18.*”³⁸⁷ Ennyi! Máté 18. fejezetére még többször történik hivatkozás, de nem találjuk meg a híres szöveg – Mt 18,12-35 – exegézisét, amint ezt a modern tankönyvekben látjuk. Egyébként az ősegyház bűnbánati gyakorlatától a gyónásig hosszú az út. Ezt Prohászka a hagyomány tanúival részben érzékelteti. Arra az ellenvetésre válaszolva, hogy „*az apostolok nem buzdítanak gyónásra, tehet az apostoli egyház nem ismerte a gyónást*” a zsinatok nyomán a következő szentírási helyekre hivatkozik: Jn 20,21; Jak 5,16; 1Kor 11,28; 1Pt 1,7.³⁸⁸

³⁸² Ld. Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár élete és műve. (1858-1927)*. Budapest, 2007. 47-49.

³⁸³ A témáról bővebben Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár és a „Római Iskola” teológiája: a Collegium Romanum szellemi befolyása*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, XI. évf. (1999) 3-4. 127-144.

³⁸⁴ A könyvet Schütz Antal a díszkiadású sorozat II. köteteként adta közre.

³⁸⁵ ÖM 2, 192-193.

³⁸⁶ SZABÓ 2007: 73-76. (Korábban: Szabó Ferenc: *A teológus Prohászka*. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Budapest-Székesfehérvár, 2006. 27-31. – szerk.)

³⁸⁷ ÖM 2, 30.

³⁸⁸ ÖM 2, 151-152.

Természettudományok és Biblia

Prohászka életművét tanulmányozva feltűnik, hogy egész fiatalon mennyire érdeklődik a természettudományok, főleg a geológia, a paleontológia és a csillagászat – és ezzel kapcsolatban az evolúció, a darwinizmus és a scientista ideológia megcáfolása iránt.³⁸⁹ Kezdeti apologetikai tanulmányai és írásai Esztergomban – amint ezt az *Isten és világ*, főleg pedig a *Föld és ég* kötetei tanúsítják – menthetetlenül felvetik a bibliai teremtéstörténet és az akkori természettudományos nézetek közti feszültségek problémáját.³⁹⁰

A „*Mire kell a mai teológiában súlyt fektetni?*” című 1899-es tanulmányában³⁹¹ római – valamint németországi és amerikai – tapasztalatai alapján sürgeti a teológia korszerűsítését. Nem lehet elzárkózni a modern tudomány és fejlődés kérdései elől! Ami a teológiát illeti: az egyik sürgető feladat tehát a nyitottság a természettudományok felé: a helyes állásfoglalás nem a félelem és az anathematizálás, hanem „*észrevenni az eszmék sodrát*” és arra „*vetni magát, ami a legszükségesebb s legkorszerűbb*”. Prohászka a tudomány és a teológia párbeszédére példának hozza fel az evolúciót, ezen belül is a darwinizmust: a fejlődés hipotézisét nem kell elutasítani, hiszen az nem zárja ki a teremtő aktust. A bibliai teremtéstörténetet nem kell betű szerint értelmezni, és el kell kerülni a konkordizmust, amely a tudomány (geológia, paleontológia) jelenlegi eredményeit igyekszik egyeztetni a Biblia hatnapos teremtéstörténetével. „*A geológia is az Isten logikája. A paleontológia is az Istennek megkövült gondolatait tárja elénk.*”³⁹²

Prohászka lényegében ebben az 1899-es tanulmányában XIII. Leó 1893-ben megjelent *Providentissimus Deus* kezdetű körlevelének bibliamagyarázatra vonatkozó elveit követi.³⁹³ Leó pápa, akinek szociális eszméit (*Rerum novarum*) az esztergomi tanár és majd a fehérvári püspök mindvégig hirdeti, az exegézisben is iránymutató a fiatal Prohászka számára. XIII. Leó igazában Szent Ágoston figyelmeztetését követi, amelyet a Galilei-ügyet napjainkban tisztázó II. János Pál tömören így foglalt össze a Galilei-korabeli Baronius bíborost idézve: „*A Szentlélek nem azt akarja nekünk tanítani, hogy hogyan forog az ég, hanem, hogy hogyan jutunk az égbe.*”³⁹⁴ Vagyis a Biblia nem akar természettudományos ismereteket közölni, hanem egy adott kor nyelvén, egy adott kultúra összefüggésében, különböző műfajokban üdvösségünkre vonatkozó igazságokat nyilatkoztat ki. Prohászka szerint: „*Tisztán természettudományos kérdésekben az Írásra hivatkozni nevetséges; hiszen nem az Írás, hanem a természettudomány nyújtja ezeket a fogalmakat, s az Írást kell magyarázni a természettudománnyal s nem a természettudományt az Írással.*”³⁹⁵

³⁸⁹ Kétségtelen, hogy Angelo Secchi S.J. (1818-1878) csillagász, az asztrofizika és a meteorológia tudományos irányának megalapítója, a pápai csillagvizsgáló igazgatója és a Collegium Romarum tanára befolyással volt a germanikus Prohászka. Secchi azok közé a jezsuiták közé tartozott, akik bíralták a merev skolasztikus rendszert. A természetfilozófia terén az atomizmus híve volt. Prohászka a Collegium kurzusairól szólva érinti a természetbölcséletet (ÖM 16, 203-205). Ehhez kapcsolódik, amit 1899-es tanulmányában a teológia korszerűsítéséről, a természettudományokkal szembeni nyitottságról mond. Vö.: ÖM 15, 179- 235.

³⁹⁰ Vö. SZABÓ 2007: 69-71.

³⁹¹ ÖM 15, 179-235. (Korábban elemzi: Nemesszeghy Ervin: Prohászka és a természettudományok. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Budapest-Székesfehérvár, 2006. 36-38. – szerk.)

³⁹² ÖM, 15, 194.

³⁹³ XIII. Leó: *Providentissimus Deus* (1893. nov. 18.). In: Acta Apostolicae Sedis 26 (1893-94) 283. Vö.: Denzinger, Heinrich – Hünermann, Peter: *Kompendium der Glaubensbekenntnisse und kirchlichen Lehrentscheidungen. Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*. Freiburg, 1991. 3280-3294; főleg 3286-3290.

³⁹⁴ Szabó Ferenc: Galilei és a Biblia. In: Távlatok, 79. (2008/1). 47.

³⁹⁵ ÖM 15, 198.

A Föld és ég bevezetésében ugyanezt az elvet hangsúlyozza, mielőtt az élet fejlődéséről értekezne: „a Szentírás nem a tudománynak, hanem a közfölfogásnak s a közvetlen benyomásoknak nyelvén szól, s nem természettudományos fölvilágosítást akar adni, hanem az emberek fölfogásához mért előadással akarja megismertetni a világnak Istenhez való viszonyát. Arra a kérdésre, hogy a föld tényleg hogyan keletkezett, vajon ősködből vagy agglomeráció által lett-e, vajon a fajokat Isten közvetlenül teremtette-e vagy csak az organizmusok plasztikus erőit fektette be a természetbe, a Szentírásban nincs felelet; ezt a természettudománynak kell kiderítenie; nincs is az iránt semmiféle összhangzó írásmagyarázat, s ha volna is, ez a kutatót nem feszélyezheti, hiszen nem vonatkozik egyébre, mint egy tudományos kérdésre. Meg lehetünk róla győződve, hogy a pátriárkák és Mózes és József, és a próféták mind azt hitték, hogy a nap forog s a föld áll, s a szentatyák is mind a ptolemaeusi csillagászati rendszernek gondolataiból éltek, s ez az összhangzó írásmagyarázat mégsem feszélyezi az Írásba vetett hitünket, amint nem feszélyezte Copernicust, a frauenburgi kanonokot, ki művét előszavában a pápának ajánlja.”³⁹⁶ Itt világosan utal a Galilei-ügyre. Ezután Prohászka idézi Szent Ágostont, miként XIII. Leó tette. Ez az előszó, amely Prohászka meglepő nyitottságát tanúsítja, 1901 őszén kelt. Az esztergomi tanár még nem sejtette a X. Pius pápa alatt hamarosan kitörő modernista válság miatti nehézségeket.

Prohászka előbb ismertetett bibliamagyarázó elveit megismétli a *Modern katolicizmusban* is, amely még X. Pius modernizmust elítélő körlevele, az 1907-es *Pascendi*³⁹⁷ előtt került nyomdába. Kötete – mint ismeretes – 1911-ben indexre került. Ezért nem szerepel az ÖM-ben.³⁹⁸ A fehérvári püspök az 1907-es *Modern katolicizmus* VI. fejezetében tárgyal a tudományos kérdésekről. Itt ismét a vallás és a tudomány párbeszédét hangsúlyozza, és kitér a biblikus tudományokra. A filológia és a dogmatika egymást világítsa meg. *„A tudományos exegézisnek nagy szava van a bibliai tudomány egész vonalán, s jóllehet alá van vetve az egyház tanítóhivatalának, de óriási a szabad terület, s fejtegethet, magyarázhat teljes érvényesüléssel, miután a tanítóhivatal nem állít föl tételeket, melyek a szövegkritikát általában lehetetlenné teszik.”³⁹⁹ Sajnos, Prohászkanak előbbi derülátó állításaira rácafolnak X. Pius intézkedései, amelyek hosszú időre „befagyasztják” a katolikus szentírástudományt, a történeti-kritikai módszer tilalmával, amelyet Prohászka már kezd alkalmazni a protestáns bibliakritikát követve. Idézzük itt hosszabban az indexre került *Modern katolicizmust*:*

„Nagy szívvel kell fogadnunk, ami jót találunk, vívta ki azt bár akár a protestáns bibliamagyarázat, akár a vallástudomány vagy a filológia s ha néha idegenszerű is egyik-másik nézet, bizonyára nem következik abból az is, hogy téves. Hányféleképpen változott már el nézetünk a Pentateuchus első fejezetéről s nem tudjuk, hogy az ószövetségi szentírási könyvekről az idő folyamán hogyan alakul át a fölfogás. Lehetséges, hogy a Pentateuchusnak mostani formájában nem Mózes a szerkesztője s sokkal későbbre, talán Sámuel idejébe vagy még későbbi korba kell a kompilációnak keltét tűznünk. Az egyház tana a Szentírás sugalmazásáról érintetlen marad, jóllehet a nézet Mózes szerzőségéről elváltozik.

Ne mondjuk ki tehát az efféle kérdésekben a döntő szót, s ne véglegesítsünk könnyen semminemű fölfogást; ne védjük meg minden nézetet s intézményt körömszakadtáig, s azon túl csakis azért, mert eddig ahhoz senki sem nyúlt. Legyünk otthon szívvel-lélekkel hitünkben,

³⁹⁶ ÖM 3, 3-4.

³⁹⁷ X. Pius Pascendi Dominici Gregis kezdetű enciklikája a modernizmus eretnességéről (1907. szept. 8.) In: http://katolikus-traditio.hu/feltoltott/Szent_X.doc – 2009. július.

³⁹⁸ Vö: SZABÓ 2007: 121-201. (A szöveg frissebb közlései: Prohászka Ottokár: *Modern katolicizmus. Válogatás Prohászka műveiből*. Szerk. Koncz Lajos. Budapest, 1990. 134-160., illetve Prohászka Ottokár: *Élő kereszténység*. Szerk. Frenyó Zoltán. Győr, 1998. 101-159. – szerk.)

³⁹⁹ PROHÁSZKA 1990: 149.

de fejlődőfélben levő nézetekkel s fölfogásokkal szemben óvjuk meg szabadságunkat. Legyünk meggyőződve, hogy van sokféle terméketlen talaja a lelki világnak s hogy az előítélet, a megmerevülés, a gondolkozási röstség éppúgy ellenkezik az evangélium szellemével, mint a kevelység; sem ez, sem azok nem viszik előbbre az emberiséget s a kereszténységet. A régi jelszó: »scire amare est«, abban a tudományban valósul meg, mely nem éri be hideg tézisekkel; hanem mely öntudatosan törekszik ismeret után s a tudást s tanítást erkölcsi tevékenységé avatja magában.

*Ez az érzület a leghivatottabb napszámosa a tudománynak s a legmegbízhatóbb öre a szabadságnak.*⁴⁰⁰

Prohászka itt a katolikus egyetemek és tanárai kutatási szabadságáért száll síkra. Sajnos csakhamar tapasztalnia kell, hogy ez a szabadság nagyon is korlátozott, nevezetesen az exegézis, a bibliamagyarázat területén. Ismeretes, hogy a század elején kirobbant *modernista válság* egyik főszereplője a francia exegéta pap, Alfred Loisy (1857–1940) volt, és X. Pius modernizmust elítélő körlevele (*Pascendi*, 1907⁴⁰¹) többek között a bibliaértelmezés történeti-kritikai módszerét veti el. Prohászka még saját 1911-es elítélése előtt a 8. katolikus nagygyűlésen (1908) a modernizmust ismertetve ezeket írja: „*A modernizmus először is kritikai áramlat, mely a történeti kritika nevében vizsgálja az evangéliumot, s úgy szedi szét az írást, hogy az evangélium legfontosabb dogmái legendává foszlanak szét...*”⁴⁰²

Az indexre tétel előtt Szabó Szádok O.P. jelentése⁴⁰³ is többek között az előbb idézett, a Pentateuchus eredetére vonatkozó szakaszt inkriminálja. Ez magyarázza Schütz Antal jegyzeteit a *Föld és ég* 1912-es, negyedik kiadásával kapcsolatban. Ebből ugyanis hiányzik a XVII. fejezet – a nő teremtésének szimbolikus értelme –, mert a Szent Officium 1911. december 15-i dekrétuma (és még korábban a római Bibliai Bizottság 1909-es döntése) szerint Mózes első három könyve ténylegesen megtörtént dolgokat rögzít, és ezért betű szerint kell értelmezni, így a nő teremtéstörténetét is. Prohászka számára az 1911-es indexre tétel⁴⁰⁴ nagy megpróbáltatást jelentett. A katolikus exegézis fejlődése a II. vatikáni zsinat *Dei verbum* kezdetű konstitúciójáig⁴⁰⁵ végül is őt igazolta.

Elmélkedések az Evangéliumról

Prohászka Ottokár munkái közül a mai napig legolvasottabb és néhány külföldi fordításban hazánk határain kívül is ismert az *Elmélkedések az Evangéliumról*.⁴⁰⁶ Az elmélkedések gyűjteménye először 1908-ban jelent meg Fehérváron 761 kisebb nyolcadretű lapon. A kéziratokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy püspök 1906-ban és 1907-ben rendezte, írta a szövegeket, felhasználja az esztergomi kispapoknak adott pontákat és másutt elhangzott beszédeit.

Schütz Antal írja az *Elmélkedések* I. kötetének bevezetésében: „*Tizenkét évi esztergomi spirituálissága alatt fáradhatatlan volt az elmélkedés tanításában. Nap-nap mellett adta a ,puncta’-t, melyeknek híre, mint az örökmécses világa az éj homályán át kizsüremkezik a vidékre, már akkor messze elhatott a haza ifjú levitai körében. Főleg ennek az elmélkedés-mesteri tevékenységnek irodalmi leszűrődése az ,Elmélkedések az evangéliumról’, ma egyike*

⁴⁰⁰ PROHÁSZKA 1990: 149-150.

⁴⁰¹ PDG 1907.

⁴⁰² ÖM 13, 210.

⁴⁰³ SZABÓ 2007: 181. (SZABÓ 2007 függelékeként a teljes szöveg kiadásra került – szerk.)

⁴⁰⁴ A *Modern katolicizmus* mellett *Az intellektualizmus túlhajtásai* című akadémiai székfoglalója és egy karácsonyi cikke került indexre. Vö. SZABÓ 2007: 75-201.

⁴⁰⁵ *Dei Verbum*. In: *A II. Vatikáni Zsinat tanítása*. Szerk. Cserháti József – Fábíán József. Budapest 1975. 145-155.

⁴⁰⁶ Schütz Antal a díszkiadású sorozat 6. és 7. köteteként adta közre.

*a legelterjedtebb és leghasználtabb magyar könyveknek, mely alighanem hivatva van Prohászka nevét legmesszebb kivinni a haza határain kívül és megőrizni a jelen nemzedéken túl.*⁴⁰⁷

Amikor a fehérvári püspök az *Elmélkedéseket* útjára bocsátotta, előszavában leszögezte szándékát, amely azonos volt Jézus szándékával: „*azért jöttem, hogy életük legyen és bővebben legyen*”; „*én is azért jövök, hogy a lelkeket a krisztusi élet kifejlesztésében segítsen.*”⁴⁰⁸ Amint Rómában tanulta, Szent Ignác módszereit, ajánlásait fogalmazza meg az elmélkedőknek. Most még nemcsak a seminaristákhoz szól, hanem minden rendű és rangú világi hívőhöz, hogy amit az elmélkedésekben vagy szemlélődésekben megéltek, azt átvigyük a „*köznapi életbe*”. A cél mindig a gyakorlat, az akció, az élet. „*Aki így dolgozza majd föl az elmélkedések anyagát, az szerencsésen kialakítja lelkében a természetfölötti világot, s hatalommá emeli magában az Isten kegyelmét. Közel lesz hozzá az Úr, s érintéseit érzi. [...]* A kegyelmi rendben az Isten érintése felülmúlja az atyai, anyai, jegyesi szeretetnek örömeit, s tartalommal telíti a lelket, fénnel, fénnel, mely Krisztus arcáról sugárzik, bizalommal, melyet ez átélt Isten-közelség közvetlensége önt belénk, s tetterős készséggel, mely nem kímél sem bálványokat, sem illúziókat, hanem egyet óhajt, egyet sürget: Istennel telt, Krisztushoz hasonló lelket.”⁴⁰⁹

Az élmény tüze kicsap a punctákból éppúgy, mint az *Elmélkedésekből*. A legszembeötlőbb különbség az, hogy a püspök, amikor sajtó alá rendezte és átdolgozta jegyzeteit, elhagyta mindazt, amit közvetlenül a seminaristáknak mondott: gyakorlati aszketikus tanácsok, buzdítások, nemegyszer a papnövendékek életének bírálatai stb. Éppen mivel világi híveknek szánta az *Elmélkedéseket*, szükség volt az ilyen átdolgozásra.

Legyen példa itt – a Schütz által 455. számmal ellátott – elmélkedése Olvasós Boldogasszonyról.⁴¹⁰ Eredetileg 1892. szeptember 25-én hangzott el, mint puncta. Bevezetőjében arról van szó, hogy a pápa már 5-6 éve sürgeti az olvasó imádkozását. Majd egy oldalon Prohászka felidézi egyik római élményét, amikor kocsin hajtottak be a Vatikánba, aztán eljutottak a Damazus-udvarba, és onnan fel a vatikáni épületbe. Mindezt Prohászka áthúzta, és megjelölte, honnan kezdődjék az elmélkedés. Később is elhagyott e punctából hosszabb részeket, hogy az elmélkedés ne legyen túlságosan terjedelmes.⁴¹¹

A szemináriumban természetesen követték a liturgikus évet, a nagy ciklusokat és ünnepeket. Egy-egy ünnepkör jelentését, alaphangulatát (ádvent, karácsony, nagyböjt, húsvét, pünkösd) több eszmélődésben közelíti meg, majd többnyire egy-egy evangéliumi vers vagy újszövetségi idézet jelzi az alaptémát, amelyet kifejti. Prohászka legtöbbször kapásból *latinul* idéz egy-egy szentírási kijelentést, vagy akár nagy egyházi írókat. A latint aztán magyarra is fordítja (a világiaknak szánt szövegekben). Nem exegetizál, hanem a lelki értelmet megragadva fejti ki aszketikus gondolatait, teológiai vagy morális meglátásait. Végül mindig imába torkollik az elmélkedés. Ez néha hosszabb, néha csak egy mondatnyi fohász. A magyar idézeteket a Káldi-féle szentírásfordításból veszi, megőrizve az archaikus igeformákat.

Ha összehasonlítjuk a punctákat és az *Elmélkedések* nyomdába szánt kéziratait, a következőket állapíthatjuk meg. A punctákból a jobban kidolgozottakat változatlanul felhasználta a püspök: kijelölte egy számomra ismeretlen személynek, hogy szép kézírásával letisztázza őket.⁴¹² A legtöbb ilyen átmásolt szöveget a különálló ünnepeknél találjuk; ezek vagy exhortációk, vagy beszédek voltak. A kéziratoknak közel fele azonban új. Mivel

⁴⁰⁷ ÖM 6, V.

⁴⁰⁸ ÖM 6, 1.

⁴⁰⁹ ÖM 6, 5-6.

⁴¹⁰ ÖM 7, 226-228.

⁴¹¹ Kézirat a Székesfehérvári Prohászka-Gyűjteményben.

⁴¹² Nagy valószínűséggel titkára, Viszota Alajos készítette a tisztázatokat – szerk.

Prohászka spórolásból a hozzá intézett levelek vagy meg nem őrizendő iratok hátlapjára írta az új szöveget, a dokumentumok dátumából megállapíthatjuk, hogy 1906-ban és 1907-ben írta azokat, többnyire felhasználva, átdolgozva, javítva a punctákat. Végül voltak még olyan puncta-szövegek vagy régebbi lelki feljegyzések, amelyeket kis javításokkal beillesztett az elmélkedések közé.

Ilyen pl. egy hosszabb, régebbi kézírással írt eszmélődés (1892-ből?).⁴¹³ A természet és a kegyelem kapcsolatáról, harmóniájáról mély teológiai meglátásokat olvashatunk itt. Ugyanígy az akadémiai székfoglaló „piskozataiban” is, amelyet a *Naplójegyzetek* 2. kötetében közzétettem.⁴¹⁴ Ezeket a gondolatait, amelyek Teilhard de Chardin és a II. vatikáni zsinat *Gaudium et spes* kezdetű konstitúciójának⁴¹⁵ szellemiségére emlékeztetnek (földi valóságok teológiája), Prohászka felhasználta még egy az *Életben* megjelent 1911-es cikkében (Modern pünkösöd).⁴¹⁶ Itt a Szentlélek újjáteremtő erejéről elmélkedve teológiailag is megalapozza szociális tanítását. A szociális érzés és tevékenység mozgatói a Szentlélek erejéből újjászületett emberek. „Újjászületett emberek kellene, kik a bűnt gyűlölik s a jót szeretik! Jó társadalom csak jó emberek által lesz, s államok s nemzetek is akkor születnek újjá, ha a lelkek megújulnak.”⁴¹⁷

Megjegyzem, hogy Schütz Antal által az *Élet igéi* 2. és 3. kötetébe, a „beszédék” közé⁴¹⁸ felvett több szövege is a kispapoknak adott punctákból való. Még ezután is maradt mintegy kétkötetnyi anyag, amelyeket Némethy Ernő, Prohászka „magántitkára” őrzött meg.

Amikor Prohászka Jézus misztériumairól elmélkedik vagy szemlélődik, mély beleéléssel idézi fel a misztériumot, és igyekszik azokból lelki gyümölcsöket, jó feltételeket leszűrni. Néha az egész elmélkedés imabeszélgetés. Jó példa erre *A kereszt alatt*:

„...Mit adunk neked, Uram, neked, kit szeretünk s imádnunk kellett volna. Eljöttél s barlangba szorultál; körülnéztél s Egyiptomba futottál; álsruhában járó, faragó ács voltál. Egyszer indultunk eléd pálmaágakkal, s te sirtál; egyszer bíztad magad ránk, s Barabbást választottuk; egyszer akartunk koszorút kötni neked, s tövisből kötöttük; egy arcképedet vettük, s az ‚Ecce homo’ arca maradt ránk; egyszer tűnt föl, hogy anyád is van, s íme, fájdalmas anya lett belőle; egyszer kértél inni, s ecetet nyújtottunk. Ő, ki hitte volna, hogy ez legyen köztünk sorsod, hogy ilyen legyen utad. S most függsz itt, mint megfagyott imádság, mint megkövült, kiáltó szó. Kitárt karokkal s nyílt ajakkal kiáltasz irgalomért...”⁴¹⁹

Pázmány nagypénteki beszédére emlékeztet ez a csodálatos ima.⁴²⁰

Máskor sok utalás van a Szentírás egyes verseire, kifejezéseire – akár idézőjelben, akár anélkül. A püspök annyira ismeri az Újszövetséget, hogy az Írás szavaival eszmélődik és imádkozik, mint az egyházatyák. Például a föltámadásról elmélkedve: „Föltámadunk-e? Sok a halott. A szentírás ismer eleven halottakat. Ismer holt hitet: „A hit cselekedetek nélkül holt”[...] Ismer holt ‚jócselekedeteket’: „Úgy látszik, hogy nagy, erős, gazdag vagy pedig szerény, meztelen koldus vagy” [...] Ismer holt kezet, holt szívet; ismer örök halált, melyben megfagy a boldogság vágya. Ismer holt tagokat az egyház testén, kiket Isten Lelke nem éltet. S a világ is ismer eleven halottakat. – Itt német idézet ékelődik be Ibsentől – Dolgozni semmiért, ez a világi élet tragédiája; a divina commedia más, az az örök élet.”⁴²¹

⁴¹³ ÖM 7, 55-58.

⁴¹⁴ *Naplójegyzetek* 2. 1911. VII. 19.

⁴¹⁵ *Gaudium et Spes*. In: IIVZST 1975: 446-519.

⁴¹⁶ ÖM 19, 137-143.

⁴¹⁷ ÖM 19, 139.

⁴¹⁸ ÖM 17. és 18. kötetei.

⁴¹⁹ ÖM 7, 95-96.

⁴²⁰ Újabb kiadását lásd: *Pázmány Péter. Válogatás műveiből. Prédikációk. Első rész.* Szerk. Öry Miklós – Szabó Ferenc – Vass Péter. Budapest, 1983. 375-378.

⁴²¹ ÖM 7, 114.

Schütz a II. kötet végére tette az *Élő vizek forrása* című elmélkedéssorozatot Jézus Szívéről,⁴²² amely először 1927-ben jelent meg Prohászka halála napján, mint a Szociális Missziótársulat kiadványa. Ez a sorozat Prohászka legkiérettebb, legköltőibb műve. Először német fordításban jelent meg. Mivel az eredeti magyar kézirat elkallódott, Prohászka a németet szem előtt tartva lediktálta magyarul. Ez jelent meg 1927-ben.⁴²³ (Azóta az eredeti magyar szöveg is előkerült.) Csak a befejezetlen *Élet kenyere* hasonlítható ezekhez az elmélkedésekhez, ahol a misztikusnak, az Eucharisztia iránti áhítat emberének mélyen a lelkébe tekinthetünk.

* * *

Az Elmélkedések az evangéliumról több idegen nyelvű fordításban is megjelent, mint német, lengyel, angol, francia... Ez utóbbi, Bacsa Mária és Genthon Mária ügybuzgóságának és jó barátjuk, Louis Chaigne francia író segítségével köszönhetően 1936-ban jelent meg.⁴²⁴

Ez a francia kötet az *Elmélkedések* I. kötetének első felét tartalmazza. Bacsa és Genthon lefordította a kötet további részét is. A kézirat a fehérvári Prohászka-Gyűjteményben található, csakúgy, mint Louis Chaigne és a fordítók levelezése, Louis Chaigne magyarországi látogatásának (1934. jún. 23-júl. 7.) naplójegyzetei (gépelve) továbbá egyéb dokumentumok Louis Chaigne-ről.⁴²⁵

Louis Chaigne (1899–1973) neves francia író a XX. századi francia irodalom kiváló ismerője, számos híres író (Claudel, Guitton, Marcel stb.) barátja, több író és gondolkodó portréjának (Claudel, Gide, Valéry, Proust, Maurois, Mauriac), továbbá Pascal, Lisieux-i Teréz és XXIII. János életrajzának a szerzője. Összesen 72 műve jelent meg. Naplójegyzeteiben⁴²⁶ olvashatunk egy fejezetet magyarországi látogatásáról is. Ellátogatott Bacsa és Genthon kíséretében Székesfehérvárra is, és megtekintette a püspökvárban Prohászka szobáit, könyveit, sírját is. Prohászkaról, akinek szellemiségét csak egy francia nyelvű Schütz-tanulmányból és az *Elmélkedések* készülő francia fordításából ismerhette, ezeket írta: „*Mgr. Prohászka egyike volt azoknak a lelki világitótornyoknak, akik bevilágítják az emberiség éjszakáját.*” Azokhoz a szellemekhez hasonlítja a fehérvári püspököt, akik nemzetfelettiek, mint a katolicizmus: Tarzusi Pál, Szent Ágoston, Loyolai Szent Ignác, Szent Bernát és Bossuet. „*Ugyanilyen rokonszenvvel fogadja Mgr Prohászka írásában a Duna melletti hegyek erős fuvallatát, azt a megújító szelet, amely bejárja a puszta határtalan térségeit. A ragyogó különbözőségben a páratlan egység ugyanazon állítása valamennyiüknél Prohászka előtt Pázmány bíboros, a magyar Bossuet volt az esztergomi szék fő nevezetessége.*”⁴²⁷

Louis Chaigne kérésére – mint említettem – P. Sertillanges, neves domonkos teológus írt előszót az *Elmélkedések*hez. Ebben kiemeli, hogy a Franciaországban nem ismert Prohászka hazájában rendkívüli hírnévnek örvend; „*kiváló író és gazdag, mélylelkű misztikus is*”. Befejezésül idézem ezt a találó jellemzést: „*Prohászka püspök lírikus a szó legnemesebb értelmében, azaz ért a Baudelaire-tól emlegetett 'szimbólum-erdő' kibogozásához. E helyesen értelmezett jelképeken keresztül be tud hatolni az életnek és a természetfeletti világban*

⁴²² ÖM 7, 243-355.

⁴²³ Lásd Schütz Antal kiadói jegyzeteit (ÖM 7, 356.) – szerk.

⁴²⁴ O. Prohászka: *Méditation pour l'Année Liturgique*. L'Avent–Noël–L'Enfance du Christ. (Bevezetőt írt hozzá: A. D. Sertillanges O.P.) Casterman, Paris--Tournai, 1936.

⁴²⁵ A dokumentumokat 2006-ban Louis Chaigne leánya, Anne-Marie Chaigne-Malalan juttatta el Fehérvárra, Prokopp Mária közreműködésével. Fáradozásukat és nagylelkűségüket ezúton is köszönjük. – szerk.

⁴²⁶ Louis Chaigne: *Itinéraires d'une espérance*. Paris, 1969. 329-332.

⁴²⁷ CHAIGNE 1969: 329-332.

magának Istennek titkaiba is. Ez a szenvedélyes lírikus mindig érintkezésben marad a valósággal, bármiről szóljon is, a konkrét világban él. Mintha ellensége lenne a puszta fogalmaknak. [...] Kiérződik, hogy szíve számára az életben a végtelen növekedés és öröm irányába mutat, és bennünket is ebbe a távlatba szeretne beállítani.”⁴²⁸

Elhangzott Székesfehérváron, 2008. október 11-én.

⁴²⁸ Sertillanges bevezetőjének – amely Prohászka kiváló jellemzése – teljes, Sulyok Ignác O.Cist. által készített fordítását közli Barlay Ö. Szabolcs: *Prohászka, az alkotó*. Székesfehérvár, 2000. 286-290.

Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár és Szent Imre

„...mi szenteket választunk eszményünkül, s e szenteknek eleven testben, tiszta, nemes, fölséges életben, önmagunkban akarunk alakot adni.”⁴²⁹

Egy pap számára hivatásából adódó kötelezettség – mondhatnánk „szakmai ártalom” –, hogy figyelemmel legyen a szentekre. Az egyházi ünnepek olvasmányai és zsolozsmái megannyi felhívást jelentenek számára, hogy elmékedéseiben felfedezze aktuális, történelmi jelenidőnek szóló üzenetét, és prédikációiban arra hallgatói figyelmét is felhívja. Mégis az az érzésünk, hogy Székesfehérvár 15. püspökének kötődése a szent herceghez túlmutat ezeken a kereteken.

Prohászka Ottokár 1875-ben kezdte meg tanulmányait a római Collegium Germanicum-Hungaricumban. Ebben az esztendőben nyert szilárd formát a tanintézet magyar kispapjainak önképzőköre, melynek hivatalos neve *Szent Imre Irodalmi Kör* lett. A névválasztás szinte természetes volt: utalás idegenben egy magyar és ifjú szentre. Prohászka részt vett a társulat megalapításában, de elsőévesként még vélhetően nem játszhatott különösebb szerepet benne. Azonban 1876-1877 folyamán már a kör jegyzője volt, 1878-tól pedig elnöke lett. Nyolc előadásáról tudunk, melynek a szerveződés adott keretet; és két további díszülésről, melyen a névadó Szent Imréről emlékezett meg.⁴³⁰

Hazatérte után Prohászka 1882-től kezdve 22 éven át az esztergomi szeminárium tanára, 1890-től spirituálisa volt. Bevezette és rendszeressé tette a kispapok számára a napi elmélyülést, melyhez mindig ő adott kiindulópontot. Ezekből a puncta-kból nőtte ki magát az a műve, melyen legkevésbé fogott az idő, s mely a legtöbb kiadást és fordítást érte meg, az *Elmékedések az evangéliumról*. Szent Imréről szóló elmékedésében⁴³¹ figyelemre méltó, hogy bár kézenfekvő lenne a cölibátusra készülő teológusok számára kihangsúlyozni szüzességét, a spirituálisnak mégis fontosabb volt a szent környezetére felhívni a figyelmet: „a szent ifjú szent családra utal”. Pasztorális feladatot kívánt tehát adni növendékeinek: szent családok létrejöttén kell munkálkodniuk. A „nemzet első fiának” szüzességében pedig örök jelet látott: az eszmény és az erény diadalának hirdetését; ami egy értékvesztő korban, egy romlott társadalomban különösen fontos. Az esztergomi puncta gondolatmenete jelenik meg Prohászka programadó, a századfordulóra kiadott ünnepi szövegválogatásában is.⁴³² Az *Elmékedések az evangéliumról* gyűjteményes kötete – benne e szöveg variánsával – először csak 1908-ban jelent meg.

Prohászka egykori szemináriumi növendékei alakították meg a *Regnum Marianum* papi közösséget, mellyel ő maga is élő, bensőséges kapcsolatot ápolt. Egyetemi tanársága mellett a kollégiumban lakó házfőnök volt (1904-1905), fehérvári püspökként is fővárosi támaszpontjának számított a Damjanich utcai ház. Ebben az ifjúság pasztorálására koncentráló közösségben ringott a magyarországi cserkészlet bölcsője is.⁴³³ Itt természetes volt, hogy a fiúk elé példaképül a magyar ifjúság védőszentjét állítsák. A *Regnum* lapja, a

⁴²⁹ ÖM 18, 112.

⁴³⁰ Lippay Lajos: A római „Szent Imre irodalmi kör” 1. In: Egyházi lapok, LIII. évf. 7-8 sz. (1930. április 1-15.) 112-113.

⁴³¹ ÖM 7, 233.

⁴³² Prohászka Ottokár: *Gondolatok a századvégi hódolatnak és a magyar katolicizmus kilencszázéves jubileumának ünnepére*. Budapest, 1900. 70-72.

⁴³³ Shvoy Lajos: *Önéletrajz*. Szerk. Mózessy Gergely. Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből I. Székesfehérvár, 2002. 12, 16-22.

Zászlónk – melynek Prohászka rendszeres szerzője volt – szakítva a barokk kor törékeny alkatú ábrázolásának hagyományával erőteljesebben rajzolta meg Szent Imre alakját. A herceget különösen születésének 900. évfordulója (1907) helyezte fókuszba. A *Zászlónk* ekkor számos pályázatot is kiírt (szoborterv, műelemzés, vers, levél) – megannyi eszköz arra, hogy olvasótáborra figyelmét az ifjúság szentjére irányítsa, és a róla alkotott képet alakítsa.

E lap hasábjain jelent meg nyomtatásban Prohászka Ottokár azon beszéde is, mely az 1907. évi ünnepségek egyik legmarkánsabb pontja volt. A szent ünnepén, november 5-én tartotta a főváros középiskolás fiatalságának a Szent István Bazilikában.⁴³⁴ Egyfelől hangsúlyozta a „liliomos zászló” képét és példáját, a tisztaság erényét – de ki is egészítette azt idézve egy eredendően Bambergi Ottóra vonatkozó mondatot: „*szemérmes, mint egy leány, de bátor mint egy oroszán*”. Az ifjúság hősiejéről beszélt, mely „*az Istentől megsegített, a kegyelemmel fölment akarát*”, melynek nyitja a mélységesen vallásos élet. Beszédének második fele ezt az erőt tudatosította, magasztalta és méltatta, rímelve a *Zászlónk* képi világára és tudatosan szembefordulva a korszellemmel. „*Ne gondoljátok soha, ha elkapatott újságírók mondják is, hogy szent Imre herceg korcs, gyenge, életre nem való ifjú volt! Ne higgyétek, hogy a szentek erőtlenek! [...] Ne gondoljátok, hogy puha-testű emberek; dehogy is; sőt vértanúknak való nemzedékek voltak, kiken kicsorbult a legkeményebb acél.*” E beszéd szövegét 1920-ban egy újabb felnövekvő generáció érdekében ismét a Regnum Marianum tette hozzáférhetővé. A *Zászlónk* Diákkönyvtára sorozat 1. köteteként jelent meg az *Iránytű a magyar ifjúság számára* című Prohászka-szövegválogatás, mely ezt is tartalmazta.⁴³⁵

A beszédet nyitó „liliomos zászló”-kép voltaképpen egy korábbi beszédére utalt vissza. 1904-ben, Székesfehérvárott a Szent Imre Kör vándorgyűlésén a napi aktualitással, a május elsejei vörös lobogókkal állította szembe „*Szent Imre liliumfehér zászlaját*” és üzenetét. Társadalmi megújítást sürgetett, melynek feltételeiként lelket és szellemet, erkölcsi tisztaságot és munkát határozta meg.⁴³⁶

1907-ből két további, a szent hercegről szóló beszédét közli az életművet gondozó Schütz Antal.⁴³⁷ Az egyikben azt elemezte, hogy mivel tűnt ki a hétköznapiaságból Imre herceg: a hitről, lelkesülésről, lelke szépségéről beszélt, győzelméről „*test s világ fölött*”, melyre hívja mai követőit. A másikban kettős eszmény letéteményeseként: a krisztusi erőnek és az erős magyarságnak típusaként aposztrofálta. „*Vannak a modern kávéházaknak is lakói, akik a szenteket hülyének nézik, akik saját homorú-domború lelkületük tükrözésében a fölségesnek csak karikatúráját látják, példáját fölfogni nem tudják.*”⁴³⁸ – mondta ugyanitt azokról az értetlenkedőkről, akik ma is szép számmal vannak.

Publikálva korábban In: Szent Imre 1000 éve. Szerk. Kerny Terézia. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére születésének ezredik évfordulója alkalmából. A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum Kiadványai 1. Székesfehérvár, 2007. 152-153.

⁴³⁴ Prohászka Ottokár: Ó mily szép a tiszta nemzedék! In: *Zászlónk*, VI. évf. 3. sz. (1907. november 15.) 49-50.

⁴³⁵ Prohászka Ottokár: *Iránytű a magyar ifjúság számára*. Szerk. Radványi Kálmán. *Zászlónk* Diákkönyvtára 1. Budapest, 1920. 15-20.

⁴³⁶ ÖM 13, 66-71. Első közlés: *Religio*, 63. évf. (1904.) 38. sz. 297.

⁴³⁷ ÖM 18, 112-119.

⁴³⁸ ÖM 18, 118.

Sarnyai Csaba Máté: Prohászka Ottokár és a valláspszichológia megjelenése Magyarországon⁴³⁹

Ebben az írásban Prohászka Ottokárnak a valláspszichológia megjelenése és értelmezése kapcsán vallott nézeteit tekintjük át, egy – a Szent Tamás Társaság⁴⁴⁰ 1915. március 6-i ünnepi ülésén tartott – megnyitó beszéde⁴⁴¹ alapján.

A püspök teológusként tekint a valláspszichológiára, annak a modern korban, azaz saját kora jelenében való fellendülésére világít rá. Fontos mozzanatnak tartja az emberi lélek, különösen a vallásos lélek központba állítását és tudományos vizsgálatát. A valláspszichológiát a vallásbölcselet részének tekinti, hisz „*a valláspszichológiától várják az eligazító tényeknek új földerítését, a pszichológiai történésnek tüzetesebb tájismeretét s ezzel magának a vallásbölcseletnek új irányba való terelését.*”⁴⁴²

Prohászka örül annak, hogy az eddigi racionalista felfogású vallásbölcselet helyébe egy olyan megközelítés lép, mely nem elégszik meg a hiányos adatokkal, a mindent megmagyarázni akaró „*félműveltséggel*”. E racionalista attitűdnek legfőbb célja, hogy megszabadítsa a gondolkodókat az őket „*feszélyező, kellemetlen vallási érzetektől.*”⁴⁴³ Ezt a látószöveget válthatná fel az üdvözlendő valláspszichológiai értelmezés, amely „*nekivág a lélek mélységeinek s mint pszichológiai adatokat s tényeket vizsgáló s magyarázó tudományosság akar a vallás problémájával foglalkozni.*”⁴⁴⁴ A két látásmód között az a különbség, hogy a racionalizmus le akar számolni a vallással, míg a valláspszichológia komolyan számol vele. Eddig a pszichológiai könyvek átsiklottak a vallásnak a lélektanra vonatkozó vetületein. Vannak, olyan pszichológusok is, akik a vallást a primitív lélek elfajulásának tekintik. Ezt a magyarázatot nevezi Prohászka „*elsikkasztási*” módszernek. A középkori skolasztikusokat azzal szokták vádolni, hogy minden fogalomnak entitást tulajdonítottak, és így szembe kerültek saját alapelveikkel – mindenek előtt azzal, mely szerint „*nem kell megsokszorozni a létezőket*”.⁴⁴⁵ A modernkor „*új skolasztikája*”, a racionalizmus az ellenkezőjét műveli, azaz nem megsokszorozza, hanem megsemmisíti a létezőket⁴⁴⁶. Teszi ezt azért, hogy elvitatja a szellemi világ valódi létét. A történeti materializmus például az egészet objektív tartalom nélküli ideológiának tekinti, míg a pragmatizmus „*eltünteti belőle az ismereti jelleget s értéket, az igazságot*”.⁴⁴⁷ Prohászka értelmezésében Herbert Spencer követői biológiából s szociális életviszonyokból magyaráznak etikát. A vallást animizmusra, álmokra s szubjektív képzetek játékára vezetnek vissza, melyekben semmi objektív tartalom nincs, ezzel le is tudva a szellemi erők s tények világa.

⁴³⁹ A kutatásokat az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok Posztdoktori Ösztöndíja (Pályázatszám: PD 76004 2008.) támogatta.

⁴⁴⁰ Az Aquinói Szent Tamás Társaság 1892. júl. 7-én Kiss János által alapított, az *Aeterni Patris* enciklika szellemében 1950-ig működő magyar bölcseleti társaság. Célja a katolikus bölcselet ismertetése, igazolása és továbbfejlesztése Aquinói Szent Tamás szellemében. Ülésein előadták és megvitatták az újskolasztika programját, a hagyományos skolasztikához való viszonyát és továbbfejlesztésének lehetőségeit. A Társaság jelentős szerepet játszott a bölcselet megbecsülésének újjáélesztésében.

⁴⁴¹ Első közlése: Prohászka Ottokár: A valláspszichológiáról. In: *Religio*, 74. évf. (1915.) 161-163. E szöveget jelentette meg Schütz Antal *Az elme útjain (Bölcseleti dolgozatok)* című kötetben (ÖM 14, 215-222.)

Továbbiakban ez utóbbi, ismertebb kiadásra hivatkozunk.

⁴⁴² ÖM 14, 215.

⁴⁴³ ÖM 14, 215.

⁴⁴⁴ ÖM 14, 215.

⁴⁴⁵ „Non sunt multiplicanda entia.”

⁴⁴⁶ „Non multi-plicat, sed annihilat entia.”

⁴⁴⁷ ÖM 14, 216.

A következőkben azt a célt tűzi maga elé Prohászka, hogy összegezze a hívő valláspszichológus szerinte legjellemzőbb vonásait. Az első lépésben, elkülöníti egymástól a hívő és nem-hívő valláspszichológusokat, majd megjegyzi, hogy bizonytalansággal mindkét részről meglesz a szándék, hogy a vallás természetfölötti elemeit saját világnézete szerint értelmezze. A hívő pszichológusok vallani fogják, hogy:

1. kétféle lelki világ van, a természetes és a természetfölötti;
2. a kegyelem a cselekedeteknek természetfölötti jelleget s értéket ad;
3. a kegyelem az ember képességeivel és készségeivel együtt valóságos, objektív hatóerő;
4. ennek az objektív hatóerőnek a hatását nem lehet csupán a rendkívüli tettekre korlátozni, hanem az az ember leghétköznapibb cselekedeteiben is szerepet játszik.

5. Valószínűsíthető, hogy a hívő valláspszichológusok a kegyelmet a maga valóságában meg is akarják majd ragadni, hatásait tudományos módszerekkel igyekeznek majd kimutatni.

6. Végül azt sem lehet kizárni, hogy ez a bizonyítási igény öntudatlanul ott is érvényesül, ahol még a teológiának sincs biztos kritériuma a kegyelem hatásának bizonyítására, „*mennyivel kevésbé ismerheti hát fel ezt a valláspszichológia a maga racionális elveivel!*”⁴⁴⁸

Az utóbbi esetben kritikus helyzetbe kerül a hívő tudós. Egyfelől hívőként hinnie kell, hogy az ember a lelkében hordozza a természetfeletti világot. Ennek aktusai a mi értelmünkől, akarattunkból, és lelkiállapotunktól is erednek, és mint ilyenek az ember számára megtapasztalhatók. Másrészt azonban azt, hogy „*természetes vagy természetfölötti-e a hitnek, reménynek vagy szeretetnek valamely aktusa, azt biztosan nem tudhatjuk.*”⁴⁴⁹

Mi következhet a fentiekből a nem-hívő valláspszichológusok körében? Az, hogy figyelmen kívül hagyják, sőt tagadni fogják a természetfeletti létét, mert azt racionális elvek alapján megragadni nem lehet. Ezen a ponton a valláspszichológia a racionalizmus szolgálatába állhat, mindennek, még a legrendkívülibb lelki történéseknek is, természetes magyarázatot kreálva.

Mi lehet ezekkel a törekvésekkel szemben a katolikus valláspszichológus álláspontja? – teszi fel a kérdést a püspök.

1. Mindenek előtt az, hogy a valláspszichológiát is tisztán tudományos alapokra kell helyeznie, azaz a vallásos psziché természetét, s annak törvényeit kell kutatnia. A valláspszichológiához való viszonyt a természetes erkölcsstan vagy a theologia naturalis feladataihoz való viszonytal állítja párhuzamba Prohászka. Maga a valláspszichológia szerinte egyébként sem szolgál semmiféle kritériummal a természetfeletti értelmezéséhez. A valláspszichológia „*mégis szembekerülhet a természetfeletti pszichében, mint ahogy szembekerülhet a fizikus a csodával. [...] Lehetnek a lélekben a természetfeletti olya megnyilatkozásai, melyek pszichológiai csodaszámba jutnak.*”⁴⁵⁰

2. A katolikus valláspszichológust éppen hite fogja figyelmeztetni arra, hogy foglaljon el tartózkodó álláspontot a lelki jelenségekkel kapcsolatban. Hisz ez az a világ, a lélek világa, ahol a tudatalatti és a tudatos együttes működését „*metszik a kegyelemjárás útjai.*”⁴⁵¹ A hívő tudós tudatában kell lennie, hogy a psziché az, ami minden tudományos kutatás és megértési kísérlet dacára, nem gyömöszölhető egzakt kategóriákba. A psziché aktusaiban a valóság a tartalom, melynek értékét nem a gondolkodás logikai, vagy az akarat indíttatásbeli tartalma határozza meg. Sokkal inkább az öntudat sajátos emelkedettsége, mélysége és bensőségessége jellemzi. Az előbbieket miatt a pszichében jelentkező „*természetfeletti aktusoknál is a kegyelmi momentum nem abban rejlik, amit gondolunk vagy cselekszünk,* –

⁴⁴⁸ ÖM 14, 217.

⁴⁴⁹ ÖM 14, 217.

⁴⁵⁰ ÖM 14, 218.

⁴⁵¹ ÖM 14, 218.

nem is az ész vagy az akarat objektumában, hanem inkább a kapcsolatban, melyben Istenhez állunk”.⁴⁵²

3. A pszichés működés fenn látott tartalmairól sem dönthető el biztosan, mikor természetből levezethetők és mikor természetfeletti. A keresztényeknél az utóbbi szerepe igen fontos kell, hogy legyen. A hívő valláspszichológus ezt tudja. E tudás birtokában ugyan nem állíthatja teljes bizonyossággal egy konkrét lelki jelenség természetfölötti eredetét, de ez a szemlélet megvédi attól, hogy minden lelki megnyilvánulásra racionalista magyarázatot keressen. Éppen ennek révén lesz realisabb racionalista társánál, mivel látja saját tudománya korlátait, így azzal is tisztában van, hogy a lélek jelenségeinek a természetfeletti ignorálásával való racionalista értelmezése alkalmasint több problémát hagy nyitva, illetve teremt, mint amennyit megold, hatalmas teret hagyva ezzel a kegyelemnek. A hívő valláspszichológusok egyik fő feladata épp az, hogy a pszichológiai – és semmi esetre sem a teológiai – tudományosság eszközeivel, módszereivel, mutassanak rá a racionalista interpretációk hiátusaira, és egy másfajta – kegyelem központú – értelmezés lehetőségére. Ennek a lehetőségnek a felmutatása különösen fontos az adott korban, amikor a természetfelettit sokan, sokféle, önkényesnek tűnő elmélettel igyekeznek magyarázni.

Példaként William James amerikai filozófus-pszichológust hozza fel Prohászka. James az Istenről hasonló értelemben ír, mint egy híres versében Ady Endre, amikor így fogalmaz *„mégiscsak legjobb Kisértet*”.⁴⁵³ Az ember vallásos szükségleteit és tapasztalatait teljességgel kielégíti az a hit, hogy van felette egy nálánál nagyobb hatalom, amely barátságos hozzá. *„A tények semmi mást nem igényelnek, mint hogy ama hatalom más legyen és nagyobb legyen, mint tudatos énünk. Bármi, ami nagyobb, megteszi, [...] Nem kell végtelennek, nem kell egyedülállónak lennie. Még az is elképzelhető, hogy az a valami csupán nagyobb és istenszerűbb énünk, amelynek jelenlegi énünk csonka kifejezése*”.⁴⁵⁴ Ő a vallás lélektanát is a tudatalattival igyekszik magyarázni. Úgy gondolja, hogy az Isten iránti szükséglet a tudatalattiban jelentkezik, míg egy bizonyos hatás következtében az öntudatba nem lép, anélkül, hogy a kegyelem hatását, vagy egyáltalán létét ehhez fel kellene tételezni.⁴⁵⁵

A filozófus-pszichológus azt is fejtegeti, hogy a vallásos ember tetteinek lelki indíttatását általában és elsődlegesen az isteni kegyelemnek tulajdonítja. Szerinte ugyanakkor ezeket tisztán pszichológiai úton is meg lehet magyarázni. Ezt ő a következőképpen teszi:

1. A lelkünkben vannak olyan képzetek és eszmék, melyeknek nem tulajdonítunk túlzott jelentőséget, ezek a lélek perifériáin található anélkül, hogy különösebb indulatot váltanának ki.

2. Abban az esetben azonban, ha központi helyzetbe kerülnek, akkor gondolattá válnak. Ez úgy történik, hogy *„reflexióink s elmélkedés által tudatára ébredünk a fogalmak eszmei tartalmának [...] s kiemeljük őket a feledés s köznapiság lapályából, ezáltal tényleg mintegy mozgató, kedélyt, akaratot indító energiájukat szabadítjuk fel.*”⁴⁵⁶ Lehetséges az is, hogy az ilyen „erőre kapott” gondolatok minden mást a perifériára szorítanak.

Prohászka felteszi a kérdést, hogy mi segítheti elő egy gondolat előlépését a perifériából a központba. Ugyanígy keresi a választ arra is, miért válik egy-egy gondolat uralkodó eszmévé és miért halványul el ugyanakkor egy másik.

⁴⁵² ÖM 14. 218.

⁴⁵³ Ady Endre: Menekülés az Úrhoz. In: *Ady Endre költeményei*. Budapest, 1983. 656.

⁴⁵⁴ William James: *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature* (1902) Vö.:

http://www.fil.hu/uniworld/vt/james/james_postscr.htm – 2007. március 19.

⁴⁵⁵ Erről részletesebben uott. (JAMES 1902).

⁴⁵⁶ ÖM 14, 220.

Az első felvetésre a természetfelettit figyelmen kívül hagyó naturalisták úgy válaszolnak, hogy ezek csak idegfolyamatok és tudatalatti pszichológiai történések. Ezzel szemben a hívő valláspszichológus ebben a mozzanatban a kegyelem lüktetését és Isten lelkének beözönlését látja.

James azt a megállapítást, hogy vannak a tudatalattiban lappangó, majd előtörő képzetek, a modern pszichológia legfontosabb felfedezésének tartja. Így akarja magyarázni az azonnali megtéréseket is. „*Úgy véljük – írja –, hogy a különbséget a rögtöni s a lassúbb lefolyású megtérés közt nem kell okvetetlenül isteni benyúlásokkal magyarázni, hanem inkább egy bizonyos pszichológiai sajátosságra való utalással.*”⁴⁵⁷ Ezek a sajátosságok a tudatalatti szférából feltörő eszmék s indítatások. Érvelése során hivatkozik a hipnotizáltakra, akik a hipnózisban kapott utasítást a kijelölt időpontban végrehajtják, még akkor is, ha már nincsenek öntudatlan állapotban. Ez a hipnózisban kapott utasítás az az indítatás, ami a tudatalattiban lappangó eszmét egy adott pillanatban, áttörve a korlátot, a tudatos szférába emelte és ezzel egy aktuális cselekvés motivációjává tette.

Prohászka érveket és példát vonultat fel ezzel szemben. Megalapozottnak tűnik a james-i elmélet a hipnotizáltaknál, de egészen más a helyzet a megtéréseknél. A hipnotizáltaknál a tudatalatti eszméknek az öntudatba való betörése minden bizonnyal patológikus jelenség, hisz náluk a tudatalatti és a tudatfeletti szint közti válaszfal meglehetősen bizonytalan. De „*mitől omoljék be a fal ott, ahol erős, ahol nincs patológikus tünet?*”⁴⁵⁸ Példa erre Szent Pál megtérése. Honnan eredhetett nála az az erő, amely a tudatalattiban szunnyadó eszmét a felszínre hozta, teszi fel a kérdést a szerző. A kegyelem hatása erre világos magyarázatot ad, „*mert jóllehet a kegyelmi gondolat s indulat szintén az öntudatalatti régióból fakad, de épp azért vesszük fel magyarázó- és indítóokul ez esetekben az Istent, mert más magyarázatot nem találunk.*”⁴⁵⁹

Összegzés

Prohászka egyik fő célja, hogy hallgatósága érdeklődését felkeltse a valláspszichológia iránt. A valláspszichológia új szubdiszciplína, mely a vallásbölcselet része. Tárnya a lélek, különösen a vallásos lélek jelenségeinek, élményeinek tudományos vizsgálata. A lélek jelenségeinek valláspszichológiai megközelítését azért hangsúlyozza a szerző, mert úgy véli, hogy az alkalmas lehet arra, hogy a racionalista felfogást háttérbe szorítsa.

A szerző másik fontos szándéka, hogy útmutatást adjon a jelen és a jövő hívő valláspszichológusai számára. Ez az útmutatás elsődlegesen szemléletbeli. A hívő pszichológusoknak szem előtt kell tartaniuk, hogy létezik egy természetfeletti szférája is a léleknek, ami tisztán racionalista elvekkkel és elméletekkel nem magyarázható, ez a kegyelem hatóköre. A kegyelem hatása azonban nem csak a rendkívüli tettek hajtóereje, hanem a mindennapi cselekedeteké is. Ugyanakkor az istenfélő valláspszichológusokat óvja attól, hogy a kegyelem működését magyarázni akarják, hisz az a teológia kompetenciája.

Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy maga a valláspszichológia Prohászka idejében abszolút újszerű, ebben a püspök saját korában ugyancsak frissnek mondható szemléletét láthatjuk. Ugyanakkor látnunk kell a teológusi mértéktartást is: Prohászka látja a valláspszichológia korlátait is, gondolkodása egyetlen pillanatra sem szakad el a teológia értékrendjétől – utalhatunk itt a kegyelemről és a megtérésről való gondolataira. A lélek vallási jelenségeinek valláspszichológiai szemléletű értelmezése és különösen annak határai kapcsán is jól érzékelhető, hogy Prohászka gondolkodásmódja a hívő teológusé.

⁴⁵⁷ JAMES 1902. Prohászka német fordítás alapján idézi. ÖM 14, 221.

⁴⁵⁸ ÖM 14, 221-222.

⁴⁵⁹ ÖM 14, 222.

Elhangzott Budapesten, a Központi Szemináriumban 2007. március 31-én.

Szénási Zoltán: Prohászka Ottokár művészetfilozófiája

Szemben azzal, amire a tanulmányom címe utal, Prohászka Ottokár kapcsán önálló művészetfilozófiáról vagy esztétikáról beszélni igen problematikus, mivel Prohászka külön nem értekezett művészetfilozófiai, esztétikai problémákról. Írásaiban azonban több esetben is kitüntetett helyen foglalkozik magával a művészettel, akár az egyes korok kritikája kapcsán, akár a saját korával folytatott dialógus alkalmával. Ezeket a töredékeket azonban összekapcsolva életfilozófiákból merített ismeretelméleti megállapításaival körülírhatjuk egy „prohászka művészetfilozófia” vázlatát.

Prohászka a művészetnek és az irodalomnak – csakúgy, mint a természettudományokra és a modernkori eszmékre történő reflexióknak – a katolikus megújulás szempontjából szánt fontos szerepet, amiből az is következik, hogy nem találkozunk nála a művészet vagy az irodalom autonómiájának igényével. Művészet és vallás szoros kapcsolatáról alkotott nézeteiről többször is írt naplójegyzeteiben. 1915-ben például az emberi lélekről elmélkedve megjegyzi: „*A lélek mindig metafizikus, mert az elérhetetlenre bukik rá, s azt valamiképp állítja; s ez az elérhetetlen alapján az Isten. [...] Léven pedig született metafizikus az anima humana, azért vallásos is. Onnan van, hogy minden tevékenysége, akár a tudományban, akár a művészetben vallásos jellegű.*”⁴⁶⁰ Később Goethére hivatkozva fejti ki álláspontját: „*[A] helyes tudomány s az igazi szépművészet elválaszthatatlan a vallásosságtól, s viszont az igazi mély vallásosságon át vezet a kapcsolat tudományához és művészetéhez.*”⁴⁶¹ Egy 1904-es előadásában vallás és művészet kapcsolatát még egyértelműbben meghatározza: „*A művészet által alakul ki a nemes arcél, az intelligens tekintet és a szabályos termet. A művészet pedig leghatalmasabb a vallás eszményeinek szolgálatában.*”⁴⁶² Ezek az idézetek rávilágítanak Prohászkanak a művészetekhez és a tudományokhoz fordulásának alapmotívumaira, s arra az egész életművét átható törekvésre is, melynek értelmében a tudományos és művészeti vizsgálódások alapvetően és következetesen az általa szorgalmazott társadalmi reevangelizációnak rendeltetnek alá.

Mikor Prohászka *A diadalmas világnézet*ben a keresztény világnézet alapjaira építve megalkotta a *szép egyéniséget*, akkor ennek az alkotó-alakító munkának a párhuzamát a művészi alakító tevékenységben látta, sőt – úgy tűnik, hogy – gondolatmenetében a szép egyéniség létrehozása maga is művészet: „*A »szép egyéniséget« meg kell teremteni – írja –, ki kell alakítani; az nem terem, az nem nő magától; az nem jön készen a világba, hanem a művészet által lesz. Tehát a szép egyéniség a művészet jegyében áll.*”⁴⁶³ A „szép egyéniség” kialakítására irányuló tevékenység összekapcsolása a művészettel tehát annak köszönhetően lehetséges, hogy mindkét tevékenység alapvetően a metafizikai rendben gyökerezik, a szépség metafizikai eszméjében.

A művészetnek tehát ebből a szempontból is kitüntetett szerepe van Prohászkanál. Művészet-fogalmának lényege így foglalható össze röviden *A diadalmas világnézet* vonatkozó passzusai alapján: a műalkotásban az alkotóművész lelke tükrözi vissza a világot,⁴⁶⁴ feladata tehát, hogy „*a töméntelen sokadalmat, a mindenség tarka világát, az élet*

⁴⁶⁰ Naplójegyzetek 1. 1915. III. 17.

⁴⁶¹ Naplójegyzetek 3. 1919. X. 7.

⁴⁶² Prohászka Ottokár: *Eszményi művészet*. In: ÖM 20, 269.

⁴⁶³ Prohászka Ottokár: *A diadalmas világnézet*. In: ÖM 5, 140.

⁴⁶⁴ Egy korábbi írásában a művészet eszméket tükröző feladatát emeli ki: „*S épp azért, mert a művészet az átszellemült s ugyanakkor megtestesült eszme; mert a művészet a meleg, mozgató gondolat: ezért lesz a művészetnek az eszmék harcában is fontos szerepe.*” Illetve: „*A nagy eszmék átértése, a nagy gondolatok átértése, ez teremti a művészetet s ez biztosítja a jó irányt.*” (Prohászka Ottokár: *Egy eszme, egy férfiú*. In: ÖM

és érzés és küzdés végtelenségét” szétszedje, s önmagában újra „egységes, harmonikus világgá”⁴⁶⁵ alakítsa. Prohászka a jó és a rossz, tehát az általa elfogadható és elfogadhatatlan művészet közti különbséget a *sima és a domború-homorú tükör-metaforával* szemlélteti. Azok az alkotó lelkek, melyek a sima tükörhöz hasonlóak, a világot és az életet töretlen szépségükben képesek felmutatni; míg azok, akiknek a lelke torzult – rájuk vonatkozik a domború és homorú tükör metaforája – csak a pusztulást, a szenvedést képesek bemutatni, s ezzel a világ képét is eltorzítják, magát a „szép világot” is kínpadra vonják. Prohászka tehát nem fogad el a művészetben semmiféle dekadens megnyilvánulást, pesszimista vagy szkeptikus szemléletmódot. Ezen az alapon utasítja el Zola naturalizmusát, Ibsent, Bjørnsont vagy Gerhard Hauptmant, de ez lesz az elvi alapja Ady-kritikájának is. Egy 1924-es tanulmányában a modern irodalom kapcsán beszél Ady Endréről. Prohászka Adyban a vallás eszményeit, a hazát, a nemzetet és a nőt bemocskoló „blazírt költőt” látta: „*S nemcsak a nőstényszag után iramodik – írja róla –, hanem valóságos szadizmus űzi mindennek, ami szent és nagy, bemocskolására.*”⁴⁶⁶

Hasonlóan hamis ábrázolásnak tartja azonban azt is, amikor a gyermekien naiv művész pusztán a szépséget ábrázolja, s nem vesz tudomást az emberi lét tragikumáról. Róluk így ír *A diadalmas világnézetben*: „*A lepkékkel karikáznak, a tücskökkel ciripelnek, a verebekkel csiripelnek, örülnek a napsugárnak, s amellet szívtelenek gondatlanságukban s kegyetlenek örömeikben, mert az epedő az életet megörökíteni vágyó léleknek kérdéseire süketek. Ha eped és szenved és kutat és vágyik bennük a lélek, ők csak a napsugárra s a virágra mutatnak s a mélységbe gravitáló s a mindenség mennyországába magát beleszántó lelket magára hagyják, magára, az ideiglenes, haldokló létnek nyirkos, ködös környezetében.*”⁴⁶⁷ Prohászka, amikor Petőfi költészetében a mélységet hiányolja, a lélek tragikumának ebben az értelemben vett figyelmen kívül hagyását érti rajta. A Petőfi-centenárium évében pedig ezt jegyzi le naplójába: „*Petőfit ünnepeljük. Ez a géniusz a magyar szabadság hullámain fölviijogott mint a vízimadár a háborgó tengeren s pompás akcentust adott az érzésnek. De mélység nincs benne. A családi érzés is olyan hausbacken jófiúság! Hát az eucharisztia körül vijjogó s villámló sasokkal szemben mi ez a kiskőrösi szindarabjelentés-kihordó?*”⁴⁶⁸

* * *

Prohászka harmadik kategóriája ellentmondani látszik az elsőnek. Ennek a látszólagos ellentmondásnak a feloldása akkor lehetséges, ha megvizsgáljuk Prohászka tragikum-fogalmát. Nála a tragikum forrása – ahogy erre az előbbi idézet is utal – az ember lelki-szellemi és anyagi-ösztönös létének konfliktusa, tehát az az ellentét, mely az embert egyszerre köti a véges anyagi világhoz és a végtelen transzcendenciához. A tragikum Prohászka értelmezésében azonban nem kapcsolódik pesszimizmushoz, sőt kizárja azt. Madách művét bíráló tanulmányában így ír erről Schopenhauer pesszimista filozófiájával is polemizálva: „*De a tragédia nem pesszimizmus; sőt azt kell mondanunk, hogy ahol igazi pesszimizmussal állunk szemben ott tragédiának helye nincs. A tragédiában u. i. nemcsak küzdelem, szenvedés és letörés szerepel, hanem éppen úgy, sőt mindenek fölött szerepel ott a szellem, a lélek s az erkölcsi győzelem; ahol ez utóbbi nincs, ott tragédia sincs.*”⁴⁶⁹ Prohászka felfogásában tehát a tragédia az optimizmussal párosul, mivel a pesszimizmus szerinte „a

12, 262 és 269).

⁴⁶⁵ ÖM 5, 18.

⁴⁶⁶ ÖM 5, 329.

⁴⁶⁷ ÖM 5, 21.

⁴⁶⁸ Naplójegyzetek 3. 1923. II. 21.

⁴⁶⁹ Prohászka Ottokár: »Az ember tragédiája« s a pesszimizmus. In: Katholikus Szemle, XXXVII. k. (1923) 193.

rosszat győzelmes s diadalmas hatalomnak” tünteti fel, s ez a fentebbiekben vázolt tükörmetaforákkal szemléltetett művészet-fogalomba nem fér bele. Másrészt azonban a pesszimizmus elvetése nem jelenti az élet kínjainak, szenvedéseinek tagadását: „*A tragédia szelleme a szenvedni tudó, de győzelméért szenvedő s magában a szenvedésben győző hősiesség. Minden ilyen hisz a fölényes jóban s vállalja, hogy a rossznak s gonosznak erőit messze fölülmúlják a jónak erősségei.*” Így oldódik fel test és lélek ellentéte is: „*Ez a tragédiás hősiesség más szóval azt jelenti, hogy az ember nemcsak természet, nemcsak anyag és ösztön, nemcsak vadság és vakság, hanem lelkiesség is, melynek külön útjai, külön céljai vannak s ezeket küzdve s dolgozva s éppen ezáltal kiemelkedve valósítja meg. Ebből az következik, hogy minden tragédia tulajdonképpen optimizmusból fakad. Ez az optimizmus a jó szupremenciájáról való meggyőződésnek optimizmusa.*”⁴⁷⁰ A jónak a rosszal szembeni felsőbbrendűségébe vetett hit a másik oka – az üdvtörténeti optimizmus mellett – annak, hogy Prohászka különösen a művészetek területén nem tud mit kezdeni a bűn problémájával, s korának dekadens jelenségeivel. Ugyanez a szemlélet figyelhető meg korszakkritikájában is. Bármennyire is súlyos válságként élte meg ugyanis Prohászka saját korát, a modern kor dekadenciájában mégsem látta az európai kultúra pusztulását, mint ahogy a nyugatosokban sem a magyar irodalom és kultúra végső hanyatlását. Hitt abban, hogy a keresztény erkölcsiség végül győzelmet arat a dekadens koron, s az visszatér ahhoz az etikai rendhez, mely előírja és garantálja az örök értékek, a morális törvények és a hagyományok tiszteletét. Prohászka optimizmusának alapja végső soron tehát a keresztény üdvtörténet zárt történeti horizontja volt.

A tragikum és az erkölcsi győzelem szükségszerű összekapcsolása Prohászkanál utalhatna az ókori katarzis-elméletre is, mindez arra engedne következtetni, hogy a pozitív értéket képviselő, s a műben elbukó tragikus hős sorsa a befogadás esztétikai élményében a néző/befogadó erkölcsi megtisztulását eredményezi. Ezt a katarzist is hiányolhatta Prohászka Madách *Tragédiájával* kapcsolatban, azonban valószínűbb, hogy a jó győzelmét a rossz felett Prohászka a műalkotás tematikájában kívánta megvalósítani, s nem a befogadás esztétikai tapasztalatában végbemenő katarzisként értelmezte, éppen ezért az ő tragédiafogalmával Madách műve értelmezhetetlen. Prohászka a mű végén a kétségbeesett Ádámot látta, aki létének lényegére, az emberiség sorsára vonatkozó kérdéseire nem kap választ az Úrtól, a küzdelem, a *Tragédia* zárszava, ezért lehet számára negatív fogalom, s nem az emberi egzisztencia létlehetőségeinek a kifejezője.

Prohászka tragikumelméletének hátterében egyrészt a fentebb már elemzett üdvtörténeti optimizmus áll, másrészt Krisztus megváltó szenvedését és a halál felett aratott győzelmét fedezhetjük fel benne mint minden műalkotás előképét, mely optimista szemléletből az is következik, hogy a tragédia nála csak része, egy állomása a jó győzelmének, mint ahogy Jézus nagypénteki szenvedése szükségszerűen hozzátartozott az emberiség megváltásához, s a bűn felett aratott győzeleméhez. Műfajpoétikai értelemben ez a felfogás közelebb áll a komédia középkori fogalmához abban az értelemben, ahogyan Dante művét *Commediának* nevezték, tehát mint olyan mű, mely tragikus körülmények között indul, de jól végződik.

* * *

Prohászka művészetfilozófiáját vizsgálva Dante *Isteni színjátékát* azért is fontos kiemelni, mert, ahogy arra már korábban utaltam, kulcsszerepet játszik Prohászka irodalomszemléletében. A Dante évforduló alkalmából 1921-ben, tehát két évvel a Madách-tanulmány megszületése előtt, több írásában is foglalkozott Dante művével, ezek közül

⁴⁷⁰ PROHÁSZKA 1923: 196.

legrészletesebben az Akadémián megtartott beszéd elemezte a művet. Megközelítésmódja leginkább a 19. század második felének pszichologizáló irányzatával rokon, amennyiben dolgozatának bevezető részében Chateaubriand-ra hivatkozva kifejti, hogy minden nagy író a maga történetét írja meg, saját lelkét ecseteli a műalkotásokban: „*Bizonyára tehát Dante is a maga életét, küzdelmeit és szenvedéseit, csalódásait, ingadozásait s kijózanodását s végre végleges s győzelmes orientációját írja meg a »Divina Commedia«-ban*”⁴⁷¹ A mű értelmezése során azonban nem az életrajzi vonatkozások részletezésére, a korabeli Itália politikai viszályainak ismertetésére helyezi a hangsúlyt: „*ehelyett inkább a »Divina Commedia« gyökerére, a költő lelkének fenekére akarnék rámutatni, ahonnan a »Divina Commedia« rímei gyöngyöznek, arra a legideálisabb benyomásra, melyet magában hordozott s melyből benne minden élet s szépség s erő eszménye fejelett: ez Beatrice szerelme.*”⁴⁷² Beatrice műbéli alakját Prohászka allegorikusan értelmezi: „*Beatrice – írja –, az átszellemült s boldogító szépség, kiből az »amore terrestre« elváltozott »amore celestiale«-vé.*”⁴⁷³

Ahogy Madách-tanulmányában is kifejti, a tragikum forrása ez ember lelkében lévő ideálok s a világban megtalálható rossz egymásnak ellentmondani látszó konfliktusából ered, melyre, ha az ember nem találja meg a helyes választ, akkor a dekadencia erkölcsi válságába jut. Dante művének jelentősége Prohászka szerint épp abban rejlik, hogy a lelki és az anyagi világ konfliktusára a keresztény tanításból, a keresztény öntudatból eredeztethető választ adott: „*Az emberben két világ találkozik és ütközik; ez kiválósága, de egyszersmind tragikum; de a tragikum megoldását a csillagokból kell kiolvasni. Aki azt máshol keresi, annak lelke elborul s az élet lángoló kín s a probléma kínos rejtély marad. A probléma megoldása azonban nemcsak abban áll, hogy az élet értelmét fölértettük s célja iránt tisztában jöttünk, nemcsak abban áll, hogy a bukott lélekben is fölleltük az isteni rendeltetés és szépség vonásait, s hogy a szegénység rongyai közt rábukkantunk az isteni rokonság armáliáira: hanem az a probléma-oldás a küzdelmet s az emelkedést, s a hozzávaló erőt s pátoszt is jelenti. A »Divina Commedia« vátese nemcsak a célokat látja meg, hanem meglátja az égbe segítő erők forrásait.*”⁴⁷⁴ A Dante-életmű összefüggéseiben Prohászka kiemelten fontos helyet tulajdonít az *Isteni színjáték*nak, s az e mögött álló szemléletmódban kifejeződik Prohászkanak az törekvése is, hogy a művészet világmegismerő szerepét a racionális ismeretszerzés fölé helyezze.⁴⁷⁵

Dante műve más szempontból is kitüntetett helyet foglal el Prohászka gondolkodásában, nemcsak azért, mert szinte ez az egyetlen irodalmi alkotás, melyről pozitív, értékelő kritikát mond, hanem azért is, mert Dante és Giotto műveiben látja a középkori vallásosságnak s az antik kultúrának azt a szerencsés szintézisét, mely számára is például szolgál: „*Ők alázatos, keresztény hívek – írja A diadalmas világnézetben –, de szívükben egyesítették a hitet a természettel, az eget a földdel, kegyelmet a természetes erővel. Találtak e harmóniában annyi szép, fölséges inspirációt, annyi alakító kiindulást, hogy beérték vele.*”⁴⁷⁶ Ennek a művészeszménynek azonban a múlt század elejének magyar irodalmában Prohászka

⁴⁷¹ Prohászka Ottokár: Dante. In: ÖM 12, 310.

⁴⁷² ÖM 12, 311.

⁴⁷³ ÖM 12, 313.

⁴⁷⁴ ÖM 12, 316.

⁴⁷⁵ Az *Isteni színjáték* értelmezése során röviden kitér a Goethe *Faust*jával és Madách *Tragédiájával* történő összehasonlításra is: „*Mily különbség a középkori, hatalmas Isten-fogalom, aztán a küzdelmes, de Isten kegyelméből győzelmes üdvözülés s Goethe s Madách hasonló problémákat oldozgató kísérletei között! Ott a jó győz s nem a rossz; de a jónak küzdenie kell s így ér föl a Paradisoba; míg ellenben Faust nem bír az életnek egységes s győzelmes megoldást adni; az »Ember Tragédiájá«-ban pedig egyáltalán nem értjük, hogy minek küzdünk küzdve, mikor az emberiség történelme csupa kudarc és firtor?*” (ÖM 12, 322).

⁴⁷⁶ ÖM 5, 78.

szempontjából legfeljebb a korábbi évtizedek konzervatív lírájának erkölcsi értékrendjéhez kötődő papköltők felelhetnek volna meg.

* * *

Prohászka tükrözés-elmélete – úgy tűnhet –, a művészi alakító tevékenységnek s a művészet befogadásának passzív szerepet tulajdonít. Valójában azonban a művészet mint a világ megismerésének második fokozata, ahogy erről *Vizek, szemek, lelkek* című 1913-as dolgozatában ír, aktív tevékenység, s mint megismerés a megismert dolog létének gyarapodásával jár, cselekvésre serkent, melynek következtében az emberben öntudatra jut a végtelen valóság. Az emberi lelkiismeret vagy öntudat ennek révén válik a megismerés harmadik, a korábbi szinteket is beteljesítő fokozatává. Lényegében már e felé mutat *A diadalmas világnézet* egy-egy megállapítása is: „*Nincs is művészet, hol a lélek meg nem csillan, ott kéri mindenki, hogy ez az, ez az igazi művészet: a lelket sugárzó s a lelket megszerető szépség.*”⁴⁷⁷ Mindez a befogadó részéről egyfajta katartikus hatás kiváltását feltételezi: „*E tekintetben tehát – írja – az erkölcsiség valóban alakító, tisztító, finomító munkát végez az érzékiségen, mely munkában részt kellene vennie a művészetnek s az irodalomnak.*”⁴⁷⁸ Máshol a következőket olvashatjuk: „*Az a költészet és a művészet föladata, hogy fölemeljen a porból a szabadság, az eszményi szép élvezetére.*”⁴⁷⁹ A művészet katartikus hatására az alábbi példa szolgálhat: „*E dómnak [a kölni dómnak – Sz. Z.] föntségében tanulta megismerni Reichensperger a kereszténység föntségét, s mikor e dóm ivein elmerengett tekintete s alázattal hajolt meg a kőbe vésett, szerencsés eszme előtt, még mélységesebb alázattal szívta magába a tiszteletet, szeretetet, lelkesülést az emberiségnek Isten keze által épített intézménye iránt, a »coelestis urbs Jerusalem« s az egyház iránt.*”⁴⁸⁰

Mindez azt is jelenti, hogy a l’art pour l’art irányzatoknak az esztétikai megformálást a művészi alkotás középpontjába állító szemléletével szemben Prohászka a műalkotás tartalmi oldalára, az eszmei, erkölcsi (és erkölcsös) mondanivaló kifejtésére helyezi a hangsúlyt. Másrészt alapkövetelménye az is, hogy az író élete hitelesítse a művekben megfogalmazott eszméket. Ezt illusztrálva örökítette meg egy szegedi festőművész-ismerősenek történetét naplójában, aki minden vagyonát arra áldozta, hogy felkeresse a példaképeként tisztelt Tolsztojt, de a találkozás a nagy orosz íróval kiábrándította tolsztojanizmusából. 1910. október 27-én, Tolsztoj szökése után majdnem egy hónappal jelent meg az Életben Prohászka esszéje az orosz íróról. Elismeri írásában Tolsztoj írói tehetségét, de elfogadhatatlan számára kultúra- és művészetellenessége. Tolsztoj pályájának ívét Prohászka a következőképpen rajzolja meg: „*Eredetileg ragyogó, zseniális művésznek indult, azután etikus és filozóf lett, közben a parasztelel romantikusa volt, hogy végre árnyba s homályba merülve misztikussá legyen.*”⁴⁸¹ Legsúlyosabb kifogása Tolsztojjal szemben ugyanaz, amit naplójában is megfogalmazott: „*Szenvedett nemcsak tanainak ellentmondásától, melyben egymással is, meg a világgal is szemben álltak; hanem szenvedett a tanok és saját élete közt való ellentmondásoktól is, mert ő maga sem hajtotta végre azt, amit hirdetett s ahol belekezdett, ott maga is rögtön groteszk, vagy mondjuk, romantikus lett.*”⁴⁸² Prohászka Tolsztoj tényleges

⁴⁷⁷ ÖM 5, 115.

⁴⁷⁸ ÖM 5, 114.

⁴⁷⁹ ÖM 20, 270.

⁴⁸⁰ ÖM 12, 264.

⁴⁸¹ Prohászka Ottokár: *Tolsztoj Leo*. In: *Élet*, II. évf. (1910.) november 27. 670.

⁴⁸² PROHÁSZKA 1910: 670.

cselekvés nélküli etikumával és sötét misztikájával szemben Assisi Szent Ferenc példáját hozza fel.⁴⁸³

Végezetül megkockáztathatjuk azt a megállapítást, hogy Prohászka műveiből kiolvasható s – ahogy az talán látható volt – más irányú gondolattal szorosán összefüggő esztétikájának hatását elsősorban a 20. század elején induló katolikus papköltők műveiben kereshetjük. Sík Sándor első köteteinek verseiben például, azzal együtt hogy lényegében eredményesen kísérli meg az új költői beszédmód, mindenekelőtt Ady lírai hangjának átsajátítását, szemléletmódjában, modernséghez való viszonyában Prohászka gondolatait követi. A középkori kereszténység esztétikájának egyik alapgondolatára is visszavezethetjük Sík és Prohászka modern dekadenciával szembeni attitűdjét, hisz – Umberto Eco idézve – a „középkori ember számára egy dolog akkor csúnya, ha az emberre és az ember természetfeletti sorsára vonatkozó célok hierarchiájába nem illik bele.”⁴⁸⁴ A pályakezdő Sík költői programjának szellemi hátterében tehát elsősorban Prohászka, az általa újraértelmezett keresztény hagyomány és művészetszemlélet áll, így nem túlzás azt állítani, hogy pályájának elején Sík célja megvalósítani a lírában azt, amit Prohászka a katolikus közéletben tett.⁴⁸⁵ De a két világháború között roppant népszerűségnek örvendő Mécs László költői szemléletmódja is lényegében Prohászka hatására formálódott. Saját költői szerepértelmezésének világszemléleti, s a versek etikai alapja szintén Prohászka-ra vezethető vissza.

Elhangzott Székesfehérváron, 2008. október 11-én.

Publikálva részletei „Ars Ancilla Theologiae – Prohászka művészetfilozófiája” címmel In: Prohászka, a költő. Szerk. W. Balassa Zsuzsa. Budapest, 2008. 139-143.

⁴⁸³ Prohászka és Assisi Szent Ferenc kapcsolatáról: Serényi Antal: Szent Ferenc és Prohászka. In: *Prohászka ébredése*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1996. 275-288.

⁴⁸⁴ Eco, Umberto: *Művészet és szépség a középkori esztétikában*. Ford. Sz. Márton Ibolya. Budapest, 2002. 186.

⁴⁸⁵ Rónay László: *Sík Sándor, a költő*. In: Új Írás, 1989/10, 98

Mózessy Gergely: Prohászka egyházmegyéje lelkipásztori jelentések fényében

Elöljáróban

Régóta úgy gondolom, hogy miközben a Prohászka-életmű bizonyos területeit folyamatosan emlegetjük, addig más részletek igazságtalanul hátrасorolódnak, bizonyos esetekben az alap kutatások is hiányoznak még. Elsősorban Prohászka Ottokár egyházkormányzatát érzem ilyen elhanyagolt területnek, ezért igyekeztem az előző években tanulmányaimmal ennek néhány rész kérdését megvilágítani, a Prohászka Év kezdetén pedig összefoglaltam, milyen tennivalókat, lehetőségeket látok.⁴⁸⁶ Egy akkor jelzett irányban továbbhaladva egy sajátos forrástípus keletkezési körülményeit kívánom bemutatni, majd ennek elemzésébe fogva forrásértékét vizsgálom.

Olyan iratcsoport ez, mely hű képet fest Prohászka környezetéről püspökségének végén. Nem a palotai mindennapjairól – az ismert⁴⁸⁷ –; hanem arról a tágabban értelmezett közegről, melyben a főpásztor mindennapjait élte, melynek gondjait nap-mint nap magában hordozta: a székesfehérvári egyházmegyéről. Ebben pedig – bár a közeg szűkebb, mint az ország egésze – az egész nemzet megannyi korabeli gondja felsejlik. Ez forráscsoport az 1924-26 évekről szóló lelkipásztori jelentések irategyüttese. Jól tudom, önmagában ez is kevés: nem tudunk hasonló forráscsoportot felmutatni sem püspökségének hajnaláról, sem más egyházmegyéből, hogy összehasonlításokat tehessünk. Az is bizonyos, hogy az egyes plébániák feltároló lelkipásztori nehézségei vagy eredményei csak áttételesen utalnak vissza a püspök személyére. Jóval nagyobb, közvetlenebb a helyi pap felelőssége, a történetek inkább jellemzik a helyi lelkipásztor képességeit, lelkületét. De még ez sem abszolutizálható, hiszen a felvázolt helyzetek egyfelől a korszellem kihívásai is, másfelől gyakran mélyen, a helyi közösségek történeti, szociológiai, gazdasági, geopolitikai adottságaiban is gyökereznek.

Mindezek ellenére fontosnak érzem, hogy megismerkedjünk e forrásokkal.⁴⁸⁸ Egyrészt azért, hogy ismerjük a mindennapokat, amelynek nehézségei a püspök lelkében is éltek, s melyeket naponta Teremtője elé vitt. Másrészt hogy lássuk, papjai gondolkodását mennyire hatja át Prohászka lelkisége. Harmadrészt azért, mert Prohászka maga siet segítségünkre, hogy lássuk: a bőséges forrásanyagból ő mit tart fontosnak. A jelentések egyes részeit ugyanis megjelölte vastag kék – ritkábban piros – ceruzájával; néhányat pedig publikált is. Mindez pedig már az ő közelebbi megismerését segíti.

A keletkezés körülményei

Hosszú előkészítés után 1918 pünkösdjén életbe lépett a Codex Iuris Canonici. A központi joggyűjtemény léte önmagában is megkövetelte az egyházmegyei szokások összehangolását a Szentszék központi akaratával. Ez egyházmegyei zsinat tartásával volt megoldható, melyet a kódex 10 évente kötelezővé is tett. A székesfehérvári egyházmegye

⁴⁸⁶ Mózessy Gergely Adalékok Prohászka Ottokár egyházkormányzati munkásságának értékeléséhez. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 83-95.

⁴⁸⁷ Napirendjét leírja: *Élet*, X. évf. 41. sz. (1918. október 13.).

⁴⁸⁸ Másfél évvel e munkáról szóló figyelemfelhívó előadás után jelent meg a *Lelkipásztori jelentések 1924-1926*. Szerk. Mózessy Gergely. Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből III. Székesfehérvár, 2008. kötet.

első zsinatát 1924 júniusában tartotta. Csak a két másik, a trianoni békediktátum által területileg nem érintett egyházmegye, Vác és Veszprém előzte meg.⁴⁸⁹

Prohászka Ottokár gondos munkát végzett, pedig egyházkormányzati stílusába nem illeszkedett a jogalkotói munka. A még 1924-ben nyomtatásba is megjelent paragrafushalmaz⁴⁹⁰ roppant rigorózus. Ez a gyakorlati kérdésekre mindig a legmegfelelőbb helyi megoldást kereső püspök egyéniségétől meglehetősen idegennek tekinthető.

Valószínűleg maga is így érezte ezt. A zsinati dekrétum kiadásával egyidejűleg ugyanis körlevélben szólította fel papjait részletes lelkipásztori beszámolók benyújtására.

Hangsúlyozta: „*A jelentés célja nem a porhintés, hanem őszinte, igaz és bizalmas tárgyalás a főpásztorral az egész év lelkipásztori próbálkozásairól, azok eredményéről, az egyesületi, főleg a hitbuzgalmi életéről. Felsorolja, hány férfi és hány nő nem végezte el húsvéti gyónását, referál a hívek közt tapasztalt tünetekről, a lelkipásztori munkát elősegítő és hátráltató körülményekről, beszámol az idegen gyóntató megjelenésének eredményéről, a házi pasztoráció tapasztalatairól.*”⁴⁹¹

A beérkező beszámolókat Prohászka valóban bizalmas, személyes levélként kezelte. Elenyésző részük, mindössze 10 darab került iktatásra, és ezek sem kaptak az iktatókönyvben numerus archivi-t – azaz levéltári számot –, ami arra utal, hogy a püspök magánál tartotta az iratokat.⁴⁹² A püspöki levéltár egyházkormányzati anyagába vélhetően csak jóval a Prohászka halála után helyezték el őket.⁴⁹³ A püspök az esetek döntő többségében maga válaszolta meg a jelentéseket. Mindössze két, alapvetően semleges tartalmú iraton találhatjuk meg a főpásztori válasz idegen kéz által rögzített fogalmazatát. A válaszok döntő többsége magánlevélként – azaz iktatatlanul és fogalmazat vagy másolat visszamaradása nélkül – hagyta el az aulát, tartalmukat tehát még a püspök legközelebbi munkatársai sem ismerték.⁴⁹⁴ (A Prohászka-levelek gyűjtése során plébániai levéltárakból került gyűjteményünkbe vissza néhány.⁴⁹⁵)

Prohászka kezdeményezésére az 1924., az 1925. és az 1926. évről csaknem az egész egyházmegyét lefedő forrásegyüttes állt össze, mely alkalmas arra, hogy képet alkothassunk az egyházmegye lelkipásztori helyzetéről a püspök kormányzatának végidejében.

(Szerencsés pillanat ez, a későbbiekben ugyanis a lelkipásztori jelentés, mint forrástípus tartalmilag némiképp kiüresedett. Már az 1926-ról szóló jelentések közt is feltűnik olyan plébánosi jelentés Nagyhantostól, amely az esperes záradékával érkezik Fehérvárra, s ugyanekkor egy vértessboglári beszámolót a püspök is az esperesnek továbbít a püspök a bennfoglalt probléma kivizsgálásra. Azaz elsősorban a főpásztorral való bizalmas, közvetlen tanácskozás jelleg sérült először, már Prohászka idejében. És ez csak fokozódott a későbbiekben. A püspök személyétől való függetlenedésre utal a forrástípus levéltári sorsa is. Az iratcsomó elnevezése az iratjegyzékekben az 1930-as évek közepétől „alesperesi jelentések”. Ez az előzményeket és az utóéletet tekintve voltaképp jogos is, de épp az 1924-26 közti időket tekintve félrevezető. A levéltár 4694-es számú csomójában elvéve későbbi

⁴⁸⁹ A zsinatról bővebben: Mózessy Gergely: A székesfehérvári egyházmegyei zsinatok. In: *Prohászka ébresztése II.* Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 158-168. és Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919-1945.* Budapest, 1997. 210-212; 216-220.

⁴⁹⁰ *Decreta Synodalia. Az 1924. június 24-től 26-ig Székesfehérvárott tartott székesfehérváregyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények.* Székesfehérvár, 1924. 95.

⁴⁹¹ SzfVPL – Litt. Enc. 1924/IV. 13. (1346/1924).

⁴⁹² SzfVPL – Iktatókönyv: 22, 66-69, 130-133, és 142/1925.

⁴⁹³ A fasciculust borítóján Kuthy István kézírása olvasható, aki 1933-tól látott el levéltárosi teendőket.

⁴⁹⁴ Prohászka iratkezeléséről bővebben lásd Mózessy 2006a: 87-88.

⁴⁹⁵ SzfVPL – Prohászka Gyűjtemény – Levelek 1925. II. 16. Preiner Istvánhoz; 1925. II. 27. Poós Rudolfhoz. Mindkettőjükhez írt hasonló reakciót 1926-os jelentésekre is. 1927-ből Kulcsár Józsefnek címzett sorai is fennmaradtak.

évekből is találunk szöveges lelkipásztori jelentéseket, de az állomány tartalmi szempontból inkább a statisztikák felé fordul. Hamarosan pedig formanyomtatvány készül a jelentéstételhez, és elválnak egymástól a hitéletet számokban megragadó statisztika és a személyes, narratív beszámoló, utóbbit csak a bérmlásokat megelőzően kell készíteni.)

Prohászka Ottokár főpásztori rendelkezése szerint a lelkipásztori jelentésekkel egyidejűleg kellett beküldeni a „*szokásos conspectus tabellarist*”, mely gyakorlatilag az anyakönyvi másodpéldányok adatait egészíti ki összevetve azt a polgári anyakönyvekkel. Általuk kép nyerhető a keresztleetlen gyermekek, tisztán polgári házasságkötések és az egyházi szertartás nélküli temetések számáról. Ekkor kellett beküldeni a már hagyományosnak számító sajtójelentést is, melyben a pap számot adott a településre járatott újságokról és példányszámokról. Ezt a destruktívnak minősített liberális-szociáldemokrata sajtó elleni fellépést megelőző adatgyűjtésnek tekinthetjük. A többségében a postamesterektől származó adatok – leszámítva néhány főváros-közei, rikkancsok által is bejárt, vagy trafikokkal rendelkező helyet (Budafok, Budakeszi, Csepel) – pontosak. E statisztikai adatszolgáltatási kötelezettségeket a zsinati dekrétum szabályozta (DS. 91.§, 114.§).

Sok plébános megelégedett a szokott adatok megküldésével, vagy ha írtak is szöveges jelentést, abban markáns helyet követelt magának a fenti két kérdéskör elemzése. Ezt nem csodálhatjuk. A püspök által megadott, korábban idézett szempontok nem hagyományos kérdőpontok voltak, ez a papság egy részét zavarba hozta. Dittrich István sóskúti adminisztrátor például így fogalmazott beszámolójában: „*mondhatom, félek és szepegek, mert nem tudom, mi módon és hogyan és miről tegyek jelentést, mert semmi támpont nem adatott, sem kérdések nem intéztettek, sem schema nem küldetett, melynek alapján és útbaigazítása mellett a jelentést megtehetném, s azért félek, hogy a jelentés hiányos, ha nem egészen hibás lesz.*”⁴⁹⁶ Miller József budakeszi esperesplébános terjedelmes beszámolójának kezdetén egész máshangúlyokkal de voltaképpen ugyanezt teszi szóvá: „*... átfogó és mindenre kiterjedő jelentést csak akkor lehet készíteni, ha a Decr[eta] Synod[alia] erre vonatkozó rendelkezései külön összeállításban pontokba foglalva, statisztikailag és számadatokkal támogatva, bizonyos előírás szerint lenne összeállítható. Addig ezek a [z] elemzések sem egyöntetűek nem lesznek, sem biztos támaszt a hitélet megítélésében nem nyújtanak.*”⁴⁹⁷

Mind tartalmilag, mind formailag heterogén szövegek születtek. Volt olyan pap, aki jelentéstételi kötelezettségét lelkiismeret-vizsgálatként fogta fel (Preiner István, akit nyomaszt „*a lelkekért érzett felelősség óriási terhe*”); volt olyan idős pap, aki lelkipásztori hitvallásként összegezte tapasztalatait hálát adva „*erőért, egészségért és derült kedélyért*” (Krécsy Károly). Volt, aki nem visszatekintett a kérdezett évre, hanem helyi lelkipásztori programját közölte (Kudó József). Volt, akinek sorait olvasva az a benyomásunk, mindössze kimásolta a historia domusból az év eseményeinek leírását (Lovász Károly). És volt, aki oly tág kontextusba helyezte sorait, mint a fehér ember hitehagyásának történelmi okai (Kmoskó Mihály).⁴⁹⁸

A túlzott heterogenitás, és a fogyatékoságok ellenére is elgondolkodtató tartalom Prohászka Ottokárt cselekvésre ösztönözte. 1925-26 folyamán különösebb kommentár nélkül, papolvasói okulására három püspöki körlevelében is terjedelmes részleteket közölt öt jelentésből.⁴⁹⁹ A püspök magas színvonalú szerkesztői munkát végzett: csekély mértékben stilizálta a szövegeket, anonimizálta és neutralizálta tartalmukat. Pusztán a megjelentek

⁴⁹⁶ SzfvPL – No. 4694 – 1924, Sóskút.

⁴⁹⁷ SzfvPL – No. 4694 – 1924, Budakeszi.

⁴⁹⁸ SzfvPL – No. 4694 – 1924, Csór, Érd, Lovasberény, Pilisborosjenő ill. Pusztazámor.

⁴⁹⁹ SzfvPL – Lit. Enc. 1925/III-IV. 133/1925. és 1926/I. Sz.N./1926.

alapján az olvasók nem tudhatták, melyik honnan származik.⁵⁰⁰ A lépés nem volt indiszkrécio: az egyik érintett, a perkáti plébános következő évi jelentése szerint „magas kitüntetésként” élte meg szövegének kiadását.⁵⁰¹ A közzététel során a püspök nem csak a neveket tüntette el, hanem a helyi kudarcokkal való számvetések tekintélyes részét is. E technika tanúskodik a közzététel valódi céljáról: Prohászka papjait e finom pedagógiai eszközzel fogékonyra akarta tenni a problémákra, a lelkipásztori lehetőségekre és eszközökre, az egymástól való okulás lehetőségére – és nem utolsósorban magára a jelentéstételre, mint műfajra.

Ezek után, hogy a következő – az 1925. – évre történő visszatekintések sokszínűsége csökkent. Ekkor már csak egyetlen plébánia (Ercsi) szorítkozott pusztán a sajtóstatistika beküldésére (előző évben még 3). 1925-ben 17 olyan lelkészség és plébánia papja is írt szöveges beszámolót, mely az előző évben azt elhanyagolta. Az 1926. év összképe már vegyes: 3 új lelkészség lép fel a jelentéstevők közé, miközben összesen 23 olyan hely van, amely korábban írt jelentést, de ekkor elmulasztja – bár az is lehet, hogy csak a szövegek nem maradtak fenn.

A berzenkedés a műfajjal szemben a papság egy részében ekkor is élt, amint Székely Gyula 1925-ről szóló sorai mutatják: „*A jelentést nem szívesen készítem, mert tág teret nyújt az emberi gyarlóság egyik fájának, a költészetnek, ami azt jelenti, hogy a jelentésnek szépnek, tartalmasnak kell lennie, hisz’ ezzel ellenkezőt senki se akar és senki se tud önmagáról írni.*”⁵⁰² A plébánosnak teljesen nincs igaza, de az tény: jelentéseikben másokra könnyebben fakadnak ki a papok, minthogy önmagukba néznének az esetleges kudarcokért. Néhol a községi civil előljárók, a kántortanítók, a község mindennapjait meghatározó birtokos család vagy nagybérllő, esetleg annak intézője a „fő gonosz”. Sőt, a kritika gyakran más papokra hárul... Dittrich István adminisztrátor például kritizálja állandó távollétéért országgyűlési képviselő főnökét, valamint annak alkoholista, „nőző” elődjét is.⁵⁰³ Ahol a reverenda tekintélyét egy gyengébb képességű, vagy rendre elbukó plébános-előd megtépázta, ott a hívek bizalmának megszerzése nem volt könnyű feladat, halmozottak a lelkipásztori nehézségek.

Általános helyzet

Természetesen az adott év lelkipásztori helyzetét és eseményeit csak tágabb kontextusban lehet helyesen értelmezni. Erre több pap is felhívja a figyelmet. „*A világháború, a kommunizmus és az ezekből eredő nyomor és szenvedés annyira elvadította a lelkek egy részét, hogy azok kijózanításra, és a helyes útra való visszaterelése csak Isten segítségével, kitartó erős munkával és a lelkész által nyújtott jó példával és élete szentségével eszközölhető.*” – írja Pelczner Mihály.⁵⁰⁴ Weicher Miklós meglátása is figyelemre méltó: „*a háborúban nem csak hőseink estek el, de velük együtt elpusztult sok, még az életnél is becsebb erkölcsi érték is!*”⁵⁰⁵

⁵⁰⁰ Nagyperkáta, Pázmánd, Solymár, Százhalombatta és Nagytétény jelentéseit publikálta, előkészítette továbbá Sárosd és Aba beszámolóinak közzétételét.

⁵⁰¹ SzfvPL – No. 4694 – 1925, Nagyperkáta.

⁵⁰² SzfvPL – No. 4694 – 1925, Káloz.

⁵⁰³ SzfvPL – No. 4694 – 1925, Sóskút.

⁵⁰⁴ SzfvPL – No. 4694 – 1924, Tárnok.

⁵⁰⁵ SzfvPL – No. 4694 – 1924, Törökbálint.

Nem csak a közösségek egészén, hanem az egyéneken is mély nyomokat hagytak a történetek. Egy gánti történet: *„Egy férfi teljesen hitetlen, templomba nem jár, sőt családját is zavarja az imádságban. Orosz fogoly volt, s teljesen át van itatva a vallástalan eszméktől.”*⁵⁰⁶

Az elveszítettekért való imádság, a Hósi halottak kultusza még ekkor, a húszas évek közepén is egybeforrasztja a közösségeket, megtölti a templomokat, amint több beszámolóból kiderül. Falvak határán túl mutató ünnep a hősi emlékművek állítása, megáldása. Sokan a szentmisék és ájtatosságok, litániák látogatottságát automatikusan a háború előtt, 10 éves viszonyokhoz mérik. S bár a számadatok, az arányok már az utolsó békeéveket idézik és általában kielégítőnek minősülnek, általános az érzés, hogy nagy a közömbösség. *„Népem nem rossz, de közömbös, elszoktak a templomtól, gyónástól, prédikációtól.”*⁵⁰⁷

Elsődleges lelkipásztori köteleességek

A jelentések általában részletesen foglalkoznak azokkal a lelkipásztori teendőkkel, melyek eredendően és hagyományosan elvárhatóak egy paptól. Ezek tárgyalási rendje azonban gyakorta nem önálló, inkább a zsinati dekrétum előírásaira adott válasz. Így találkozhatunk az egyébként életszerű jelentésekben szinte szokatlanul szárazan annak a gyakori kimondásával, hogy a pap pontosan kezdi miséit meg (DS. 70.§), hogy az előírt szentségimádásokat és litániákat megtartja (DS. 68. ill. 71.§), vagy hogy a szentségek kiszolgáltatására mindig készen áll (DS. 72.§).

A pap azonban nem csak önmagáért felelős. Húzódozó híveit is rá kell vennie vallási kötelezettségeik teljesítésére. Elsősorban a legalább évi egyszeri gyónásra és áldozásra, melynek megszervezésére mindenhol nagy gondot fordítanak. Ennek hagyományosan a kitüntetett ideje a húsvét; de sok helyütt az a tapasztalat, hogy a mezőgazdasági munkák miatt a híveket ilyenkor nehezebb összerakni, mint a karácsonykor. Lelki alkatuk miatt a nőket inkább, a férfiakat nehezebben lehet rábírni a szentségek vételére. Hogy ne lehessen a helyi plébános személye a gátja a kegyelemnek, a zsinat kötelezően előírta, hogy évente legalább egyszer a plébános szervezze meg, hogy idegen pap prédikáljon és gyóntasson templomában. (DS. 74.§) A papság döntő többsége elfogadta ezt a döntést. Egész közösségek lelki folyamataira kiható, nagyszabású, többnapos lelkigyakorlatok – úgynevezett missziók – tartását 10 évi rendszerességgel írta elő a zsinat (DS. 78.§) A jelentések egyfelől pontosan jelzik a többnyire missziókat vezető szerzetesek (ferencesek, jezsuiták, domonkosok, verbiták, lazaristák, kapucinusok) sikereit, másfelől arról is tájékoztatnak, hogy a papság tudatában van ennek az eszköznek a jelentőségével. A missziókat gondosan időzítik, és készítik elő – már amennyire a szerzetesek leterheltsége azt megengedi.

Elsődleges kötelezettségek között kell említenünk még a provisio-t, azaz a haldoklók szentségekkel való ellátását. A földi élet végén a megtérés, a javulás utolsó lehetőségét kihasználni lélekmentés. Nem csak a papság, de a hívek is így érzik ezt, és összességében nagyon ritka, hogy valaki ezek vétele nélkül haljon el. A plébánosok szinte minden ilyen esetről egyenként számot adnak, többségük mögött váratlan haláleset áll (baleset, gutaütés). Ezek száma egyébként üdítően csekélynek hat a mai viszonyokhoz képest.

Új, a zsinaton megfogalmazott elvárás volt a házi pasztoráció, azaz annak megkövetelése, hogy a pap – a község méretétől függően – négy-öt esztendő alatt minden hívét látogassa meg otthonában (DS. 73.§). A „jó pásztor ismeri juhait” evangéliumi elvben⁵⁰⁸ gyökerező előírást nem fogadta örömmel a papság, de a tapasztalatok messzemenően igazolták és meggyőzték a berzenkedőket.

⁵⁰⁶ SzfvPL – No. 4694 – 1924, Gánt.

⁵⁰⁷ SzfvPL – No. 4694 – 1924, Nagyhantos.

⁵⁰⁸ Vö.: Jn 10,14.

Sok plébános rendezte jelentésének megfigyelését a szentségek hívószavai köré. Ennek ellenére feltűnően kevés szó esik a szövegekben az egyházi rendre készülőről, a papi vagy szerzetesi hivatások utánpótlásának gondozásáról, menedzseléséről. Ez elgondolkodtató, különösképpen ismerve az egyházmegye permanens paphiányának mélységét.

Speciális rétegek pasztorációja

A pasztoráció mérhető elemeire vonatkozó fejtegetések kapcsán sok szó esik a háttérről, az okokról. Például a speciális csoportok lelkigondozásának nehézségeiről: „*A legnagyobb nehézséget okoz[za] az intelligens elem közömbössége, nemtörődömsége - és rossz példája. A templomot csak sátoros ünnepeken keresi fel a férfivilág, szentségekhez járulásról szó sincs.*”⁵⁰⁹. Vagy: „*A béres elem, az a nagy templomkerülő.*”⁵¹⁰ Van azonban tapintható előrelátás is, amit akár a „szakpasztoráció” korai megnyilvánulásaként is értelmezhetünk. Amikor pl. Gánton bauxitbányát nyitnak 1926-ban, a község plébánosa mindent megtesz annak érdekében, hogy új híveihez is közel kerüljön.⁵¹¹

A legnagyobb nehézséget a pusztai pasztoráció okozza. A cseléd az uradalom fogja: az kizsigereli, saját gazdaságával, saját ügyeivel gyakran csak vasárnap foglalkozhat, ami a miselátogatás kárára megy – ezt a papság többnyire megérti. Sok szó esik a tarthatatlan útviszonyokról, a puszták megközelítésének fizikai nehézségeiről is. Mindehhez járul a gazdasági vetület: mivel nincstelének között nem vezetne jóra, a papok saját járandóságai (fuvar, párbér) behajtására nem törekednek mindenáron. A szegénység mértékére jellemző, hogy sok helyről még ruhahiányról értesülünk: télen gyakran alkalmas meleg öltözet híján nem látogatják a templomot. Máshol meg épp az ádventi hajnalok jótékony sötétsége segít leküzdeni a szép ruhával nem rendelkezők szégyenérzetét, és vezeti őket el a rorátékra.

A közhangulat egyáltalán nem mondható a tárgyalt korszakban vallásellenesnek. Mégis találkozhatunk már ilyen megfogalmazásokkal: ellenségeink „*gúny tárgyává teszik a hitet*”.⁵¹² Több pap beszámol modern Nikodémusokról, akiknek vallásgyakorlása titokban zajlik.⁵¹³ E történetek az ipari munkásság és a bányászok tapintható szekularizációját mutatják.

Ünnepek, társulatok, egyesületek, közélet

Temészetes, hogy a jelentésekben nagy súlyt kapnak a helyi közösség ünnepei. Búcsúk, évfordulók mellett feltétlenül ide kell sorolnunk Prohászka Ottokár 1926-os bérmaútját is. De találkozhatunk a közösségek gyarodásának kézzelfogható jeleivel.

Templomrekonstrukciók, festések, új beszerzések, a világháborúban nyersanyagként elkobzott harangok pótlása jelzik, hogy a hívek anyagi erejük felett áldoznak a hitéletre. A körülmények elbeszélése bepillantást enged az egyházközség és a kegyúr viszonyrendszerébe is.

A jelentések nagy súlyt helyeznek az egyházhoz kötődő egyesületi élet bemutatására. Szorosabban vett hitbuzgalmi szerveződések közül a hagyományos oltáregyletek és a rózsafüzér-társulatok csaknem mindenhol jelen vannak. Nagyobb helyeken figyelhető meg a Mária-kongregációk működése. Erőteljesek a jezsuita eredetű Jézus Szíve kultusz formái (Társulatok, Szívgárdák, családfelajánlás). Ezt nem csodálhatjuk, hiszen a kezdeményezés

⁵⁰⁹ SzfvPL – No. 4694 – 1924, Csepel.

⁵¹⁰ SzfvPL – No. 4694 – 1924, Kisáng.

⁵¹¹ SzfvPL – No. 4694 – 1925, Gánt.

⁵¹² SzfvPL – No. 4694 – 1924, Tárnok.

⁵¹³ SzfvPL – No. 4694 – 1924, Törökbálint; 1925, Budakeszi, Pilisvörösvár; 1926, Sárkeresztúr.

viszonylagos újszerűsége is bizonyára ösztönző erő volt, miképp nem felejtethjük el azt sem, hogy a jezsuita neveltetésű Prohászka Ottokár is erőteljesen támogatta ezt a gondolatkört.⁵¹⁴

Az egyházi egyesületek tevékenysége szinte sehol sem korlátozódott pusztán azokra a hitbuzgalmi aspektusokra, melynek céljából alakultak. Szociális gondoskodásnak, gyűjtéseknek is keretet adtak; tagjaik pedig sok helyütt a pap első számú segítőjeként hoztak híreket szűkebb környezetük, utcájuk betegeiről, családi ünnepeiről.

Jól rekonstruálható a papság szerepe a helyi társadalom gazdasági életében a Hangya-szövetkezetek vagy a gazdakörök működése kapcsán. A dalárdák, Katolikus Népszövetség helyi csoportjai, vagy az általában a plébános és kántortanító által tartott népművelő előadások népszerűsége pedig az egyház helyi társadalomban játszott kultúraszervező szerepét mutatja. Az őszi-téli esték tartalmas eltöltésére – média híján – más lehetőség nem mutatkozott. A zsinat előírta (DS 86.§), hogy ilyen népakadémiákat minden iskola mellé kell szervezni, a jelentések szerint ez többé-kevésbé meg is valósult.

Persze egyesületi élet csak ott lehet, ahol alkalmasak a feltételek ehhez. Az elszórt pusztákból álló vidékeken a távolság leküzdhetetlen akadálya mindenféle szerveződésnek. De lehet más gond is, mint Iváncsáról jelentik: „*Az egyleti élet helyiség hiányában pang*”.⁵¹⁵

Az iparoskörökről, szakszervezeti kezdeményezésekről szóló jelentésrészek már a papok helyi politikában betöltött szerepéről is vallanak. A települések civil vezetőivel folytatott csatározások azt mutatják, hogy az egyház hagyományos vezető szerepe visszaszorulóban van, a helyi politikai konstelláció mellett alapvetően a plébános kvalitásaitól függ, hogy mennyire képes kezdeményezései mellé állítani a politikai községet.

Az 1926-os választásokról szóló beszámolók is vegyes képet mutatnak. Van, aki papként elsősorban a korteskedés lelki kihatásait érzékeli: „*a vele járó etetés, itatás, dorbézolás, ellenségeskedések, veszekedések, hivatalos és nem hivatalos erőszakoskodások révén [...] zavarólag hatott a plebánia híveinek lelki életére*” – írja Felber Géza,⁵¹⁶ többen pedig az izgatott hangulat miatt eltekintenek a családlátogatásoktól vagy a tervezett missziók megtartásától. Noha a választási eredményekre egyházi szempontból kevés a panasz – Csöngedy Gyula és Griger Miklós személyében két papképviselője is van az egyházmegyének –, tapintható a félelem az ateista, szociáldemokrata tendenciáktól. Kudó Józsefet nem is csapják be az adatok: „*a szavazatok többsége Csöngedy kanonok úr javára esett, de ez nem tekinthető a falu őszinte megnyilatkozásának, mert a „szegények pártjára” nem mertek szavazni*”.⁵¹⁷

Iskolák, ifjúsági egyesületek

Bő információkat kapunk az iskolákról, különösképp a tanulók valláserkölcsei neveléséről. Tapasztalva a szülők generációjának szentségektől való húzódozását, érthető, hogy az ifjakat a gyakoribb – évi 4 – közös gyónással, áldozással szeretnék felkészíteni aktívabb hitéletre. A hitoktatás eredendően a papság feladata, szinte csak a nehezen és ritkán megközelíthető pusztai iskolákban hárul a civil helyi tanítóra a feladat. Mihalovics Margit személyében azonban felbukkan már az első főállású civil hitoktató is az egyházmegyében, aki nagy megbecsülésnek örvend.⁵¹⁸

⁵¹⁴ Lásd pl.: *Élő vizek forrása* című, 1927-ben megjelent kötetét. Székvárosában is épül Jézus Szíve tiszteletére templom 1911-ben.

⁵¹⁵ SzfvPL – No. 4694 – 1924, Iváncsa.

⁵¹⁶ SzfvPL – No. 4694 – 1926, Nagykovácsi.

⁵¹⁷ SzfvPL – No. 4694 – 1926, Érd.

⁵¹⁸ SzfvPL – No. 4694 – 1925, 1926 Budafok.

Már az iskolában megkezdődik az életkornak és nemnek megfelelő hitbuzgalmi egyesületekbe való tömörítése a diákoknak, melyek keretet adhatnak a pubertáskori krízisek áthidalásának is. Komoly nehézséget jelent azonban a papságnak az iskolapadból kikerült ifjúság ellenőrzése és nevelése. A levante intézménye megoldásnak tűnik sok helyütt erre, hiszen épp e korosztály ifjait tömöríti, és vezeti el néhol a templomba is. Csakhogy az állami kezdeményezésre létrejött félkatonai szervezet helyi vezetőiből gyakorta hiányzik az egyházas szellem, ami esetenként jól megfigyelhető az alaki gyakorlatozások időzítésében. Ez a viszony tehát alapvetően ambivalens.

Más felekezetek

Prohászka Ottokárról sokszor elmondták, hogy nyitott volt az ökumenére. Az evangélikus Kaas Ivor báró temetésén mondott gondolatai miatt a katolikus oldalról is élesen támadták.⁵¹⁹ A mindennapi életben azonban azt tapasztaljuk, hogy papjai inkább ellenfélnek tekintették a történeti egyházak lelkészeit, mintsem becsülik őket. Ez volt azonban a korszellem, melyet a politikai közeg is erősített. Protestáns kormányzó, protestáns miniszterelnök egy kétharmadrészt katolikus országban önmagában is sokkoló volt sokuk számára;⁵²⁰ a számtalanszor megtapasztalt korrupció is csak növelte az előítéleteket.⁵²¹ A jelentésekben természetesen az egész kérdéskör elsősorban azonban vegyesházasságok kapcsán (számuk, arányuk, egyházi törvényességük, körülményeik, reverzális) jelentkezik.

Feltűnnek a jelentésekben a szekták és kiségyházak, többségében sikertelen „halászó” akciói a főváros környékén (Üdvhadsereg, adventisták, szombatosok).⁵²² Az adventisták csak egy család Érdre költözésével tudnak tartósan megtelepedni az egyházmegyében, de különösebb befolyást környezetükre nem tesznek.⁵²³ A baptisták és metodisták szilárd megtelepedése azonban kimutatható, utóbbiak árvaházat is működtetnek Budakeszin.⁵²⁴ Érdekes, hogy katolikus, ám szektás túlzásokat valló „ösi szentember” hatása mekkora területen érezhető: Előszállás, Tököl, Vértesacska lelkészei egyaránt gondolkodnak azokon a lehetőségeken, hogy híveiket miként tiltsák el tőle.⁵²⁵

Nemzetiségi kérdések

Az egyházmegye nemzetiségi szempontból roppant kevert képet mutat. Katolikusok között jelentős a német (sváb) és szláv (tót) népesség, a Duna menti rácok egy része görög katolikus. Utóbbiakból a háború utáni propaganda miatt többen a Délvidékre költöztek, hitüket is elhagyva.⁵²⁶

A kevert lakosságú falvakban a szentmisék – pontosabban a miseénekek és prédikáció – nyelvének rendjét rég beállt hagyományok szabályozzák. Ez az egyensúly ingatag, bármilyen nemzetiségi elégedetlenség lecsapódhat a kialakult arányok vitatásában. Ezekben a falvakban a képviselőválasztások harca is nemzetiségi színezetű.

A „sváb lélek” megítélése és jellemzése nagyon vegyes képet mutat. Kiemelik a hitükhöz, szokásaikhoz való ragaszkodást a pilisi falvakban, épp az ellenkező okokból korholják őket

⁵¹⁹ Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár élete és műve (1858-1927)*. Budapest, 2007. 183.

⁵²⁰ SzfvPL – No. 4694 – 1926, Sárkeresztúr.

⁵²¹ SzfvPL – No. 4694 – 1925, Sárszentmiklós.

⁵²² SzfvPL – No. 4694 – 1924, Sárpentele, Vajta; 1925, Budafok; 1926, Budakeszi.

⁵²³ SzfvPL – No. 4694 – 1926, Érd.

⁵²⁴ SzfvPL – No. 4694 – 1924, Budakeszi; 1925, Budakeszi, Gyúró.

⁵²⁵ SzfvPL – No. 4694 – 1924, Előszállás, Tököl; 1926, Vértesacska.

⁵²⁶ SzfvPL – No. 4694 – 1925, Ercsi, Pomáz.

Zsámbékon vagy Nagytétényben. A nemzetiségi ébredés kétségkívül erősebb a svábok között. A Deutsches Kulturbund munkáját általában gyanakodva nézi a papság. A kényes helyzetbe került Babics György biai lelkész vélekedése már-már általánosnak tekinthető: „Magam is sváb szülőknél vagyok a gyermeke és megértem minden embernek nyelvéhez való ragaszkodását, de a Bleier Kegyelmes Úr⁵²⁷ által indított hullámok mégis messze csapnak és a német hitközségek pasztorációjában nagy károkat okoznak.”⁵²⁸ Gyakorlatban elsősorban az iskolák és az egyesületek egységét, működőképességét féltik a mozgalmaktól. Egyöntetű állásfoglalás azonban nincs arra nézve, mit is kell tenni. A papság többsége saját egyleteit erősíti, de van, aki belép az új alakulatba, hogy belülről bomlassza azt.⁵²⁹ A nagynémet propagandát terjesztő, egyébiránt konzervatív szellemiségű Sonntagsblatt veszélyére sok pap felfigyel: „más irányban tán többet árt, mint a kath. irányban használ; mit a sanda mészáros: nem mindig oda üt, ahova néz.” – jellemzi az orgánumot a pilisszentiváni lelkész.⁵³⁰

Társadalomtörténeti érdekességek

Nagyobb társadalomtörténeti folyamatok illusztrálására is kiválóak a jelentések. A hagyományos falusi közösségek megbomlása már sok helyen tetten érhető, különösen a vasútvonalakhoz közeli helyeken. Sokan ingáznak, vagy elszegődnek hosszabb időre szolgálatba, cselédnek a fővárosba. Ennél is látványosabb az uradalmi cselédség fluktuációja. A századforduló budapesti építkezései nyomán a budakörnyéki települések jó részének gazdasági élete is átalakult, a konjunktúra felfuttatta a szolgáltató szférát és a kisipart. A háborút követő recesszió és pénztelenség e területeket halmozottan sújtotta.

Sajátos a forrásokban a közeli főváros megítélése. Bár a „bűnös város” politikai eredetű terminus egyszer sem fordul elő a szövegekben, érezhetően a papok így gondolkodnak Budapestről. Modern Bábel ez, ahonnan a rossz lapok, a kommunista eszme, az erkölcstelen életvitel kisugárzik; ahova a színház és a mozi kísértően vonzza a lelkeket; amitől félni, illetve, amire felkészíteni kell az oda szolgálatra elszegődő cselédlányokat. A századfordulótól zajló kivándorlás nemzetpusztító mértékéről értesülhetünk Bakonykutiból.⁵³¹ A község előregedett, 300 lelkes ekkor – miközben mintegy 1000, innen Amerikába kivándoroltról tud a pap.

Megdöbbenő, hogy milyen sok helyen jelenik meg a korszakban az egyke problematikája. A pap a családi életnek ilyen vetületeiről általában jól tájékozott, a személyes kapcsolatokon túl a bába vagy az orvos is gyakran informálja. E tekintetben is a főváros környékén mondható rosszabbnak a helyzet, az eldugottabb, vagy mezősi falvak még érintetlenek – vagy a helyi lelkész ébersége, problémaérzékenysége kisebb. Az abortuszok száma nem magas: ahol előfordul, ott is inkább a protestánsok között. A hagyományos erkölcsök e tekintetben a falusi katolikus közegben inkább élnek, egy-egy félresikerült beavatkozás következményei pedig érezhetően elrettentően hatnak. A gyermekek számának apadása a fogamzásgátlás módszereinek kitanulása, vagy épp a háborúból hazahozott nemi betegségek következménye inkább. Három évtizeddel a polgári anyakönyvezés bevezetése után a csak polgári házasságkötések száma még arányaiban csekélynek mondható. A rendezetlenség okaira is fény derül: gyakran a polgári válás teszi lehetetlenné az egyházi házasságkötést. Máskor a templomi esküvő költségeinek megspórolása a fő ok. Viszonylag

⁵²⁷ Értsd: Bleyer Jakab.

⁵²⁸ SzfvPL – No. 4694 – 1925, Bia.

⁵²⁹ SzfvPL – No. 4694 – 1926, Csákberény.

⁵³⁰ SzfvPL – No. 4694 – 1924, Pilisszentiván.

⁵³¹ SzfvPL – No. 4694 – 1925-1926, Bakonykuti.

sok a vadházasság, ami mögött megint csak fiskális okok rejtőznek: a hadiárva elveszítette volna az árvaellátást, ha a hadiözvegy új kapcsolatát legalizálja.

A korabeli magyar néplélek más árnyoldalaiba is betekinthetünk a papság szemén keresztül. „*A mérhetetlen alkoholizmus azonban rengeteg kárt okoz, s a hívek anyagi erkölcsi, s kulturális emelkedését óriási mértékben hátráltatja. Szinte megdöbbenő, hogy ezen kis község – [Százhalombatta] – kbelül 500 milliót költött az elmúlt 1924. évben itálra. A szombat déltől hétfő estig bezárt korcsmák volnának a magyar nép anyagi talpraállítói.*”⁵³² Sokan panaszkodnak a gyakori torzsalkodásra, haragtartásra. Vagy épp a pletykahajlamra: „*Napi áldozók között van három borzalmas pletykafészek; valóságos karikatúrák. Most visszaszorítom őket a napi áldozástól, de zavart csinálnak s püspökkel fenyegetőznek.*”⁵³³ Sok a panasz a fiatalok „féktelen mulatozási vágyára”, a táncrea. Meglehetősen gyakori a lopás, ami a papok többsége megért – gondolva a megelőző évtized zűrzavaraira –, de a restitúció iránti hajlandóság teljes hiánya miatt, és az erkölcsi érzék eltompulása miatt elítél, és nehezen is visel.

Összegzés

Választ kell még adnom egy az előadásom kezdetén feltett kérdésre: mennyire érződik e szövegekből a főpásztor hatása a papságra, mennyire és miben veszik át papjai Prohászka gondolkodását, nézeteit, lelkiségét.

Természetes, hogy egy egyházmegye papsága heterogén közeg, általános érvényű megállapítást nehéz tenni. Feltűnően sok azonban – számában, mélységében egyaránt – az olyan megnyilatkozás, amely a papság szegénység iránti érzékenységét, megértését mutatja. „*Meggyőződésem az, hogy itt a vallás iránti közöny- s általában a szellemi javakról való lemondás fő oka: a nép nyomorúságos gazdasági helyzete, mely a népet elfásulttá, elkeseredetté és gyűlölködővé tette.*”⁵³⁴ – mondja Hajós József. Vagy épp Róbl János szavai: „*Miután a korgó gyomor minden ideális ügynek – tehát a lélek ügyének is akadálya, a nyomorúságokon adományokkal igyekeztem segíteni és enyhíteni.*”⁵³⁵ Ez pedig egyértelműen egybecseng a főpásztor tanításával. Van, aki munkaalkalmat teremt, tudatos a Szent Antal persely kezelése, a karácsonyi ajándékozás. A pap pedig még mindig gyakran a nép nyelve: ő járja ki hivatalos helyen segélyeket. Ezt a gondolatot: a nyitottságot, a fogékonyságot és a cselekvő karitást szeretném hangsúlyozni.

Egyetlen pap van, aki a Prohászka-hoz intézett jelentésében magát a püspököt idézi. Egy Fejérmegyei Naplóban 1920-ban megjelent rövid idézetet Krécsy Károly olvas vissza a püspök fejére: „*Senki sincs a világon, akit ki ne lehetne kezdeni, ha valaki kritizálni, megvetni akar.*”⁵³⁶ E gondolatot pedig a papság erőfeszítéseinek értékeléséhez vigyük magunkkal.

Elhangzott 2007. március 31-én Budapesten, a Központi Szemináriumban.⁵³⁷

E korai formában még publikálatlan, de a témában az alábbi közlemények már olvashatóak voltak:

⁵³² SzfvPL – No. 4694 – 1925, Százhalombatta.

⁵³³ SzfvPL – No. 4694 – 1924, Budafok.

⁵³⁴ SzfvPL – No. 4694 – 1924, Martonvásár.

⁵³⁵ SzfvPL – No. 4694 – 1924, Csepel.

⁵³⁶ SzfvPL – No. 4694 – 1924, Lovasberény.

⁵³⁷ Kissé más aspektusból vizsgálva a kérdést Nyíregyházán, a Magyar Levéltárosok Egyesületének vándorgyűlésén 2007. augusztus 23-án is.

- A lelkipásztori jelentések forrásértékének változásai a székesfehérvári egyházmegyében. In: *Magyar Levéltárosok Egyesülete 2007. évi Vándorgyűlése. Nyíregyháza 2007. augusztus 22-24.* Szerk. Bilkei Irén. Budapest, 2007. 168-179.

- A lelkipásztori jelentések és forrásértékük változásai egyházmegyénkben. In: *Lelkipásztori jelentések 1924-1926.* Szerk. Mózessy Gergely. Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből III. Székesfehérvár, 2008. 9-19. (A forráskiadvány bevezető tanulmánya.)

Szabó Ferenc S.J.: Prohászka Ottokár és Antonio Rosmini

*A 85 éves P. Nemeshegyi Péternek ajánlom*⁵³⁸

Antonio Rosmini olasz filozófus, szent életű pap és rendalapító boldoggá avatása 2007. november 18-án jó alkalom arra, hogy párhuzamot vonjunk a két indexre tett gondolkodó életműve között: Antonio Rosmini a XIX. századi Itália szellemi megújulásának vezető alakja, miként Prohászka Ottokár a XX. század első felének egyik legkiválóbb apostola; próféta és reformátor volt mindkettő.

Prohászka-monográfiámban már röviden vázoltam Rosmini és Prohászka életművének párhuzamait,⁵³⁹ most majd tanulmányomat még kiegészítem Rosmini boldoggá avatása történetének ismertetésével,⁵⁴⁰ hogy lássuk, milyen állomásokon keresztül halad Prohászka esetleges boldoggá avatási eljárása.

Prohászka utóélete

A nyolcvan évvel ezelőtt elhunyt Prohászka Ottokár (1858–1927) székesfehérvári püspök Magyarország „apostola és tanítómestere” volt, ahogy fehérvári síremléke hirdeti. Amikor meghalt, egy egész ország gyászolta. Schütz Antal piarista, Prohászka életművének legjobb ismerője 25 kötetben adta ki a püspök összegyűjtött munkáit. Az utolsó kötetben *Prohászka pályája* című életrajzi vázlatában személyes tanúságot is tett a szent életű püspökről: „*Prohászka halálakor szinte plebiscitum egyetemességével és spontaneitásával tört ki az a meggyőződés, hogy meghalt a nemzetnek hosszú idő óta legnagyobb fia, sőt meghalt egy szent. [...] Nem volt az deus ex machina, ha a nép Prohászka halálakor és azóta is csodát várt, és ha meg volt győződve, hogy egy szent halt meg. Nagyon is nyilvánvaló volt, milyen heroikus Isten- és emberszeretés, milyen mélységes és élő hit lángolt benne. Hisz ez sugárzott szavából, hangjából, tekintetéből...*”⁵⁴¹

Hasonló tanúságtételeket bőven idézhetnénk, monográfiámban közöltem néhányat.⁵⁴² Itt még megemlítem boldog Apor Vilmos véleményét: az akkori gyulai plébános mesterének vallotta Prohászkat, főleg a XIII. Leó által hirdetett szociálpolitikának megvalósításában követte példaképét, akiről 1927 áprilisában, kevéssel a püspök halála után beszélt egyik előadásában kiemelve Prohászka szerepét a katolikus megújulásban, egy másikban pedig így jellemezte: Prohászka szigorú és aszkétikus volt önmagával szemben, de mindenkivel szeretetteljes. Senkiben sem kereste a gyöngeséget, inkább a nemes vonásokat és tulajdonságokat kutatta.⁵⁴³

Shvoy Lajos, Prohászka szemináriumi tanítványa, majd utóda a székesfehérvári püspöki székhelyben – egy 1942-ben elindult „Prohászkaért” nevű társadalmi mozgalom kezdeményezése nyomán – tervbe vette a boldoggá avatási eljárás megindítását, de Serédi Jusztinián prímásnak aggályai voltak az index miatt. Megkérdezték a Szent Officiumot: a válasz

⁵³⁸ Nemeshegyi Péter hívta fel először a figyelmet Rosmini és Prohászka sorsának rokonságára. Vö.: Nemeshegyi Péter: Két sebzett sas szárnyalása. In: *Prohászka ébresztése II.* Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 324–333. – szerk.

⁵³⁹ Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár élete és műve, 1858–1927.* Budapest, 2007. 201–203.

⁵⁴⁰ Papa, Claudio Massimiliano: *Rosmini: conoscere e credere.* Storia della Causa. Ed. Studium, Roma, 2007. A kötetben bőséges bibliográfia található.

⁵⁴¹ ÖM 25, 127.

⁵⁴² Pl. SZABÓ 2007: 323–331.

⁵⁴³ *Apor Vilmos Gyulán.* Szerk. Erdmann Gyula – Merényi–Metzger Gábor. Gyula, 2000. 28–29.

lehangoló volt, mivel az indexre tétel után is különféle feljelentések érkeztek a Kongregációhoz Prohászka ellen. Ma már tudjuk, hogy a püspök fő ellenfele a domonkos Szabó Szádok, a római Angelicum egyetem professzora volt, akinek véleménye döntő lett az index-ügyben. Mivel az esztergomi vigilanciabizottságtól kétfajta jegyzőkönyv érkezett Prohászka székfoglalója (*Az intellektualizmus túlhajtásai*) és egy karácsonyi cikke cenzúrájáról, az Index Kongregáció domonkos titkára, Thomas Esser kikérte magyar rendtársa, Szabó Szádok véleményét a székfoglalóról. Az ügybuzgó domonkos hatvanoldalnyi latin jelentésben ismertette és bírálta azt modernizmussal gyanúsítva a püspököt. Sőt, „magánszorgalomból” negyven oldalon megcenzúrázta Prohászka 1907-ben megjelent kis füzetét, a *Modern katolicizmust* is, mely nem szerepelt az esztergomi jelentésben. Mindkét latin jelentést azzal zárta Szabó Szádok, hogy indexre kell őket tenni, mert veszélyesek a hitre a modernizmus egyes tételeire emlékeztető részek miatt. (Szabó Szádok többször hivatkozott X. Pius *Pascendi* kezdetű 1907-es enciklikájára⁵⁴⁴.) Jellemző, hogy a domonkos elismerte: a *Modern katolicizmusban* számos jó meglátás van a keresztény világnézet és a modern kultúra párbeszédével kapcsolatban, mégis erről is negatív vélgökövetkeztetést fogalmazott meg. Világos ma már – ezt Adriányi Gábor professzor is megmutatta –, hogy Szabó Szádok véleménye lett a döntő az 1911-es indexre tételnél.⁵⁴⁵

Monográfiámban bőségesen igazoltam, hogy Prohászka modern volt, de nem volt modernista, még ha egyes haladó nézeteit akkor gyanúsítani is lehetett az adott egyházi és teológiai légkör, valamint a modernizmust elítélő X. Pius szigorú rendelkezései miatt. Megmutattam azt is, hogy a *Modern katolicizmusban* és 1919. július 7-i hosszú naplójegyzetében Prohászka olyan reformokat sürgetett, amelyeket csak a II. Vatikáni Zsinat fogalmazott meg új egyházképével és aggiornamentójával. Ugyanezeket a javaslatokat tette Antonio Rosmini, aki száz évvel megelőzte a II. Vaticanumot; tehát még korábban próféta és reformátor volt, mint a székesfehérvári püspök. Lássuk most Rosmini megindexelt nézeteit!

Rosmini az „Egyház öt sebéről”

Antonio Rosmini (1797–1855) szent életű pap és nagy nevű filozófus volt: IX. Pius nagyra becsülte, 1848-ban bíborossá akarta kreálni. De közben már integrista ellenfelei – köztük a római *La Civiltà Cattolica* folyóirat egyes jezsuita cikkírói is – támadták „gallikán” nézeteit. Rosmini 1846-ban, IX. Pius megválasztása után közzétette a már 1832–33-ban megírt művét: *Delle cinque piaghe della Santa Chiesa*, azaz A Szentegyház öt sebéről címmel.⁵⁴⁶ Az öt „sebet” öt fejezetben tárgyalja, főleg az ősegyház és az egyházatyák korából, valamint az egyháztörténelem különböző korszakaiból hoz fel pozitív és negatív példákat.

1) „*A Szentegyház bal kezének sebe: a klérus és a nép megosztott a nyilvános istentiszteleteken.*” Rosmini itt sürgeti a hívek tevékeny részvételét a liturgiában, a szentségek vételében. Ehhez szükséges a világiak kellő felvilágosítása és a latin nyelv helyett az anyanyelv használata. Addig is, míg ez meg nem történik, kétnyelvű misszálékat kell kiadni.

⁵⁴⁴ Vö.: X. Pius *Pascendi Dominici Gregis* kezdetű enciklikája a modernizmus eretnekségéről (1907. szept. 8.)

In: http://katolikus-traditio.hu/feltoltott/Szent_X.doc – 2009. július.

⁵⁴⁵ Lásd SZABÓ 2007: 181-185. Szabó Szádok OP szakvéleményének eredeti, latin szövege teljes terjedelmében megjelent e kötet mellékeleteként *Szabó Szádok O. P. jelentései az Index Kongregációnak* címmel; Adriányi idézett véleménye: Adriányi Gábor: *Prohászka és a római index*. Budapest, 2002. 55-59. – szerk.

⁵⁴⁶ Rosmini, Antonio: *Delle cinque piaghe della santa Chiesa*. Roma, 1999. A kritikai kiadást gondozta: Alfeo Valle, aki kiváló bevezetőt írt a könyvhöz.

2) „*A Szentegyház jobb kezének sebe: a klérus elégtelen képzése.*” Rosmini szerint hajdan a püspök készítette fel papjait, ma a szemináriumokban gyenge a kiképzés, kellőképpen nem felkészültek a tanárok és a nevelők sem.

3) „*A Szentegyház oldalának sebe: a püspökök megosztottsága*”, tehát az egység hiánya. Régen a levelezés, a kölcsönös látogatás, egymás segítése stb. építette az egységet. Rosmini szól az egyház isteni és emberi arcáról – miként a *Lumen gentium* is később.⁵⁴⁷ Az egyház tagjai tökéletlenek, bűnösök. A látható társaságban a gazdagság, az anyagi javak keresése, a világi (politikai) hatalomban való részvétel teljesen ellentétes az evangélium és az ősegyház szellemével.

4) „*A Szentegyház jobb lábának sebe: a püspökök kinevezése a világi hatalom kezében*”, ami árt az egyház szabadságának. Rosmini példákat hoz fel az egyháztörténelemből az egyház és az állam viszonyára. – A könyv függelékében közölt, G. Gatti teológiai doktorhoz intézett 1848-as levélben Rosmini felveti azt a javaslatot, hogy a püspökök kinevezésénél figyelembe kellene venni a klérus és a nép véleményét. Ez a pont a legkényesebb volt a XIX. század derekán.

5) „*A bal láb sebe: az egyházi javak (javadalmak) szolgasága.*” Rosmini kemény kritikának veti alá a feudális korból maradt szokásokat, jogokat: tized, egyházi kiváltságok, adományozások. Meg kellene változtatni a törvényhozást a visszaélések kizárására.

A. Rosmini, mint mondtam, állandóan az egyháztörténelemből hoz példákat, az ősegyház és az első századok gyakorlatát állítja eszményképül, amikor a reformokat javasolja: a cél mindig az egyház(iak) függetlensége a világi hatalomtól.

Szakemberek kiderítették Rosmini fő forrásait: első helyen kell említenünk a gallikán történezt, Claude Fleuryt, akit Róma indexre tett. A gallikán szellem hatása, a Lammenais-féle reformeszmék befolyása, főleg a laikátussal szembeni bizalmatlanság játszott közre, hogy Rosmini „öt seb”-ét és egy másik művét – (*La costituzione civile secondo la giustizia sociale*, 1848), amelyben azt tanácsolta IX. Piusnak, hogy adjon polgári jogokat biztosító alkotmányt a Pápai Allamnak, sürgetve a szegények és a munkások gazdasági felemelkedésének szükségességét – 1849-ben az Index Kongregáció felvette a tiltott könyvek jegyzékébe. Egy évvel Rosmini halála előtt, 1854-ben a két művet levették az indexről, de ezzel a Rosmini-kérdés nem zárult le.

A filozófus Rosminivel szemben halála után is folytatódott a támadás: XIII. Leó idejében a Szent Officium 1887-ben veszélyesnek, tévesnek ítélte Rosmini 40 tételét⁵⁴⁸, főleg az ontologizmussal vádolták (ez a közvetlen istenlátást vallotta). Prohászkanál ilyen szigorú elítélés nem volt.

Párhuzamok Rosmini és Prohászka reformeszméi között

Prohászka eszmevilágát bőven ismertettem monográfiámban, most csak jelzésszerűen utalok a párhuzamokra. Itt nem térek ki Rosmini és Prohászka filozófiájára. Mindkét gondolkodót a német idealizmus, főleg Kant ismeretelméleti befolyásával vádolták. Mint már utaltam rá, monográfiámban megmutattam, hogy a X. Pius által 1907-ben (*Pascendi*) elítélt modernizmus tételeit Prohászka nem vallotta. Egyébként az index megszűnt a II. Vatikáni Zsinattal. Így tehát az index-ügyet lezártnak tekinthetjük. Igaz, Prohászka teljes levelezése még nincs feldolgozva, és sok kiadatlan írása van még, de – szerény véleményem szerint –

⁵⁴⁷ *Lumen Gentium*. In: *A II. Vatikáni Zsinat tanítása*. Szerk. Cserháti József – Fábíán József. Buda-pest, 1975. 42-90.

⁵⁴⁸ Vö.: Post obitum. (1887. december 14.) In: Denzinger, Heinrich – Hünermann, Peter: *Kompendium der Glaubensbekenntnisse und kirchlichen Lehrentscheidungen. Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*. Freiburg, 1991. 3201–3249.

ezek már nem módosíthatják a püspök tanításáról alkotott képünket. Egyébként már Schütz Antal a 25 kötet előkészítésekor bizonyos „szűrést”, kontrollt végzett.

Prohászkanál a cenzúra – filozófiai-teológiai nézetein kívül – főleg a szociális kérdésben és az egyház reformjával kapcsolatban előadott forradalmi nézeteit bírálta. Itt most csak felsorolásra szorítok: az egyház demokráciájának hiánya, a hierarchia összefonódása az államhatalommal, feudális csökevények, az egyházi birtokok igazságtalan helyzete.

Javaslatok:

- földreform (Prohászka saját birtokain kezdte megvalósítani az örökbérlet-rendszert),
- a klérus és a laikusok közötti válaszfal ledöntése (erről már az 1907-es *Modern katolicizmus* utolsó fejezetében vitriolos lapokat olvashatunk!),
- a hívek bevezetése a liturgiába, ehhez a latin helyett a népnyelv használata,
- a papság alapos képzése.

Láthatjuk, hogy mindezeket Rosmininél is megtaláljuk. Prohászka reformjavaslatait megismétli az 1919-es kommün alatt, amikor a forradalmi felfordulásból igyekeznek kiolvasni az „idők jeleit”. 1919. július 7-i hosszú naplójegyzete összefoglalja a próféta és a reformátor eszméit.⁵⁴⁹

Megjegyzem: Prohászka ismerte Rosmini „Öt seb”-ét, hivatkozik is rá; a „sebeket” a társadalomra alkalmazza, amikor a magyar társadalmi-politikai helyzetet jellemzi.⁵⁵⁰

Lényeges párhuzam: mindketten párbeszédet kezdtek a keresztény hit és kultúra különböző területei között; a hit és az ész harmóniáját keresték. (Ezt hangsúlyozta Rosmininél a Ratzinger bíboros által ihletett *Fides et ratio* kezdetű körlevél.⁵⁵¹) Mindkét pap engedelmesen alávetette magát a hivatalos egyház, az Index Kongregáció cenzúrájának. Mindketten szent életűek, misztikusok voltak. Ugyanakkor mindketten szociális műveket hoztak létre: a rosminiánusok kongregációja, és a Szociális Missziótársulat (Farkas Edith Prohászka ihletésére hozta létre) erről tanúskodik. Nemeshegyi Pétert idézem: „*Prohászka (azonban) nemcsak reformterveiben és szociális követeléseiben hasonlít Rosminihez, hanem abban is, hogy e tervek és követelések az Istenbe merült mélységes, lelki életből születtek és táplálkoztak. Mindketten fiatal koruktól kezdve teljes elszántsággal léptek az istenszolgálat és életszentségre való törekvés útjára. De mindketten csak idővel találták meg a helyes irányt. Rosmini fiatal korában maradi, tradicionalista elveket vallott. Prohászka is, amint Naplójegyzeteiből látjuk, ifjú korában buzgó, de félénk, aggályos és gátlásos kispap volt. Lassan nőtte ki magát a minden szép és jó iránt nyitott, bátor, sasröptű szellemé.*”⁵⁵²

Rosmini és Prohászka egyaránt próféta és reformátor volt: a II. Vatikáni Zsinat előfutárai. Mindkettőjüket „rehabilitálta” a II. Vaticanum. Rosmini boldoggá avatásával végleges lett rehabilitációja. Lássuk most ennek folyamatát.

Rosmini boldoggá avatása

Bevezetőül megjegyzem: Ma már II. János Pál 1983. január 25-én kiadott *Divinus perfectionis Magister* kezdetű apostoli konstitúciója⁵⁵³ szabályozza a boldoggá és szentté avatást.

Rosmini ügyét elősegítette az a tény, hogy már VI. Pál, I. János Pál és II. János Pál is dicsérte a rosminiánusok szentéletű alapítóját, a modern világ (kultúra) felé való nyitottságát,

⁵⁴⁹ Naplójegyzetek 1. 1919. VII. 7.

⁵⁵⁰ ÖM 22, 299.

⁵⁵¹ II. János Pál: *Fides et Ratio* kezdetű enciklikája a Katolikus Egyház püspökeihez a hit és az ész kapcsolatának természetéről. Budapest, 1999.

⁵⁵² NEMESHEGYI 1998a: 330.

⁵⁵³ Vö.: Acta Apostolicae Sedis, 75. (1983) 349-355.

szociális érzékenységét. A boldoggá avatás előkészítéséről Papa idézett munkája alapján vázlatosan a következőket említem.⁵⁵⁴

Az egyházmegyei eljárás megkezdése előtt a rosminiánusok generálisa elküldött egy információs dokumentumot a Hittani Kongregációnak (1990. jún. 5.), amelyben beszámolt arról, hogy Rosmini elítélt 40 tételét újraértékelték a szakemberek. 1994. február 19-én egy vatikáni bizottság, amelyet megbíztak a „Rosmini-kérdés” tanulmányozásával, nyilatkozatot tett közzé, hogy semmi akadály a boldoggáavatási eljárás megindításának. 1994. február 28-án a rosminiánusok legfőbb elöljárója közölte a döntést Renato Corti novarai püspökkel, hogy elindíthatja az egyházmegyei vizsgálatot a boldoggá avatáshoz. (Az egyházjog szerint ezt annak a megyéspüspöknek kell megkezdenie, ahol a jelölt meghalt.) Corti püspök felállított egy egyházmegyei teológiai és egy történeti bizottságot. Mivel Rosmini Roveretóban született és nevelkedett, a trentói egyházmegye főpásztorának is sugallta, hogy állítson fel hasonló történeti bizottságot. Az említett bizottságok munkája három évig tartott.

1997. július 1-jén Novarában hivatalosan megnyílt az egyházmegyei információs eljárás: kinevezték az egyházmegyei Bíróságot Antoni Rosmini életszentségének vizsgálatára, tehát annak megállapítására, hogy hősies fokon gyakorolta az erényeket. A rosminiánus Antonio Massimiliano Papa-t nevezték ki 1997. augusztus 15-én posztulátornak.

Mivel már az elmúlt három év bizottsági vizsgálata megtörtént, az egyházmegyei eljárás nagyon gyors volt: 1998. március 21-én lezárult ez a szakasz. A posztulátor 1999. december 20-án a Hittani Kongregációnak átnyújtotta egy tanulmányt, amely kimutatja, hogy a XIII. Leó által elítélt 40 tételt ezekben a formákban Rosmini sohasem vallotta. 2001. július 1-jén a Hittani Kongregáció megerősítette a tézist, hogy semmi akadály nincs a boldoggáavatási eljárás lefolytatásának.

Ezután következett az ún. „Positio” benyújtása, vagyis annak a dokumentumnak átadása, amely Rosmini életéről és erényeiről szól: a 4693 oldalas (!) kötetet a Szenttéavatási Kongregációnak adták át 2003. január 23-án. A vatikáni kongregáció történészeinek és teológusainak véleménynyilvánítása után XVI. Benedek pápa 2006. június 26-án engedélyezte, hogy közzétegyék a dekrétumot: Rosmini hősies fokon gyakorolta az erényeket! Ettől kezdve Isten szolgája nevéhez a „tiszteletre méltó” jelzőt teheték.

Mindezek után a boldoggá avatáshoz szükség volt még egy csodára, amely Isten szolgája közbenjárására történt. Már 1927-ben – Prohászka halála évében! – feljegyeztek egy csodás gyógyulást: a rozminiánusok női ágának egy nővére, Ludovica Noé felgyógyult súlyos betegségéből, miután egy novéna során a rendalapító, Rosmini közbenjárását kérték. Bár ekkor még nem kezdődött meg a boldoggáavatási eljárás, összegyűjtötték a dokumentációt a csodás gyógyulással kapcsolatosan: ezt most megvizsgálta az egyházmegyei bizottság, majd a Szenttéavatási Kongregáció orvosi és teológiai konzultusa, és végül elismerték a csodás gyógyulást (vagyis, hogy emberileg, természetes módon nem magyarázható meg).

Végül 2007. június 1-jén XVI. Benedek pápa engedélyezte a kongregációnak, hogy közzétegye a csodáról szóló dekrétumot, és így megnyitotta az utat a november 18-i novarai boldoggá avatáshoz. Ezt a pápa nevében a Szenttéavatási Kongregáció prefektusa végezte.

Ezt a folyamatot azért részleteztem, hogy megmutassam, milyen állomásokon keresztül kell haladnia Prohászka esetleges boldoggáavatási eljárásának. (Persze, lehetséges, hogy erre csak 150 év múlva kerül sor!)

Nemeshegyi Péter végkövetkeztetésével zárom előadásomat: „*A rohamosan változó 21. században is kellene tehát Rosmini- és Prohászka-formátumú reformerek. De működésük csak akkor lesz áldásos és hatásos, ha ugyanolyan misztikus, szentháromságos istentapasztalat és ugyanolyan mélységes egyházszertet s minden sebet elviselő alázatos*

⁵⁵⁴ PAPA 2007.

türelem vezeti őket, mint e két nagy mestert. Bízunk Istenben, hogy ad nekünk ilyen »sasmadarakat«.⁵⁵⁵

Elhangzott Székesfehérvárott 2007. október 10-én és Budapesten, a Központi Szemináriumban 2007. december 4-én a szerző monográfiájának bemutatásakor.

Publikálva ugyanezen a címen In: A jóság íze. Nemeshegyi Péter 85. születésnapjára. Szerk. Boros István. Vác, 2008. 11-25.

⁵⁵⁵ NEMSHEGYI 1996: 333

Függelék

Források és irodalom

A kötet szerzői által kutatott levéltárak és speciális gyűjtemények

OSZK	Országos Széchényi Könyvtár (Budapest)
PL	Prímási Levéltár (Esztergom)
SzfvPL	Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (Székesfehérvár)

A kötet szerzői által használt művek:

Alapvető források

ÖM: ⁵⁵⁶	<i>Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái. I-XXV.</i> Szerk. Schütz Antal.
Naplójegyzetek ⁵⁵⁷ 1:	Prohászka Ottokár: <i>Naplójegyzetek I. (1877-1918).</i> Szerk. Barlay Ö. Szabolcs. Szeged-Székesfehérvár, 1997.
Naplójegyzetek 2:	Prohászka Ottokár: <i>Naplójegyzetek II. (1891-1919).</i> Szerk. Szabó Ferenc SJ. Szeged-Székesfehérvár, 1997.
Naplójegyzetek 3:	Prohászka Ottokár: <i>Naplójegyzetek III. (1919-1927).</i> Szerk. Frenyó Zoltán – Szabó Ferenc SJ. Szeged-Székesfehérvár, 1997.
HORVÁTH 2005:	Horváth Kálmán: <i>Prohászka a szívekben.</i> Szerk. Barlay Ö. Szabolcs. Székesfehérvár, 2005.
HORVÁTH 2009:	Horváth Kálmán: <i>Prohászka a szívekben. Magyar Fioretti I. Jubileumi sorozat 2.</i> Szerk. Felsővályi Ákos. Székesfehérvár, 2009.
PROHÁSZKA 1891:	<i>Szentséges atyánknak, XIII. Leó pápának beszédei és levelei.</i> Ford. Prohászka Ottokár. Budapest, 1891.

⁵⁵⁶ Az ÖM sorozatrövidítés után arab számmal a kötetet, majd vessző után eredeti szám-formátumával (ez lehet arab és római egyaránt) az oldalszámot közöljük. Az egyes idézett kötetek és cikkek pontos könyvészeti adatainak feltüntetésétől itt eltekintünk, miként Schütz Antal szerkesztő bevezetései és jegyzetei idézett helyeinek kigyűjtésétől is.

⁵⁵⁷ Prohászka naplójának több kiadása is közkézen forog, a feloldásban jelzett tekinthető a legteljesebbnek. A teljes kötetsorozat azonban 1997-ben két kiadást is megért, és ezek nem egyformák. A másodikban a kötet kezelést megkönnyítő változtatások – pl. fejlécebe helyezett dátum – történtek, ami miatt a két kiadás között oldalszámeltérés alakult ki. Hivatkozásainkban – a további félreértések elkerülése végett – az oldalszám adatok közlésétől eltekintettünk, helyette a naplójegyzet dátumát hozzuk minden esetben. Ez alapján a naplók egyéb kiadásai is visszakereshetők az idézett részletek. (Korábbi kiadások: Az ÖM 23-24. kötetében Soliloquia címmel adott közre Schütz Antal részleteket – ez immár az interneten is elérhető: (<http://gondola.hu/media/prohaszka/Prohaszka23.pdf> ill. <http://gondola.hu/media/prohaszka/Prohaszka24.pdf> – hozzáférés: 2009 június). Újabbán előkerült füzeteket először Koncz Lajos közölt (Modern katolicizmus, 1990). Az 1997-es kiadás anyagát több kis kötetre bontva, ismét Soliloquia címmel Barlay Ö. Szabolcs kezdte kiadni.)

- PROHÁSZKA 1900:⁵⁵⁸ Prohászka Ottokár: *Gondolatok a századvégi hódolatnak és a magyar katholicizmus kilencszázéves jubileumának ünnepére*. Budapest, 1900.
- PROHÁSZKA 1907: Prohászka Ottokár: Ó mily szép a tiszta nemzedék! In: Zászlónk, VI. évf. 3. sz. (1907. november 15.) 49-50.
- PROHÁSZKA 1910: Prohászka Ottokár: *Tolstoj Leo*. In: Élet, II. évf. (1910.) november 27. 670-674.
- PROHÁSZKA 1915: Prohászka Ottokár: *A háború lelke*. Budapest, 1915.
- PROHÁSZKA 1918: Prohászka Ottokár: A kereszténységért és magyarságért. In: *A Központi Sajtóvállalat értesítője. Ünnepi szám*. Budapest, 1918.
- PROHÁSZKA 1920a: Prohászka Ottokár: *Iránytű a magyar ifjúság számára*. Szerk. Radványi Kálmán. Zászlónk Diákkönyvtára 1. Budapest, 1920.
- PROHÁSZKA 1920b: Prohászka, Ottokar: *Jewish Question in Hungary*. The Hague, 1920.
- PROHÁSZKA 1923: Prohászka Ottokár: »Az ember tragédiája« s a pesszimizmus. In: *Katholikus Szemle*, XXXVII. k. (1923), 193-201.
- PROHÁSZKA 1927: Élő vizek forrása. Budapest, 1927.
- PROHÁSZKA 1936: Prohászka, Ottokár: *Méditation pour l'Année Liturgique. L'Avent–Noël–L'Enfance du Christ*. Paris-Tournai, 1936.
- PROHÁSZKA 1990: Prohászka Ottokár: *Modern katholicizmus. Válogatás Prohászka műveiből*. Szerk. Koncz Lajos. Budapest, 1990.
- PROHÁSZKA 1998a: *Élő kereszténység. Prohászka Ottokár indexre került művei*. Szerk. Frenyó Zoltán. Győr, 1998.
- PROHÁSZKA 1998b: Prohászka Ottokár: A magyar bibliafordítás Pázmány koráig. In: *Prohászka-dolgozatok. Életrajzi Adattár (PÉA). Szemináriumi műhelymunka, szövegelemzések, előtanulmányok. Negyedik füzet*. Szerk. Barlay Ö. Szabolcs. Székesfehérvár 1998. 2-5.
- PROHÁSZKA 1999: *Prohászka önmagáról*. Szerk. Szabó Ferenc. Mai írók és gondolkodók 8. Szeged, 1999.
- PROHÁSZKA 2003: Prohászka Ottokár: *Az én antiszemitizmusom*. Budapest, 2003.
- PROHÁSZKA 2005: Prohászka Ottokár: *Modern pünkösöd*. Szerk. Frenyó Zoltán. Budapest, 2005.

Egyházi megnyilatkozások

- IIVZST 1975: *A II. Vatikáni Zsinat tanítása*. Szerk. Cserháti József – Fábrián József. Budapest, 1975.
- AP 1879: [XIII. Leó]: Aquinói sz. Tamás bölcséletét ajánló körlevél. Aeterni Patris. 1879. augusztus 4. In:

⁵⁵⁸ Azokat a Prohászka-műveket, melyek az ÖM-ben is megtalálhatóak csak akkor tüntettünk fel itt külön; ha a szerző vagy a szerkesztő fontosnak tartotta, hogy az eredeti bibliográfiai adottságokra felhívja a figyelmet.

- Szentséges atyánknak, XIII. Leó pápának beszédei és levelei.* Ford. Prohászka Ottokár. Budapest, 1891. 62-77.
- CA 1991: II. János Pál: *Centesimus annus*. Budapest, 1991.
- CH 1893: XIII. Leó: *Constanti Hungarorum*.
- In:
http://www.vatican.va/holy_father/leo_xiii/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_02091893_constanti-hungarorum_en.html – 2008. október;
- In: Magyar Sion XXXI. (VII.) évf. (1893) 9. f. 643-651.
- DH: Denzinger, Heinrich – Hünermann, Peter: *Kompendium der Glaubensbekenntnisse und kirchlichen Lehrentscheidungen. Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*. Freiburg, 1991.
(Magyar kiadása: *Hitvallások és az Egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. Szerk. Burger Ferenc. Budapest, 2004.)
- DPM 1983: II. János Pál: *Divinus perfectionis Magister*. (1983. január 25.) In: *Acta Apostolicae Sedis*, 75. (1983) 349-355.
- D.S. *Decreta Synodalia. Az 1924. június 24-től 26-ig Székesfehérvárott tartott székesfehérváregyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények*. Székesfehérvár, 1924.⁵⁵⁹
- DV: II. Vatikáni Zsinat: *Dei Verbum*. In: *IIVZST 1975*: 145-155.
- EHT 1923 *Egyházmegyei határozatok és törvények*. Egyházmegyei Könyvnyomda. Veszprém, 1923.
- ETT 1994: *Az egyház társadalmi tanítása*. Szerk. Tomka Miklós – Goják János. Budapest, 1994.
- FR 1993: II. János Pál: *Fides et Ratio kezdetű enciklikája a Katolikus Egyház püspökeihez a hit és az ész kapcsolatának természetéről*. Budapest, 1999.
- GS: II. Vatikáni Zsinat: *Gaudium et Spes*.
- In: ETT 1994: 197-275.
- In: *IIVZST 1975*: 446-519.
- HK 2002: Hittani Kongregáció: *A katolikusok részvételéről és magatartásáról a politikai életben*. (2002. november 24.) In: <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=147> – 2009 július.

⁵⁵⁹ További, a kötetben csak egy-egy ízben hivatkozott egyházmegyei zsinati dekrétumok: *Az 1931. évi egri egyházmegyei zsinat határozatai és törvényei*. Eger, 1921. 52.; *Statuta synodalia. Pécs egyházmegyei zsinati határozatok*. Pécs, 1936.; *Decreta synodalia. Az 1921. évben tartott váci egyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények*. Budapest, 1921.; *Decreta Sinodalia. Az 1930. évben tartott II. váci egyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények*. Rákospalota, 1930.; *A szombathelyi egyházmegye zsinati törvénykönyve*. Szombathely, 1927.

- IDC 1878: [XIII. Leó]: Körlevél a társadalom bajairól; mi e bajok oka és orvoslása? *Inscrutabili Dei consilio* [1878. április 21.]. In: *Szentséges atyánknak, XIII. Leó pápának beszédei és levelei*. Ford. Prohászka Ottokár. Budapest, 1891. 22-32.
- ISL 1879: [XIII. Leó]: Beszéd, melyben a kath. hírlapírókat [sic!] a sz. szék jogainak védelmére buzdítja. *Ingenti sane laetitia*. 1879. február 22. In: *Szentséges atyánknak, XIII. Leó pápának beszédei és levelei*. Ford. Prohászka Ottokár. Budapest, 1891. 49-55.
- KEK
LG *A Katolikus Egyház Katekizmusa*. Budapest, 1994.
I. Vatikáni Zsinat: *Lumen Gentium*. In: *IIVZST 1975: 42-90*.
- PD 1893: XIII. Leó: *Providentissimus Deus*. (1893 nov. 18.) In: *Acta Apostolicae Sedis*, 26. (1893-94) 283.
- PDG 1907: X. Pius *Pascendi Dominici Gregis kezdetű enciklikája a modernizmus eretnességéről*. (1907. szept. 8.) In: http://katolikus-traditio.hu/feltoltott/Szent_X.doc – 2009. július
- QA 1931: XI. Pius: *Quadragesimo Anno*.
- In: http://ocipe.hu/_KatSzoc/qa1.htm – 2009. július;
- In: *ETT 1994: 57-102*.
- RN 1891: - XIII. Leó: *Rerum novarum*. In: *ETT 1994: 27-55*.
- [XIII. Leó:] Körlevél a munkások helyzetéről. *Rerum novarum*. 1891. május 15. In: *Szentséges atyánknak, XIII. Leó pápának beszédei és levelei*. Ford. Prohászka Ottokár. Budapest, 1891. 369-395.
- XIII. Leó pápa apostoli körlevele a munkások helyzetéről (*Rerum novarum*). Fordította Prohászka Ottokár. Budapest, 1931.

Irodalom⁵⁶⁰

- III. AKN 1925: *A Gyulán, Békésvármegye székhelyén 1924. évi augusztus 15., 16. és 17. napjain végbement III. Alföldi Katolikus Nagygyűlés Emlékkönyve*. Szerk. Apor Vilmos – Megyesy Ágoston. Gyula, 1925. 110-115.
- ADRIÁNYI 2002: Adriányi Gábor: *Prohászka és a római index*. Budapest, 2002.
- ADY 1983: *Ady Endre költeményei*. Budapest, 1983.
- ATKIN–TALLET 2003: Atkin, Nicholas – Tallett, Frank: *Priests, prelates and people. A History of European Catholicism since 1750*. Oxford, 2003.
- AUER 1900: Auer István: *A katolikus sajtó jelentősége és felkarolása*. In: *Országos Pázmány Egyesület, I. évf.* (1900) 1. sz.

⁵⁶⁰ Eltekintettünk a hírlapokban és napilapokban megjelent (a szerzők által tanulmányaik lábjegyzeteiben pontosan idézett) kisebb jelentőségű cikkek kigyűjtésétől.

- AVGY 2000: *Apor Vilmos Gyulán*. Szerk. Erdmann Gyula – Merényi-Metzger Gábor. Gyula, 2000.
- BALOGH 1998a: Balogh Margit: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946*. Budapest, 1998.
- BALOGH 1998b: Balogh Margit: Örökbéret vagy verki? In: *Prohászka ébredése II*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 110-126.
- BANGHA 1917: Bangha Béla: *A magyar katolikus sajtó kérdése*. In: Magyar Kultúra, V. évf. 1917. január–június. 248-251.
- BARLAY 1999: Barlay Ö. Szabolcs: Prohászka élettörténete gyermekkorától püspökségéig. In: *Prohászka önmagáról*. Szerk. Szabó Ferenc. Mai írók és gondolkodók 8. Szeged, 1999. 9-59.
- BARLAY 2000: Barlay Ö. Szabolcs: *Prohászka, az alkotó*. Székesfehérvár, 2000. [Újabb kiadásai „Isten akar valamit tőlem”. *Prohászka, az alkotó* címmel jelentek meg.]
- BARLAY 2002: Barlay Ö. Szabolcs: A Prohászka-szobor ledöntése dokumentumok tükrében. In: *Prohászka Ottokár. Magyarország apostola és tanítója. Tanulmányok Prohászka eszmevilágáról*. Szerk. Szabó Ferenc – Mózessy Gergely. Szeged, 2002. 153-175. [Önálló füzetként is megjelent.]
- BARLAY 2003: Barlay Ö. Szabolcs: *Hitvédelem és hazaszeretet*. Székesfehérvár, 2003.
- BARLAY 2004: Barlay Ö. Szabolcs: *Hitvédelem és hazaszeretet, avagy antiszemita volt-e Prohászka*. Székesfehérvár, 2004. [Előbbi újabb kiadása.]
- BARLAY 2009: Barlay Ö. Szabolcs: *Prohászka Ottokár életének titka*. Jubileumi sorozat 1. Székesfehérvár, 2009.
- BARLAY-KISS 2006: *Prohászka Ottokár parlamenti beszédei*. Szerk. Barlay Ö. Szabolcs – Kiss Antal. Írások Prohászkaról 4., Székesfehérvár 2006.
- BBÖM⁵⁶¹: *Bangha Béla összegyűjtött munkái. I-XXX*. Szerk. Biró Bertalan. Budapest, 1942-1943.
- BEKE I-II-III: *Egyházam és hazám – Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei. I-III*. Szerk. Beke Margit. Esztergom, 1991-1997.
- BEKE 1992: Beke Margit: *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919-1944 között. I-II*. Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae XII-XIII. München-Budapest, 1992.
- BELLA 1998: Bella Lászlóné: Prohászka és a Szociális Missziótársulat. In: *Prohászka ébredése II*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 42-68.
- BELON 1990: Belon Gellért: *Prohászka tragédiái*.

⁵⁶¹ Az egyes hivatkozásokat az alábbi formában közöljük: BBÖM, kötetszám római számmal, lapszám arab számmal.

- In: *Vigilia*, 1974/12. 795-806.
 - In: Prohászka Ottokár: *Modern katolicizmus*. Szerk. Koncz Lajos. Budapest, 1990. 385-401.
- BIKFALVI 2007: Bikfalvi Géza: *Magyar jezsuiták történeti névtára 1853-2003*. Budapest, 2007.
- BOGMÉR 2005: Bogmér Farkas: A gyűjtő és a város. In: *Árgus*, 15. évf. (2005) 9. sz.
- BOROS 2008: *A jóság íze. Nemeshegyi Péter 85. születésnapjára*. Szerk. Boros István. Vác, 2008.
- BUTTKAY 1917: P. Buttkay Antal: Főtitkári jelentés. In: *Jelentés a Katolikus Sajtóegyesület 1917. május hó 16-án tartott IX. rendes (tiszújító) közgyűléséről*. Budapest, 1917.
- CHAIGNE 1969: Louis Chaigne: *Itinéraires d'une espérance*. Beauchesne, Paris 1969.
- CZIKLAY 1902: Cziklay Lajos: *A katolikus hírlapirodalom*. In: *A katolikus Magyarország I.* Kiss János – Sziklay János. Budapest, 1902. 495-509.
- DERSI 1973: Dersi Tamás: *Politikai küzdelmek a századvégi katolikus sajtó tükrében*. In: *Századvégi üzenet. Sajtótörténeti tanulmányok*. Szerk. Dersi Tamás. Budapest, 1973. 307-437.
- E. FEHÉR 1975: E. Fehér Pál: Néhány szó egy különös kísérletről. In: *Élet és irodalom*, 1975/1. 5.
- ECO 2002: Eco, Umberto: *Művészet és szépség a középkori esztétikában*. Ford. Sz. Márton Ibolya. Budapest, 2002.
- FAZEKAS 2002: Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár és Mayer Károly nagyprépost tiltakozása az egyházi birtokok „likvidálása” ellen – 1919. június 10. In: *Prohászka Ottokár. Magyarország apostola és tanítója. Tanulmányok Prohászka eszmevilágáról*. Szerk. Szabó Ferenc – Mózessy Gergely. Szeged, 2002. 97-117.
- FÉNYI 1977: Fényi Ottó: Prohászka Ottokár. In: *A székesfehérvári egyházmegye jubileumi névtára 1977-ben*. Székesfehérvár, 1977. 132-138.
- FR 1991-2006: *Félbemaradt reformkor, 1935-1949. Törekvések Magyarország keresztény humanista megújítására, a haza és a szegénység szolgálatában*. (A Katolikus szemlében megjelent tanulmányok és a 2005-ben kiegészített, átdolgozott írások gyűjteménye). Róma, 1991 – Budapest, 2006.
- GÁRDONYI 2002: Gárdonyi Máté: Egyházképek a XX. századi Magyarországon. In: *A kölcsönösség struktúrái*. Szerk. Glózer Rita – Mártonffy Marcell – Szöllősy Ágnes. Budapest, 2002. 11-22.
- GERELY 1907: Gerely József: *A katolikus sajtó-pártolás országos szervezése*. Budapest, 1907.
- GERELY 1913: Gerely József: Főtitkári jelentés. In: *Jelentés a Katolikus Sajtóegyesület 1913. május hó 15-én tartott V. rendes közgyűléséről*. Budapest, 1913.

- GERGELY 1977: Gergely Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon 1903-1923*. Budapest, 1977.
- GERGELY 1994: Gergely Jenő: *Prohászka Ottokár. „A napbaöltözött ember”*. Budapest, 1994.
- GERGELY 1996: Gergely Jenő: Prohászka Ottokár közéleti működése. In: *Prohászka ébresztése*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1996. 177-204.
- GERGELY 1997: Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919-1945*. Budapest, 1997.
- GYURGYÁK 2001: Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*. Budapest, 2001.
- HÖLVÉNYI 1998: Hölvényi György: *Az igaz tanú. Apor Vilmos vértanú püspök élete*. [Budapest, 1998.]
- JAMES 1902: James, William: *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature*. In: http://www.fil.hu/uniworld/vt/james/james_postscr.htm – 2007 július.
- JEDIN 1981: Jedin, Hubert: *The Church in the Industrial Age*. In: *History of the Church*. Vol. IX. London, 1981.
- KERKAI 1961: Kerkai Jenő: *Maradj meg, magyar!* In: KERKAI 1995: 153-171.
- KERKAI 1995: *Kerkai Jenő emlékezete*. Szerk. András Imre – Bálint József – Szabó Ferenc. Budapest, 1995.
- KERNY 2007: *Szent Imre 1000 Éve. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére születésének ezredik évfordulója alkalmából*. Szerk. Kerny Terézia. A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum Kiadványai 1. Székesfehérvár, 2007.
- KESZTHELYI 1944: Keszthelyi László: *Prohászka Ottokárt zsidóvédőnek szeretnék kisajátítani*. In: *Fejérmegyei Napló*, 51. évf. 1944. június 23. 3.
- KISS 2001: Kiss Mária Rita: *Bangha Béla sajtókonceptiója politológiai szempontból*. In: *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848-1918*. Szerk. Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 2001. 145-156.
- KLESTENITZ 2005a: Klestenitz Tibor: *A „sajtóapostolok.” A Katolikus Sajtóegyesület és az egyházi megújulási mozgalmak oszloposodási törekvései a századelőn*. In: *Századvég*, 10. évf. (2005). 36. (2.) sz. 129-160.
- KLESTENITZ 2005b: Klestenitz Tibor: *A Mária kongregációk és a sajtókérdés a dualizmus korában*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, XVII. évf. (2005) 3-4. sz. 83-100.
- KONCZ 1999: Koncz Lajos: *A Prohászka kutatások sorsa és áramlatai*. In: *Prohászka önmagáról*. Szerk. Szabó Ferenc. Szeged, 1999. 97-112.
- KOVÁCS G. 2005: Kovács Gergely: *Isten embere. Szentől szembe Mindszenty bíborossal*. Budapest, 2005.
- KOVÁCS M. 2005: Kovács M. Mária: *A numerus clausus és a zsidótörvények összefüggéséről*. In: *A holokauszt*

- Magyarországon európai perspektívában.* Szerk. Molnár Judit. Budapest, 2005. 128-139.
- KÖZI H. 1980: Közi Horváth József: *Mindszenty bíboros.* München, 1980.
- LÁSZLÓ 2005: László T. László: *Egyház és állam Magyarországon 1919–1945.* Budapest, 2005.
- LÉNÁRD 2008: Lénárd Ödön: *Történelemszemlélet.* Budapest, 2008.
- LIPPAY 1930: Lippay Lajos: A római „Szent Imre irodalmi kör” 1. In: *Egyházi lapok*, LIII. évf. 7-8 sz. (1930. április 1-15.) 111-113.
- LÓRÓDI 2006: Lóródi Attila: Emlémem Prohászka Ottokárról. (Egy újságcikk margójára). In: *Mi Újság?*, VI. évf. 4. sz. (2006. február 24.) 4.
- MAJSAI 2006: Majsai Tamás: Levélféle Fabiny Tamás evangélikus püspökhöz. In: *Élet és Irodalom*, 50. évf. (2006) 16. sz.
- MARITAIN 1996: Maritain, Jacques: *Az igazi humanizmus. Egy új keresztény társadalom evilági és lelki vonatkozásai.* Sárospatak–Budapest, 1996.
- MARKÓ 2006: Markó Csaba: Prohászka politikai és közéleti szerepvállalása 1920 és 1922 között. In: *Prohászka Ottokár – Püspök az emberért.* Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 113-133.
- MARÓTHY 1958: Maróthy-Meizler Károly: *Az ismeretlen Mindszenty.* Buenos Aires, 1958.
- MÉSZÁROS 1997: Mészáros István: *Mindszenty-leveleskönyv. Gondolatok a bíboros leveleiből 1938–1975.* Budapest, 1997.
- MÉSZÁROS 2003: Mészáros István: *A rózsafüzér bíborosa. Mindszenty-pillanatképek.* Budapest, [2003].
- MESZLÉNYI 1976: Meszlényi Antal: *Magyar szentek és szentéletű magyarok.* München, 1976.
- MONDIN 2001: Mondin, Battista: *Pápák enciklopédiája.* Budapest, 2001.
- MONORI 2003: Monori Áron: A numerus clausus és a magyar katolikus sajtó 1919-1920. In: *Médiakutató*, 2003 nyár.
- MÓZESSY 1998: Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár és a székesfehérvári egyházmegyei zsinatok. In: *Prohászka ébresztése II.* Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 158-168.
- MÓZESSY 2000: Mózessy Gergely: Prohászka és a székesfehérvári székeskáptalan. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2000/1-4. 211-232.
- MÓZESSY 2004: *Inter Arma 1944–1945. Fegyverek közt. Válogatás a második világháború egyházmegyei forrásaiból.* Szerk. Mózessy Gergely. Források a Székesfehérvári egyházmegye történetéből II. Székesfehérvár, 2004.
- MÓZESSY 2002: Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár a püspöki kar tanácskozásain. In: *Prohászka Ottokár, Magyarország apostola és tanítója. Tanulmányok Prohászka eszmevilágáról.* Szerk. Szabó Ferenc – Mózessy Gergely. Szeged, 2002. 119-152.

- MÓZESSY 2004: Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár és a székesfehérvári papnevelés. In: *Laudatio et salutatio – Tanulmányok Farkas Gábor születésnapjára*. Szerk. Csurgai Horváth József – Demeter Zsófia – Vizi László Tamás. Székesfehérvár, 2004. 315-331.
- MÓZESSY 2006a: Mózessy Gergely Adalékok Prohászka Ottokár egyházkormányzati munkásságának értékeléséhez. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely Székesfehérvár–Budapest, 2006. 83-95.
- MÓZESSY 2006b: Mózessy Gergely: Gondolatok a „Mi Újság?”-ban megjelent cikk kapcsán. In: *Szent István Városa XV. évf. (2006) 2. sz.* 3-5.
- MÓZESSY 2006c: Mózessy Gergely: Gondolatok egy újabb cikkről. In: *Szent István Városa, XV. évf. 3. sz. (2006. március 26.)* 5-6.
- MÓZESSY 2007: A lelkipásztori jelentések forrásértékének változásai a székesfehérvári egyházmegyében. In: *Magyar Levéltárosok Egyesülete 2007. évi Vándorgyűlése. Nyíregyháza 2007. augusztus 22-24.* Szerk. Bilkei Irén. Budapest, 2007. 168-179.
- MÓZESSY 2008: *Lelkipásztori jelentések 1924–1926.* Szerk. Mózessy Gergely. Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből III. Székesfehérvár, 2008.
- MST 2005: Buzinkay György – Kókay György: *A magyar sajtó története*. Budapest, 2005.
- NEMESHEGYI 1998a: Nemeshegyi Péter: Két sebzett sas szárnyalása. In: *Prohászka ébresztése II.* Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 324–333.
- NEMESHEGYI 1998b: Nemeshegyi Péter: Megemlékezés P. Bangháról. In: *Távlatok, 42. (1998/4).* 666-673.
- NEMESSZEGHY 2006: Nemesszeghy Ervin: Prohászka és a természettudományok. In: *Prohászka Ottokár – Püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Budapest–Székesfehérvár, 2006. 33-39.
- NYISZTOR 1941: Nyisztor Zoltán: *Bangha Béla élete és műve*. Budapest, 1941.
- NYISZTOR 1962: Nyisztor Zoltán: *Ötven esztendő. Szabadunk magyar katolikus megújítása*. Bécs, 1962.
- ORVOS 2006a: Orvos Levente: Prohászka Ottokár és a zsidókérdés. In: *Prohászka Ottokár – Püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Budapest–Székesfehérvár, 2006. 135-220.
- ORVOS 2006b: Orvos Levente: Bangha Béla (1880-1940). In: *Miles Christi VIII/I.* 38-55.
- PAPA 2007: Papa, Claudio Massimiliano: *Rosmini: conoscere e credere. Storia della Causa*. Ed. Studium, Roma, 2007.
- PÁZMÁNY 1983: *Pázmány Péter. Válogatás műveiből. Prédikációk. Első rész.* Szerk. Óry Miklós – Szabó Ferenc – Vass Péter. Budapest, 1983.

- POTÓ 2003: Potó János: A lassan elfogyó emlékmű. Prohászka Ottokár szobra. In: *História*, 2003/10. 26-29.
- RAVASZ 1928: Ravasz László: *A Tábor hegy ormán*. Budapest, 1928.
- REICHMANN 2009a: Reichmann, Bettina: Die Rolle des ungarischen Bischofs Ottokár Prohászka im Ersten Weltkrieg. Zwischen bischöflicher Hirtensorge und politischer Theologie. In: *Geistliche in Krieg*. Hgg. Brendle, Franz – Schindling, Anton. Münster, 2009. 291-311.
- REICHMANN 2009b: Reichmann, Bettina: „Die Seele des Krieges” – Zur religiösen Kriegsdeutung des Ersten Weltkrieges. Bischof Ottokár Prohászka (Ungarn). In: *Krieg und Christentum. Religiöse Gewalttheorien in der Kriegserfahrung des Westens* (Krieg in der Geschichte, Bd. 2). Hg. Holzem, Andreas. Paderborn, 2009. 791-808.
- RIESZ 1882: Riesz Gáspár: *A katolikus sajtó kötelességszerű pártolásáról*. Budapest, 1882.
- RÓNAY 1989: Rónay László: Sík Sándor, a költő.
- In: *Új Írás*, XXIX. évf. (1989) 10. sz.
- In: *Sík Sándor válogatott költemények*. Szerk. Lukács László. Budapest, 1989. 365-379.
- ROSMINI 1999: Rosmini, Antonio: *Delle cinque piaghe della santa Chiesa*. Roma, 1999.
- SERÉNYI 1996: Serényi Antal: *Szent Ferenc és Prohászka*. In: *Prohászka ébresztése*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1996. 275-288.
- SÍK 1929: Sík Sándor: *Gárdonyi, Ady, Prohászka. Lélek és forma a századforduló irodalmában*. [Budapest, 1929.]
- SIPOS 2004: Sipos Balázs: *A politikai újságírás mint hivatás*. Budapest, 2004.
- SCHÜTZ 1929: Schütz Antal: Prohászka pályája. Budapest, 1929. – [Lásd még: ÖM. 25, 1-152.]
- SCHÜTZ 1943: Schütz Antal: *Isten a történelemben*. Budapest, 1943.
- SHVOY 2002: Shvoy Lajos: *Önéletrajz*. Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből I. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2002.
- SMOHAY 2008. *Bibliai találkozások. 2008. május 24. – november 9.* Szerk. Smohay András. A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai 3. [Budapest,] 2008. 24-25.
- SZABÓ 1994: Szabó Ferenc: A teljes Prohászkaért. In: *Távlatok*, 17-18. (1994/3-4.) 412-421.
- SZABÓ 1999: Szabó Ferenc: Prohászka Ottokár és a „Római Iskola” teológiája: a Collegium Romanum szellemi befolyása. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, XI. évf. (1999) 3-4. 127–144.
- SZABÓ 2004a: Szabó Ferenc: Újabb támadás Prohászka ellen. Antiszemita volt-e Prohászka? In: *Távlatok*, 63. 2004/húsvét. 112-117.

- SZABÓ 2004b Szabó Ferenc: Antiszemita volt-e Prohászka? In: Új Ember, 60. évf. (2004) 4. sz. 3.
- SZABÓ 2006a: Szabó Ferenc: A Prohászka-kutatás története. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 13-21.
- SZABÓ 2006b: Szabó Ferenc: A teológus Prohászka. In: *Prohászka Ottokár – Püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 25-32.
- SZABÓ 2006c: Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár időszere*. Budapest, 2006.
- SZABÓ 2007: Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár élete és műve (1858-1927)*. Budapest, 2007.
- SZABÓ 2008: Szabó Ferenc: Galilei és a Biblia In: *Távlatok*, 79. (2008/1). 46-49.
- SZOLNOKY 1990: Szolnoky Erzsébet: *Fellebbezés helyett. Apor Vilmos püspök élete és vértanúsága*. Szeged, 1990.
- SZOLNOKY 1998: Szolnoky Erzsébet: *A páter. Bangha Béla a katolikus sajtó szolgálatában*. Győr, 1998.
- SZOLZSENYICIN 2004-2005: Szolzsenyicin, A[lexandr] I[szajevics]: *Együtt I-II*. [Budapest], 2004-2005.
- SZÖGI 1992: Szögi László: katolikus nagygyűlések Magyarországon. In: *Egyházak a változó világban*. Szerk. Bárdos István – Beke Margit. Esztergom, 1992. 509-512.
- SZÖNYI 2006: Szőnyi Szilárd: A vádlottak padján. In: *Heti Válasz*, 6. évf. (2006) 9. sz.
- TENGELY 2006: Tengely Adrienn: Prohászka és az Őszirozás Forradalom. In: *Prohászka Ottokár – Püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 97-112.
- UNGVÁRY 2006: Ungváry Krisztián: A progresszív és a vállalhatatlan. In: *Heti Válasz*, 2006/12.
- W. BALASSA 2008: W. Balassa Zsuzsa: *Prohászka, a költő*. Budapest, 2008.

További ajánlott irodalom – önálló kötetek

- Adriányi Gábor: *Az egyháztörténet kézikönyve*. Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae IV. München, 1975.
- Barlay Ö. Szabolcs: *Prohászka interjú 1. Isten szerelmese, emberek barátja*. Budapest, 1997.
- Barlay Ö. Szabolcs: *Prohászka interjú 2. Isten kerubja, mindenkinek mindene*. Budapest, 1998.
- Barlay Ö. Szabolcs: *Prohászka interjú 3. Csobánkai napló*. Székesfehérvár, 2000.
- Bíró Vencel: *Székhelyi Gr. Mailáth G. Károly*. Kolozsvár, 1940.
- Dienes Valéria: *Hajnalvárás*. Szerk. Belon Gellért. Budapest, 1963.
- Gergely Jenő: *A püspöki kar tanácskozásai*. Budapest, 1984.
- Hermann Egyed – Artner Edgár: *A Hittudományi Kar története*. A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története 1635–1935. I. Budapest, 1938.
- Magyarország gyásza*. Szerk. Farkas Edit. Budapest, 1927.
- Némethy Ernő: *Prohászka Ottokár életrajza*. Budapest, 1927.
- Prohászka Ottokár emlékalbum*. Szerk. Toldy László. Budapest, 1927.

- Prohászka. Tanulmányok.* Szerk. Brisits Frigyes. Budapest, 1928.
- Rezek Román: *Prohászka esztétikája.* Pannonhalma, 1942.
- Rezek Román: *Prohászka intuíciója és átélése.* Budapest, 1942.
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Budapest, 2003.
- [S.] Szabó Péter: *Az evangélium és a munka. Prohászka társadalomfilozófiai munkássága.* Székesfehérvár, 1998.
- S. Szabó Péter: *A szacellum rózsája. Prohászka-esszék.* Solymár, 2000.
- Salacz Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867-1918.* Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae II. München, 1975.
- Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik.* Budapest, 1934.
- Veres Endre: *A római Collégium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai.* Budapest, 1917.

További ajánlott irodalom – szakcikkek

- Barlay Ö. Szabolcs: Prohászka Ottokár tanulmányi évei. In: *Prohászka ébresztése.* Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1996. 21-72.
- Barlay Ö. Szabolcs: Prohászka Ottokár, a spirituális. In: *Prohászka ébresztése II.* Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 9-41.
- Barlay Ö. Szabolcs: Gondolatok a Prohászka centenáriumra. In: *Vár* 2005/3. 35-43.
- Bella Lászlóné: Prohászka Ottokár a nőknek írt levelek fényében. In: *Prohászka ébresztése.* Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1996. 251-273.
- Bella Lászlóné: Prohászka és a nőkérdés. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért.* Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 233-242.
- Belon Gellért: Az evangéliumi ember. Prohászka. In: *Vigilia*, 1959/1. 14-22.
- Dezsényi Béla: A magyar katolikus sajtó. Fejlődéstörténeti vázlat. In: *Regnum. Egyháztörténeti évkönyv 1941-1943.* Budapest, 1943. 200-223.p.
- Egervölgyi Dezső: Prohászka Ottokár alakja az éremművészetben. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért.* Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 281-289.
- Forintos Attila: Adattár. Prohászka Ottokár társadalmi kapcsolatai. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért.* Szerk. Mózessy Gergely Székesfehérvár–Budapest, 2006. 297-307.
- Frenyó Zoltán: Patrisztika és skolasztika Prohászka Ottokár műveiben. In: *Prohászka ébresztése II.* Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 201-231.
- Gárdonyi Máté: Az aniszemitizmus funkciója Prohászka Ottokár és Bangha Béla társadalom- és egyházképében. In: *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában.* Szerk. Molnár Judit, Budapest, 2005. 193-204.
- Gergely Jenő: Prohászka és a magyar neokatolicizmus. In: *Világosság*, 1973/11. 685-693.
- Gergely Jenő: Prohászka és a Tanácsköztársaság. In: *Prohászka ébresztése II.* Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 127-157.
- Gergely Jenő: Prohászka Ottokár politikai nézetei a századfordulón. In: *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon.* Szerk. Hegedűs András – Bárdos István. Esztergom, 1999. 165-176.
- Glósz Ervin: Prohászka Ottokár püspöksége körlevelei tükrében. In: *Prohászka ébresztése II.* Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 169-181.
- Gyorgyovich Miklós: Prohászka Ottokár lelkisége és a Regnum Marianum. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért.* Szerk. Mózessy Gergely Székesfehérvár–Budapest, 2006. 61-73.
- Horváth Pál: Pethő és a Magyar Sion. Prohászka recenziói és a magyar szellemi élet. In: *Prohászka ébresztése II.* Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 189-200.

- Horváth Pál: Modern katolicizmus? Prohászka mint teológiai szakíró és a kortárs magyar szellemi élet. In: *Prohászka Ottokár, Magyarország apostola és tanítója. Tanulmányok Prohászka eszmevilágáról*. Szerk. Szabó Ferenc – Mózessy Gergely. Szeged, 2002. 43-64.
- Horváth Pál: A Diadalmas világnézet szellemi forrásvidéke. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 41-47.
- Katus László: Prohászka Ottokár. In: *Ecclesia semper reformanda et renovanda. Katus László egyháztörténeti tanulmányai és cikkei*. Szerk. Gócsy Zoltán – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. Pécs, 2007. 98-111.⁵⁶²
- Káldor Márk – Mózessy Gergely: Adalékok Prohászka Ottokár egyetemi tanári működéséhez. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 75-82.
- Kókay György: Prohászka és a sajtó. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 223-231.
- Koncz Lajos: Prohászka korszerű és teljes értékelése felé. In: *Jel*, 1995/2. 48-52.
- Lugosi Balázs: Prohászka Ottokár a katolikus nyilvánosság szolgálatában. In: *Vár*, 2005/3. 58-65.
- Markó Csaba: Prohászka Ottokár modern katolicizmusa és reformtörekvései a 19-20. század fordulóján. In: *Belvedere*, XIX. évf. (2007.) 1-2. sz. 54-62.
- Milcsinszky Alajos: Prohászka papjaihoz írt levelei. In: *Prohászka ébresztése II*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 181-186.
- Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár, a nyitrai születésű püspök; In: *L'udia l'ud'om bez hranic*; Nitra. 2000. 17-24.
- Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár és a püspökkari pásztorlevelek. In: *Távlatok*, 2000/3. 461-469.
- Prohászka László: Bory Jenő Prohászka érmei. In: *Árgus*, 2003/3.
- Prohászka László: Prohászka Ottokár emlékjelei a pesti belvárosban. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 273-279.
- [S.] Szabó Péter: Prohászka Ottokár társadalmi tanítása és a modern szociális enciklikák. In: *Prohászka ébresztése*. Szerk. Szabó Ferenc, Budapest, 1996. 205-234.
- [S.] Szabó Péter: Prohászka Ottokár és a korabeli erkölcsfilozófiai irányzatok. In: *Prohászka ébresztése II*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 232-257.
- S. Szabó Péter: A filozófiai és a teológiai etika viszonya Prohászka Ottokár koncepciójában. In: *Filozófia és teológia a magyar eszmetörténetben*. Szerk. Fehér M. István – Veres Ildikó. 99-111.
- S. Szabó Péter: Prohászka Ottokár szociális tanítása. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 49-57.
- Sarnyai Csaba Máté: Az autonómia sürgetése a kor uralkodó eszméinek megnyilatkozása. Prohászka Ottokár katolikus autonómia megközelítése a századfordulón. In: *Prohászka Ottokár. Magyarország apostola és tanítója*. Szerk. Szabó Ferenc – Mózessy Gergely. Szeged, 2002. 85-96.
- Szabó Ferenc: Prohászka időszerűsége.
- In: *Ahogy lehet*, 1965. július-augusztus;
- In: Szabó Ferenc: *Napfogyatkozás. Kereszténység és modernség. Eszmetörténeti tanulmányok*. Róma, 1991. 207-231.
- Szabó Ferenc: Prohászka Ottokár „egzisztencializmusa”. In: *Katolikus Szemle*, 1967/1. 5-16.

⁵⁶² Eredetileg 1999-ben jelent meg a Rubicon hasábjain – szerk.

- Szabó Ferenc: Prohászka – Próféta In: Szabó Ferenc: *Napfogyatkozás. Kereszténység és modernség. Eszmetörténeti tanulmányok*. Róma, 1991. 232-240.
- Szabó Ferenc: Prohászka és a modernizmus.
- In: *Prohászka ébredése*. Szerk. Szabó Ferenc, Budapest, 1996. 73-175.
- In: Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár időszerűsége. Újabb Prohászka-tanulmányok*. Budapest, 2006. 61-158.
- Szabó Ferenc: Eszméletcsere – (Dienes Valéria – Bergson – Prohászka – Teilhard).
- In: *Prohászka ébredése II*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 307–317.
- In: Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár időszerűsége. Újabb Prohászka-tanulmányok*. Budapest, 2006. 159-210.
- Szabó Ferenc: Prohászka Ottokár, a II. Vatikáni Zsinat előfutára. In: *Keresztények az ezredfordulón*, Budapest, 2001. 333-340.
- Szabó Ferenc: Prohászka eszmevilágának kialakulása.
- In: *Prohászka Ottokár, Magyarország apostola és tanítója. Tanulmányok Prohászka eszmevilágáról*. Szerk. Szabó Ferenc – Mózessy Gergely. Szeged, 2002. 7-42.
- In: Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár időszerűsége. Újabb Prohászka-tanulmányok*. Budapest, 2006. 17-60.
- Szabó Ferenc: Prohászka lelkesége és keresztjei. In: *Távlatok*, 70. 2005/4. 501-512.
- Szabó Miklós: Prohászka Ottokár és a katolikus egyházi reformtörekvések 1896-1914. In: *Történelmi Szemle*, 16. évf. (1973) 1-2 sz. 257-264.
- Szilárdfy Zoltán: Prohászka művészetszemlélete. In: *Prohászka Ottokár – püspök az emberért*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 265-272
- Tauber Gabriella: Prohászka Ottokár és az Esztergom című hetilap 1896-1905 között. In: *Prohászka Ottokár Magyarország apostola és tanítója*. Szerk. Szabó Ferenc – Mózessy Gergely. Szeged, 2002. 65-84.
- Vass Péter: Prohászka Ottokár szociális tanítása. In: *Vigilia*, 1948/5. 255-277.
- Vass Péter: Prohászka Ottokár végrendelete. In: *Új Ember*, 1981/13. (március 29.) 4.
- Vendég Ildikó: Prohászka Ottokár és Mailáth Gusztáv püspök kapcsolata. In: *Prohászka ébredése II*. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1998. 69-109.

A Prohászka Imaszövetség

– Alapdokumentumok –

Prohászka Ottokárt halála óta számtalan társadalmi egyesület, társulat, alapítvány, iskola, önképzőkör, könyvtár stb. választotta névadójául. Némely kezdeményezés rövid életű volt: a társadalmi-politikai változások – pl. a kommunista diktatúra kiépülése – elsodorták e formációkat, mások – reményeink szerint – tartósnak bizonyulnak. (Némely esetben az azonosulni vágyás őszinteségét, a példakép választás szándékának tisztaságát, vagy Prohászka igaz ismeretét is megkérdőjelezhetjük.⁵⁶³)

Úgy véljük, hogy a Prohászka-kutatásnak valamiképp a püspök iránti tisztelet ilyen megnyilvánulásait is dokumentálnia kell. Különösen fontosnak érezzük, hogy az egyik utolsó hajtás, Prohászka Ottokár 5. püspökutódja, Spányi Antal által életre hívott imaszövetség alapdokumentumait közzétegyük. A megyés püspököt a papi hivatások számának drámai apadása indította arra, hogy 2008 nyarán a hívekhez és a papokhoz forduljon, kérve imájukat a hivatásokért. Annak a püspöknek a nevében cselekedve, akinél „nem tett többet senki a papi hivatásokért”.

Az imaszövetség tábora gyorsan növekedett. Alapítása után egy esztendővel a papi tagozat 70, a világi 2002 főt számlál. Biztosak vagyunk abban, hogy nekik is köszönhetjük, hogy az egyházmegye 2009. évi konkurzusán öt új kispapot vehetett fel a megyés püspök.⁵⁶⁴

1.

Alapítólevél

(Székesfehérvár, 2008. augusztus 28.)

Ikt. Szám: 863/2008.

Üdv az Olvasónak Jézus Krisztusban!

A Székesfehérvári Egyházmegye nehéz helyzetbe került. Hivatások száma csökken, a papokra háruló feladatok egyre nagyobbak. Nyomasztó teher lett a lelkipásztori munka a túlterheltség miatt. A világban eluralkodott gondolkodásmód nem kedvez a papi és szerzetesi hivatások elfogadásának, Isten hívó szavának meghallásának.

Tudjuk, hogy sok a teendőnk a hivatások ébresztésében, sok feladat hárul ránk, hogy értővé, nyitottá és hallóvá segítsük alakítani a fiatalok szívét és lelkét, hogy befogadhassák az Úr szavát, és a hívó szóra nagyvonalúan, követve a bibliai példákat, igennel feleljenek. Mindent készek vagyunk megtenni, hogy növekedjen az Isten népét szolgáló papok és szerzetesek száma. De tudjuk azt is, hogy minden hivatás valójában titok. Halljuk az Úr felszólítását is: „*Kérjétek az aratás urát, küldjön munkásokat aratásába!*”. Az Úr szavát hallva lelkünkben arra az elhatározásra jutottunk, hogy e sorokkal egy imaszövetséget hozzunk létre, melynek célja buzgó és folyamatos, napi ima hivatások kieséséért.

⁵⁶³ Vö.: A Székesfehérvári Egyházmegye Nyilatkozata, 2009. április 2. In:

<http://www.szfvvar.katolikus.hu/?fm=1&m=1&am=3&op=view&id=2645> – 2009 augusztus.

⁵⁶⁴ Ez kimagaslik az előző évek adataiból. 1999-ban hat, 2000-ben öt új felvétel történt, azóta folyamatosan kevesebb. (Kivétel a 2005-ös esztendő, amikor ismét hat új kispapja lett az egyházmegyének – de közülük ma már csak egy készül papi hivatásra.)

E célra jelen soraimmal megalapítjuk a Prohászka Imaszövetséget, Prohászka Ottokárról, Székesfehérvár boldog emlékü püspökéről, Magyarország apostoláról és tanítójáról nevezzük el a szövetséget, mert nála nem tett többet senki a papi hivatásokért.

Az imaszövetséghez való csatlakozás a szándék jelzésével, és annak az Egyházmegyei Hivatal által való elfogadásával történik. Az Egyházmegyei Hivatal mindazok szándékát elfogadja és a tagságról igazolást küld, akik a következőket vállalják:

- Naponta imádkozik szent papokért és papi, szerzetesi hivatásokért
- Hetente legalább negyed órányi szentségimádást végez papokért, hivatásokért, vagy ugyanennyi időben olvassa a Szentírást
- Lehetősége szerint anyagilag támogatja a papképzést
- Lehetősége szerint részt vesz az Imaszövetség tagjaként az évi – október 10-hez kapcsolódó – Prohászka misén a székesfehérvári Prohászka emléktemplomban, mely az Imaszövetség élő és meghalt tagjaiért kerül felajánlásra.

Tudjuk, hogy ma sok nehézséggel kell megküzdenie hivatásáért papjainknak, akiknek sok elutasításban, magányosságban van részük. Ezért megalakítjuk az imaszövetség papi tagozatát, mellyel segíteni akarjuk a papi szolidaritást, a papok személyes kapcsolatait akarjuk erősíteni, és hivatásuk teljesítésében emberi kiteljesedésüket, vonzó, sugárzó egyéniségük kialakulását akarjuk segíteni az imádság eszközeivel.

Az imaszövetség papi tagozatának tagja lehet az, aki

- Naponta imádkozik szent papokért és papi, szerzetesi hivatásokért
- Hetente legalább negyed órányi szentségimádást végez papokért, hivatásokért
- Havonta egy paptársát meglátogatja, vele testvéri kapcsolatát ápolja
- Lehetősége szerint részt vesz az Imaszövetség tagjaként az évi – október 10-hez kapcsolódó – Prohászka misén a székesfehérvári Prohászka emléktemplomban, mely az Imaszövetség élő és meghalt tagjaiért kerül felajánlásra.

Isten áldása és a Boldogságos Szűz Máriának, Magyarok Nagyasszo-nyának oltalmába ajánljuk e szövetséget, és kérjük Jézust: imáink által adjon nekünk új hivatásokat, ajándékozza meg egyházát szent és sugárzóan boldog életű papokkal.

Spányi Antal
székesfehérvári püspök

2.

A Prohászka Imaszövetség papi tagozatának imája

Köszönöm, Uram, hogy a papi hivatás ajándékával tüntetted ki.

Köszönöm papi életem mindennapi örömét, a szolgálat szépségét.

Segítsd kegyelmeddel paptestvéreimet, különösen azokat, akik megfáradtak, nem lelik örömüket szolgálatukban, akik kísértéssel küzdenek!

Áldd meg azokat, akik ma rajtam keresztül, általam kell, hogy megtapasztalják a Te szeretetedet. Adj nekem Szentlelked által országodat építő lelkipásztori szeretetet, a híveket feléd segítő készséget!

Adj Egyháznak új papi hivatást, és papjaid által újítsd meg a világot!

Szűz Mária, az Egyház és a papok Édesanyja, könyörögj érettünk!

3.

A Prohászka Imaszövetség világi tagozatának imája

Köszönjük papjainkat, akik feléd vezetnek, segítenek bennünket életünk útjain.

Szenteld meg őket, hogy szentek legyenek, és szentül szolgáltsák ki szentségeidet! Óvd meg őket a veszélyektől, és adj nekik sok neked tetsző örömet bennünk Téged szolgáló életükben!

Adj új papi és szerzetesi hivatásokat! Hívj szolgálatodba fiatal fiúkat és lányokat, és ha Neked úgy tetszik, hívj az én családomból is, hogy ők magukat neked adva, a világról lemondva neked tetsző, boldog életet éljenek!

Szűz Mária, az Egyház és a papok Édesanyja, könyörögj érettünk!

4.

Zászlószentelő ima

Kérünk Istenünk, áldd + meg kegyesen ezt a zászlót, közös imádságunk látható jelét, és a Prohászka Imaszövetség tagjait.

Magyarország apostola és tanítója legyen példaképünk a hivatások ébresztésében és megerősítésében. Jézus Krisztus tanítása alapján hiszünk a közös ima erejében és hatékonyságában. Egyetértve kérjük Őt, küldjön munkásokat aratásába, és segítse papjainkat, hogy lelkipásztori szolgálatukat, Őt követve végezzék.

Áldj meg minket, Istenünk, hogy e zászlóra emelve tekintetünket buzgó szívvel szeressük Egyházunkat!

Add, hogy az imádság ereje Prohászka püspök példájára, Istenre figyelő emberekké és tanúságtévő keresztényekké formáljon minket is.

Krisztus, a mi Urunk által.

5.

Smohay András: A Prohászka Imaszövetség zászlajáról

Karizmatikus személyisége és egyházi rangja miatt már életében számos műalkotás született Prohászka Ottokárról. Igaz, ezek elkészültét a püspök finoman szólva sem üdvözölte minden esetben. Az itáliai reneszánsz és barokk művészet legnagyobbjainak művein csiszolt ízlésének nem mindig megfelelő, róla szóló művekben a személyi kultusz lehetősége és a művészek tolakodása zavarta. Példamutatóan alázatos ember volt. Halála után aztán erős keze már nem tudta megakadályozni, hogy a kultusz tárgyai gombamód ne szaporodjanak meg boldogemlékű személye körül. Ezek nem egy esetben személyiségével homlokegyenest ellenkező tartalmakat jelenítettek meg, az egyes művek kvalitásáról nem is beszélve. De ami ennél is fájóbb; máig kihatóan sokan sokféle előjellel politikai legitimációt akarnak nyerni azzal, hogy Prohászka Ottokárt zászlajukra tűzik.

A zászló eredendően nem autonóm művészeti műfaj, mint arra az utóbbi időben élénkülő tendenciák mutatnak, s amiről Prohászka püspök kapcsán örömmel és büszkén emlékezhetünk meg. A zászló egy közösség identitásának kifejező szimbóluma. A rajta látható színek és formák, valamint azok kombinációja és megjelenítése a címerekhez hasonlóan kötött. Itt elsősorban a nemzeti lobogókra, egyesületek, társulatok zászlóira gondolok. Egy zászló készítésekor a megrendelő közösség törekszik rá, hogy a legjobb minőségű anyagokból, a lehető legmagasabb színvonalon alakítsák ki azt. A zászló a hovatartozás és a birtoklás szimbóluma is. Egy-egy új földrészre, hegycsúcsra, távoli lakatlan tájra eljutva a felfedező első dolga, hogy kitűzze hazája zászlaját. A vízi-, légi- és szárazföldi járművek, sőt az ürrepülők a mai napig országuk zászlaja alapján azonosíthatóak. De nem

csak identitási jelkép, hanem mérete miatt útmutató szimbólum is. A katonaság a magasba emelt zászló alatt vonul hadba: ha a zászló eltűnik a csatában, a had támpont nélkül marad és szétszéled. A háborús hősök életüket áldozták a zászlajukért. A legnagyobbakat nemzeti színű zászlóba takarva helyezik örök nyugalomra. Az elnyomó diktatúrák a hatalom megszerzése után jelképüket azonnal a leigázott ország zászlajára teszik. Az 1956-os forradalom és szabadságharc jelképe, mely a világon mindenhol elismerést és tiszteletet vált ki, az oktrojált címertől megszabadított, szabadság szimbólumává nemesült lyukas zászló.

Az utóbbi évtizedekben a kortárs iparművészek között indult törekvés létjogosultsága a zászló autonóm művészeti médiummá nemesítésért mélyen, a szimbólumok világában gyökerezik. Jól használva határtalan művészeti lehetőségeket rejt magában az új műfaj. Ehhez a mozgalomhoz csatlakozott évekkel ezelőtt és magas elismeréseket vívott ki magának Páger Bernadett textiltervező iparművész. A székesfehérvári lakosság számára nem ismeretlen munkássága, hiszen minden évben a közelgő nyarat a virágzó fák, a melegedő nappalok és éjszakák, a csicsergő madarak és a csinosodó lányok mellett a Kortárs Művészeti fesztivál idején az ő zászlóival is felékesített Fő utca jelzi. Zászlóinak vidám tavaszi, nyári motívumai és színei már elengedhetetlen részei a város életének.

Spányi Antal székesfehérvári megyés püspök, Prohászka Ottokár 5. utóda a boldogemlékű főpásztor születésének 150. évfordulójának évében alapította a Prohászka Imaszövetséget. Az Imaszövetség tagjai vállalják, hogy naponta imádkoznak papi hivatásokért és szent életű papokért, hetente szentségimádást végeznek és Szentírást olvasnak ugyanilyen szándékkal. Az Imaszövetség papi tagozatának tagjai vállalják továbbá, hogy havonta egy-egy paptársukat testvéri látogatásra felkeresik. A tagok évente egy alkalommal, Prohászka Ottokár püspök születésének évfordulója alkalmából (október 10. környékén) találkoznak. Az imaszövetség alapítója a közösség identitását kifejező zászlót rendelt meg Páger Bernadettől, 2009 februárjában. A bemutatott tervek közül megvalósításra kiválasztott zászlót a budapesti egyetemi templomban, 2009. április 4-én, Prohászka Ottokár püspökről megemlékező szentmise után áldotta meg Spányi Antal.

A Prohászka Imaszövetség zászlójának alapanyaga fehér színű természetes selyem, valamint aranyszínű fémszállal kevert selyem. A kézzel varrott, 110×200 cm nagyságú zászló elkészítéséhez szitázott fényképet és szöveget használt fel a művésznő. A megjelenésében elegáns, harmonikus, nemes benyomást keltő, álló téglalap alakú zászló felületére varrott fehér és aranyszínű, közepén táblásan, öt sorba rendezett hurkolt szalagrátétek angyalszárnyat idéznek. A zászló felületét játékosan megmozgató, az arany csillogását is felhasználó szalagok közül a bal felső sarokban lévők Prohászka Ottokár portréja látható. A fehér színű felületeken összesen hétszer az alábbi szöveg jelenik meg: „KÉRJÉTEK AZ ARATÁS URÁT, KÜLDJÖN MUNKÁSOKAT ARATÁSÁBA!” (Lk 10,2). A zászló alján pedig a „Prohászka Imaszövetség” felirat olvasható.

A művésznő – mint a zászlóról készített személyes hangvételi írásában is kifejti⁵⁶⁵ – a feladatot szakmai kihívásnak tekintette, s a megvalósításhoz tanulmányozta a boldogemlékű püspök tanítását és életét. A zászló kivitelezéséhez új megfogalmazást keresett. A XX. század elején elhangzott, s ma is érvényes üzenetek XXI. századi formába öntéséhez át kellett lépnie a hagyományos (egyházi) zászló fogalmat. Ezt kellő alázattal és felkészültséggel tette, ezért a választott új formai megoldás nem öncélú, hanem a tartalommal harmonizáló, azt erősítő művészi kifejezőeszköz lett.

A zászló első ránézésre talán metamorfózison, teljes átalakuláson ment keresztül. Ha azonban elmélyedünk annak tartalmában és megvizsgáljuk a művészi szándékot, világossá válik, hogy itt tartalmi megfontolásokon alapuló *jelentés- és funkciógazdagodás* történt. A

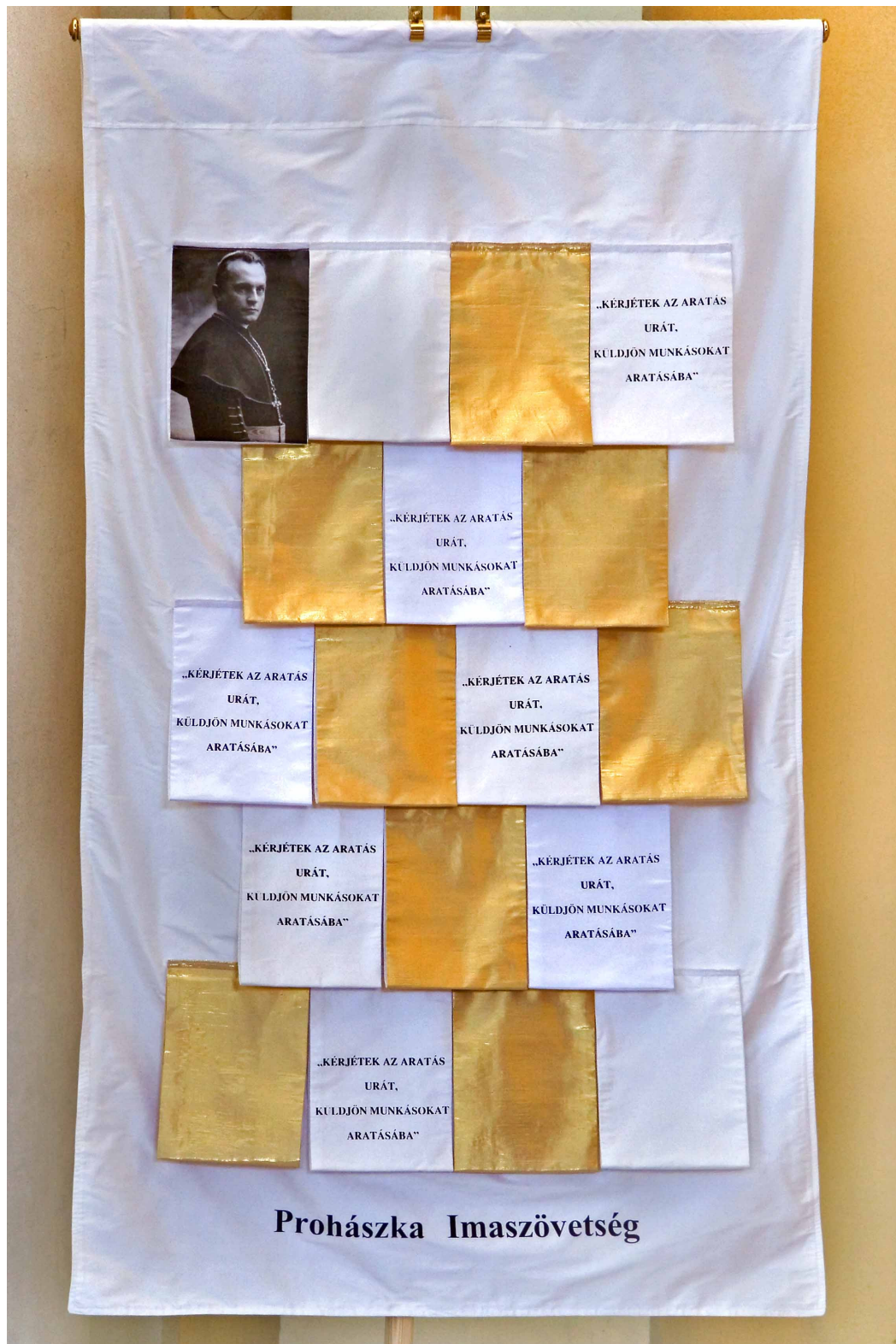
⁵⁶⁵ Vö: <http://www.szfvar.katolikus.hu/proima/zaszlopb.pdf> – 2009. augusztus – szerk.

zászló zászló maradt, annak hagyományos, identitás-kifejező funkciójával, de – a hagyományos jelképek, mint a színek, szövegek és a portré használatának újító megfogalmazásával – mélyebb, gazdagabb tartalom kifejezésére vált alkalmassá, sőt egy új funkciót is nyert. Ezt pedig a repetitív szentírási szöveg alkalmazásával ért el az alkotó. Jézus biztató szavai: „*Kérjétek az aratás urát, küldjön munkásokat aratásába!*”, melyet a mai nehéz helyzetben, az egyre fojtogató paphiány idején Prohászka Ottokár, a magyar papképzés megújítója is üzen számunkra, összesen hétszer – nem véletlenül, hiszen a hét a tökéletességet szimbolizáló szám – jelenik meg a zászlón. Az Imaszövetség tagjai vállalkásuk létjogosultságát, ebben a szentírási mondatban látják, ez ad nekik hitet, reményt és erőt a napi imádsághoz. Amint Páger Bernadett is írja, az ismétlődő bibliai felszólítás a Prohászka Imaszövetség zászlaján, a rózsafüzérhez hasonló ismétlődő imát idéz. Ezzel már a mű primer befogadása is imává válik! De természetesen ennél többről van szó. A zászló a meditációt, az elmélyülést, az imát elősegítő műalkotássá nemesült. Ez az igazi jelentés- és funkciógazdagodása. Az ismétlődő felszólítás utal Prohászka kitartó és bensőséges imaéletére is. Köztudomású, hogy a püspök órákat töltött az Oltáriszentség előtt, s élete legnehezebb óráit is az Eucharishtiában jelen lévő Jézussal osztotta meg.

A zászló felületére elhelyezett szalagok, formai szinten angyalszárnyra emlékeztetnek. Így kapcsolódik a 70 évvel korábban készített síremlékhez a mellette elhelyezésre kerülő zászló. Ezért sem mondhatjuk, hogy a szokatlan formai megoldásokat felvonultató zászló lázadó, a múlttal szakító, azt elutasító alkotás lenne. A Prohászka Imaszövetség zászlaja a hagyományhoz illeszkedve folytatja azt, s mivel autonóm művészi alkotás gazdagítja is. Az ismételt bizalommal teli felszólítás a befogadóban – ha megfelelő lelkiállattal közeledik a műalkotáshoz – könyörgéssé válik. Így lesz az Imaszövetség céljának legnemesebb kifejezése új zászlaja. A megbízó és a művész bátor, a hagyományostól eltérő, de azzal nem szakító tette, a zászló elkészítése, valójában esztétikai, szellemi és lelki ajándék mindazoknak, akik nyitottan közelednek a műalkotás befogadásához.

A zászló 2009. nagyhetétől a székesfehérvári Prohászka emléktemplomban, Prohászka Ottokár sírja mellett látható.

Páger Bernadett: A Prohászka Imaszövetség zászlaja, 2009

A konferenciák plakátjai

**A Székesfehérvári Egyházmegye püspöke és a Központi Szeminárium rektora tisztelettel meghívja Önt
2007. március 31-én, szombaton Prohászka Ottokár halálának
80. évfordulója alkalmából rendezendő ünnepségre.**

Helyszín:

Központi Papnevelő Intézet (1053 Budapest, Papnövelde u. 7.)

Program:

Tudományos konferencia

15.00. Dr. BARLAY Ö. SZABOLCS:

Prohászka boldoggáavatási eljárásának buktatói

15.30. Dr. SZABÓ FERENC:

Prohászka Jézus-misztikája

16.00-16.15. Szünet

16.15. Dr. SARNYAI CSABA MÁTÉ:

Prohászka és a valláspszichológia

16.45. MÓZESSY GERGELY:

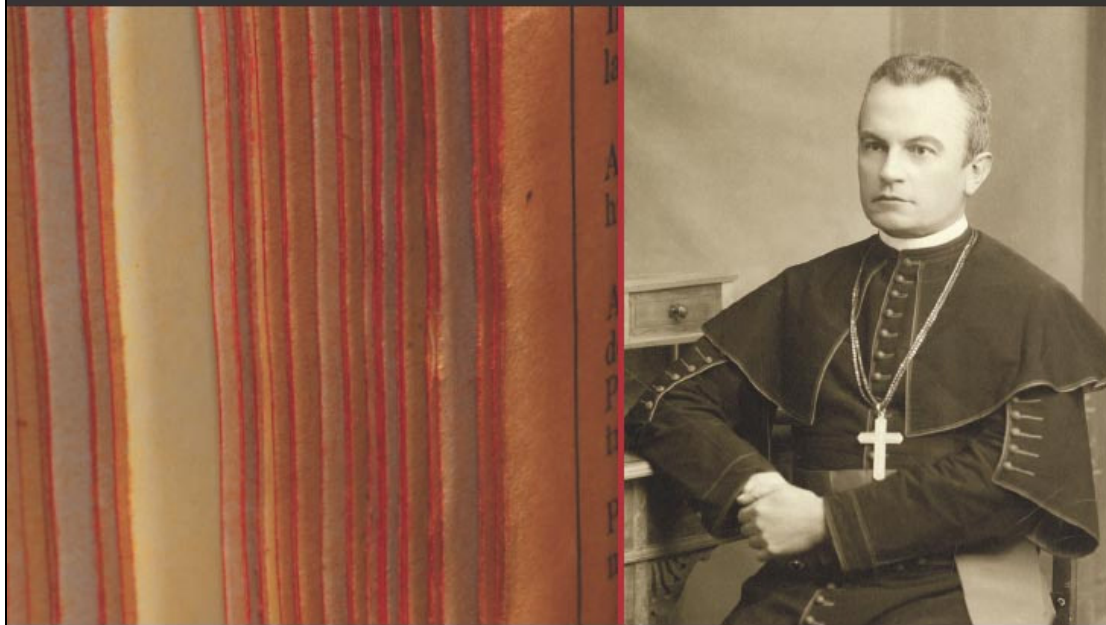
Prohászka egyházmegyéje a lelkipásztori jelentések fényében

17.15-17.30. Hozzászólások, vita

18.00. Emlékmise

Főcelebráns: SPÁNYI ANTAL székesfehérvári püspök

A SZÉKESFEHÉRVÁRI EGYHÁZMEGYEI HIVATAL TISZTELETTEL MEGHÍVJA ÖNT

PROHÁSZKA OTTOKÁR

SZÜLETÉSÉNEK 149. ÉVFORDULÓJÁN

2007. OKTÓBER 10-ÉN,
SZERDÁN RENDEZENDŐ ÜNNEPSÉGÉRE.

PROGRAM:

- 17.00. KÖTETBEMUTATÓ ÉS TUDOMÁNYOS ÜLÉS (Prohászka emléktemplom – Téli kápolna, 8000 Székesfehérvár, Kaszap I. u. 1.)
17.00.-17.15. Szabó Ferenc Prohászka Ottokár élete és műve című monográfiáját bemutatja Mózessy Gergely.
17.15.-17.40. Szabó Ferenc: *A boldoggáavatás lépcsőfokai.* – Az előadás után a szerző dedikálja kötetét.
18.00. SZENTMISE (Vásútvidéki Prohászka emléktemplom, Székesfehérvár) főcelebráns: Spányi Antal megyés püspök.

PROHÁSZKA OTTOKÁR

A KÖZPONTI SZEMINÁRIUM REKTORA ÉS A SZÉKESFEHÉRVÁRI EGYHÁZMEGYE PÜSPÖKE
TISZTELETTEL MECHÍVJA ÖNT

2008. ÁPRILIS 2-ÁN, SZERDÁN

PROHÁSZKA OTTOKÁR
HALÁLÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL RENDEZENDŐ ÜNNEPSÉGRE
HELYSZÍN: KÖZPONTI PAPANÉVELŐ INTÉZET (1053 BUDAPEST, PAPANÉVELDE U. 7.) VALAMINT AZ EGYETEMI TEMPLOM

PROGRAM: 16.30-17.45 TUDOMÁNYOS KONFERENCIA

16.30. DR. BEÖTHY ZS. CECÍLIA S.M.: *Prohászka Ottokár, a Homo Caritatis 100 éves a Szociális Missziótársulat*

16.55. ORVOS LEVENTE: *Prohászka Ottokár és Bangha Béla egyházképe*

17.20. DR. SZABÓ FERENC S.J.: *Két szociális apostol: Prohászka Ottokár és Apor Vilmos*

18.00. EMLÉKMISE

főcelebráns: Bíró László püspök, rektor

Prohászka Ottokár

MEGHÍVÓ

150

SZÉKESFEHÉRVÁRI EGYHÁZMEGYE PÜSPÖKE TISZTELETTEL MEGHÍVJA ÖNT

2008. OKTÓBER 11-ÉN, szombaton
PROHÁSZKA OTTOKÁR PÜSPÖK SZÜLETÉSÉNEK
150. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL
RENDEZETT ÜNNEPSÉGRE

HELYSZÍN: SZENT ISTVÁN MŰVELŐDÉSI HÁZ, *Szent István terem*
(8000 Székesfehérvár, Liszt Ferenc u. 1.)

PROGRAM: 14.00-17.15 TUDOMÁNYOS KONFERENCIA

ELŐADÁSOK:

- 14.00. FRENYÓ ZOLTÁN: *Prohászka és a keresztény nemzeti újjászületés*
 14.25. ORVOS LEVENTE: *A közéleti kereszténység eszme tartalma Prohászka Ottokárnál*
 15.00. DR. SZABÓ FERENC S.J.: *Prohászka és a Biblia*
 15.25. SZÉNÁSI ZOLTÁN: *Prohászka művészetfilozófiája*
 15.50. KLESTENTZ TIBOR: *Prohászka Ottokár sajtószervező tevékenysége*

KÖTETBEMUTATÓK:

- 16.30. BEŐTHY Zs. CECÍLIA S.M.: *A Szentlélek hárfája*
 16.45. W. BALASSA ZSUSZA: *Prohászka, a költő*
 17.00. MÓZESSY GERGELY: *Lelkipásztori jelentések 1924-1926*

18.00. EMLÉKMISE

Székesfehérvár–Vasútvidéki PROHÁSZKA PLÉBÁNIA-TEMPLOM (8000 Székesfehérvár, Kaszap István u. 1.)

M E G H Í V Ó

A Székesfehérvári Egyházmegye püspöke
és a Központi Szeminárium rektora
tisztelttel meghívja Önt

2009. ÁPRILIS 4-ÉN, SZOMBATON
PROHÁSZKA OTTOKÁR
EMLÉKÉRE RENDEZENDŐ ÜNNEPSÉGRE.

HELYSZÍN:
KÖZPONTI PAPNEVELŐ INTÉZET, 10. TEREM
(1053 BUDAPEST, PAPNŐVELDE U. 7.)
VALAMINT AZ EGYETEMI TEMPLOM

PROGRAM:

16.30.-17.35. **Tudományos konferencia és kötetbemutató**
elnököl: Frenyó Zoltán

16.30. Köszöntő
16.35. Előadások
Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár és a „nagy háború”
Orvos Levente: Prohászka hatása Mindszenty bíboros életművére
17.15. Kötetbemutató
Barlay Ö. Szabolcs ismerteti *Prohászka életének titka* című könyvét.
A tudományos konferencia végén a szerző dedikálja kötetét.

18.00. Emlékmise Főcelebráns: Spányi Antal püspök

A szentmise után koszorúzás Prohászka Ottokár mellszobránál a szeminárium kertjében.